

**O
K·N
O**

do

OBNOVY

kultúrno-historická príloha
katalógu ORA ET ARS SKALKA 2013

ᄠᄡᄢ ᄣᄤ. ᄥᄦᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ

R O K S V . C Y R I L A A M E T O D A

ᄠᄡᄢ ᄣᄤᄥᄦᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ

H · L · A · H · O · L · I · K · A

ᄠ	ᄡ	ᄢ	ᄣ	ᄤ	ᄥ	ᄦ	ᄧ	ᄨ
A	Á	Ä	B	C	Č	D	Ď	
ᄩ	ᄪ	ᄫ	ᄬ	ᄭ	ᄮ	ᄯ	ᄰ	ᄱ
Dz	Dž	E	É	F	G	H	CH	
ᄲ	ᄳ	ᄴ	ᄵ	ᄶ	ᄷ	ᄸ	ᄹ	ᄺ
I	Í	J	K	L	M	N	Ň	
ᄻ	ᄼ	ᄽ	ᄾ	ᄿ	ᅀ	ᅁ	ᅂ	ᅃ
O	Ó	Ô	P	Q	R	S		
ᅄ	ᅅ	ᅆ	ᅇ	ᅈ	ᅉ	ᅊ	ᅋ	ᅌ
Š	T	Ť	U	Ú	V	X	Y	
ᅍ	ᅎ	ᅏ	ᅐ	ᅑ	ᅒ	ᅓ	ᅔ	ᅕ
Z	Ž	Jer tvrdý	Jer mäkký	Jen	On	Jon		

Jozef Vydárnák, Hlaholika, typografia, 2013. Zdroj fonu Hlaholika: Internet – www.hlaholika.sk

OK NO do

OBNOVY (historické kláštory – od záchrany k súčasnému využitiu)

kultúrno-historická príloha katalógu
6. ročníka medzinárodného
výtvarno-literárneho sympózia
ORA ET ARS - SKALKA 2013

Zostavil: Igor Zmeták
...

© ᄠᄡᄢ ᄣᄤᄥᄦᄧᄨᄩᄪᄫᄬᄭᄮᄯᄰᄱᄲᄳᄴᄵᄶᄷᄸᄹᄺᄻᄼᄽᄾᄿ
FILOZOF KONŠTANTÍN - CYRIL 863

Obsah:

1.	str. 5
Úvodom
Igor Zmeták	
2.	str. 6
Obnova Skalky očami dobrovoľníkov
• Juraj Dúžek: „Skalka je sanatórium
pre naše duše“
• Ivan Horváth: „Skalka je tu pre
všetkých“
• Medailón – Ľudovít Stárek
(* 29. 3. 1803 – † 3. 3. 1863)
Peter Martinák	str. 7
str. 10
str. 13
3.	str. 16
Kláštorská – Skala útočiska
Michal Slivka	
4.	str. 20
Stredoveké záhrady – princípy ich
pamiatkovej ochrany a obnovy
(s dôrazom na kláštorné záhrady)
Mária Vdovičková	
5.	str. 32
Benediktínske kláštory v Trenčianskom
kraji
Igor Zmeták	
6.	str. 36
Tradície a obnova Rádu sv. Kláry
v Uhrách
Eszter Kovács	
7.	str. 40
Františkánsky kláštor v Beckove
Ján Kubica	
8.	str. 46
Kláštor ako múzeum –
portugalské inšpirácie
Igor Zmeták	

(HISTORICKÉ KLÁŠTORY – OD ZÁCHRANY K SÚČASNÉMU VYUŽITIU)

ISBN: 978-80-971417-2-1

KLÁŠTORSKÁ CYRILLO METODSKÉ

863–2013
CYRILLO
METODSKÉ
JUBILEUM
1150. VÝROČIE
PRÍCHODU
SOLÚNSKÝCH
BRATOV
NA NAŠE
ÚZEMIE

Úvodom

Rok 2013 je v znamení výročia príchodu cyrilo-metodskej misie – tejto tematike, postavám a dobovým okolnostiam, sme venovali minuloročné *Okno*, a aj tento rok si ju pripomínáme v grafickom zobrazení. Do diskusie, ktorá pokračuje, a nemala by byť ohraničená iba okrúhlym dátumom v kalendári, môže veľmi veľa nového povedať prebiehajúci archeologický a pamiatkový výskum v Nitrianskej Blatnici a Bojne. Archeologický výskum sa pripravuje aj v súvislosti s obnovou Skalky. V takto tematicky zameranom čísle si aj podrobne pripomenieme osobnosť a prácu PhDr. Tamary Nešporovej, jej významný podiel na archeologickom výskume Skalky, a príslušného vrchu Chochel.

Kultúrno-historická príloha *Okno* nesie tento rok názov *Historické kláštory – od záchrany k dnešnému využitiu*. Zameriava pozornosť na spôsoby záchrany, obnovy a využitia kláštorných objektov, ktoré už boli odsúdené na zánik. Snažili sme sa zachytiť aktivity dobrovoľníkov od 19. storočia po súčasnosť, ktoré skutočne zachránili areál kláštora od fyzického zničenia, a doslovne ho „vykopali a vyslobodili“. Tento proces naštartoval trenčiansky farár a historik Ľ. B. Stárek, ktorého dve okrúhle výročia si pripomíname v samostatnom medailóne. Zároveň sa snažíme ukázať príklady, ako sa zachránili a zachraňujú iné kláštory – na Slovensku i v zahraničí. Ukážkovým príkladom je príbeh Kláštorská v Slovenskom raji. Širší priestor sme vyčlenili na tému o usporiadaní a pôvodnom význame kláštorných záhrad. Obsah dopĺňajú príbehy „zabudnutých“ kláštorov a stopy po benediktínoch, ktorí v Trenčianskom kraji neboli iba na Skalke.

Cieľom *Okna* je otvárať diskusiu na uvedené témy, a týmto vopred, za celý kolektív autorov, ďakujem za podnety a príspevky.

Zostavovateľ

Peter Martinák

Obnova Skalky očami domácich dobrovoľníkov

Napriek niekoľkým rozsiahlym rekonštrukciám v areáli benediktínskeho, resp. jezuitského opátstva na Skalke sa kláštor po odchode jezuitov nikdy nepodarilo obnoviť. Po trencianskom opátovi Ľudovítovi Stárkovi, ktorý v rokoch 1852 – 1853 úspešne inicioval opravu kostolíka Veľkej Skalky, pokračoval v nastolenom trende skalský farár Pavel Uhrin.¹ Detaily, súvislosti i peripetie ďalšieho osudu objektov Malej a Veľkej Skalky podrobne dokumentuje farská kronika *Historia domus parafia Skaliensis*.

Ilavský rodák Pavel Uhrin dal v roku 1878 nanovo postaviť murovaný stĺp podopierajúci kaplnku sv. Beňadika, cementom a sadrou zaškárovať hornú i dolnú kaplnku, dvakrát vybieliť interiér a opraviť okná. O rok neskôr zabezpečil renováciu strechy vrátane výmeny hnilých hrád a krovov a tiež pokrytia veže. Zákazku

Zápis vo farskej kronike.

Zdroj: *Historia domus parafia Skaliensis*.

Zdevastovaná kaplnka na Veľkej Skalke v roku 1972

Zdroj: Judák, Viliam. *Z múdrosti našich otcov - sv. Beňadik a Skalka*. Nitra, 2007, s. 115.

v hodnote 200 zlatých realizoval pokrývačský majster Anton Veszelý.² Do obnovy sa angažovali aj miestni farníci. Napríklad v roku 1883 daroval dubové drevo na zhotovenie nového kríža Ján Mičatka zo Skaly. Všetky náklady spomenutých prác uhradil biskup Roskványi. Počas pôsobenia farára Jána Heveru (1906 – 1913) súhlasilo maďarské ministerstvo s opravou kláštorných rumov. Práce za 3000 korún viedol hlavný inžinier Otto Stehlo z Budapešti.³

V súvislosti s vysvätením prvých troch slovenských biskupov čoraz hlasnejšie zaznievala výzva na budovanie Skalky ako slovenskej národnej katolíckej svätyne. Túto snahu sa podarilo zúročiť o tri roky, keď bol na Malej Skalke z milodarov veriacich generálne zrekonštruovaný dvojvežový kostol, ktorý 13. júla 1924 slávnostne posvätil nitriansky biskup Karol Kmetko. V tesnej blízkosti kostola našla uplatnenie nová budova slúžiaca kostolníčkovi a ako útulňa pre pútnikov. Ruiny bývalého kláštoru však intenzívne čelili krádežiam a útokom vandalov. Typický incident zaznamenal vo farskej kronike dlhoročný skalský farár Jozef Púchovský: „Dňa 15. júla 1935 získal som starý maľovaný obraz Bolestnej Panny Márie pre kostolík sv. Beňadika od Jozefa Poláčka v Trenčianskych Tepliciach. Umiestním ho v primeranom oltáriku v strednej kaplnke, miesto toho cenného obrazu, ktorý som bol prinútený umiestniť vo farskom kostole pre časté vlámanie zbojníkov.“⁴

Napriek deklarovaným cieľom stála rekonštrukcia Veľkej Skalky v nedohľadne. Havarijný stav jednotlivých objektov sa permanentne zachraňoval doslova v hodine dvanástej. Podobne ako v decembri 1938, keď sakristia kostolíka dostala novú eternitovú strechu. Súčasne bola oplechovaná časť strechy ohrozovaná padajúcimi skalami, ďalej bol vonku nanovo postavený múr opadáajúci nad schodišťom, opravená omietka v kaplnkách aj na chóre, pričom na vlhkých miestach omietku spevnili cementom.⁵ Vojnové udalosti situáciu ešte zhoršili. Opraviť sa opäť podarilo aspoň kostol na Malej Skalke. Podľa údajov farskej kroniky účet v hodnote 555 000 korún financoval cirkevný úrad. Obnovený chrám posvätil nitriansky biskup Eduard Nécsey v nedeľu, 22. júla 1951, symbolicky počas slávnosti na počesť sv. Beňadika.

Kópia z pozemkovej mapy z apríla 1992 dokumentujúca lokalizáciu Skalky v katastrálnom území Opatovej n. V.

Zdroj: archív I. Horvátha.

Kolorit všeobecného nezájmu o obnovu chátrajúcej pamiatky v období komunizmu dopĺňali rôzne účelové rozhodnutia zo strany orgánov štátnej moci. Či už išlo o nariadenie upevniť na bránu výstražnú tabuľu zakazujúcu prístup do blízkosti kláštoru alebo každoročné komplikácie pri organizovaní tradičnej púte, vrátane pokusov o odstránenie dychovky z jej sprievodného programu.

Pustošenie a celkovú degradáciu Veľkej Skalky z času na čas svojpomocne spomaľovalo torzo miestnych obyvateľov, ktorým vzhľad, stav a hlavne význam

Pohľad na zrúcaniny kláštoru v tridsiatych rokoch 20. storočia.

Zdroj: archív I. Horvátha.

Skalky nezostal úplne ľahostajný. Konceptné riešenie otázky jej obnovy začalo naberať reálne kontúry až na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov minulého storočia. Z tohto procesu postupne vystúpili do popredia dvaja protagonisti, ktorí neváhali priložiť ruku k dielu, aby najstaršiemu pútnickému miestu na Slovensku vrátili dôstojnosť. Domáci dobrovoľníci – Juraj Dúžek (1948) a MUDr. Ivan Horváth (1939).

Poznámky

¹ K rekonštrukcii Skalky v 19. storočí bližšie pozri (v abecednom poradí): BRANECKÝ, Jozef. *Skalka*. Trnava, 1929, 148 s; BRANECKÝ, Jozef. *Trenčín, hrad, Skalka*. Bratislava, 1939, 80 s; GAJDOŠOVÁ, Ingrid – PAULUSOVÁ, Silvia. *Kláštor na Veľkej Skalke*. In *Pamiatky a múzeá*, 1997, č. 3, s. 41 – 44; Historická knižnica farnosti Trenčín, *Menoslov darcov na reštauráciu Skalky a spisy toho týkajúce* (1852); JUDÁK, Viliam. *Z múdrosti našich otcov – Sv. Beňadik a Skalka*. Nitra, 2007, 195 s.; MARTINÁK, Peter. *Ľudovít Bonaventura Stárek a rekonštrukcia Skalky v 19. storočí*. In *Okno do histórie Skalky*, Trenčín, 2011, s. 34 – 42; *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. 3. Bratislava, 1969, s. 101 – 102; ZREBENÝ, Alexander. *K dejinám Skalky*. In *Vlastivedný časopis*, 1968, roč. 17, č. 4, s. 182 – 185.

² *Historia domus parafia Skaliensis*, s. 16.

³ Tamže, s. 18.

⁴ Tamže, s. 52.

⁵ Uvedené stavebné práce stáli 18 605 korún a 40 halierov. Tamže, s. 61.

Dychovka zo Skalky počas tradičnej púte v roku 1969.

Zdroj: archív J. Dúžeka.

Juraj Dúžek: „Skalka je sanatórium pre naše duše“

Ste rodák zo Skalky nad Váhom. Mali ste k Skalke vždy blízko?

Ako chlapec som tam miništroval počas májových omší. Pamätám si na krásny oltár, organ, sochy. Všetok voľný čas mi však zaberá šport – v lete futbal, v zime hokej. Keď som sa oženil, na rad prišli starosti s bývaním a živobytím. Pri naháňaní sa za rôznymi povinnosťami mi na Skalku akosi nezvýšil čas a roky som na ňu zabúdal. Hoci ako šofér som okolo denne prechádzal, zašiel som tam maximálne počas púte.

Počas rozhovoru s Jurajom Dúžekom (vpravo) pod Skalkou. Zdroj: osobný archív autora. Foto: Igor Zmeták.

Spomeniete si, ako to v areáli kláštora vtedy vyzeralo?

Po druhej svetovej vojne bola opravená Malá Skalka, Veľkú Skalku občas upravili len najväčší zanietenci. Staral sa o ňu napríklad hájnik Žeravík z Hornej Súče. V päťdesiatych rokoch minulého storočia býval v horárni, ktorá stála pri ceste. Na mieste dnešného kríža vysadil dva smreky, medzi nimi mal stôl, kde často hostil generalitu z trenčianskych podnikov. Chodili za ním kvôli syrovým výrobkom ako na salaš.

Zabudnúť nesmieme ani na epizódu s ruskými vojakmi.

Prišli začiatkom sedemdesiatych rokov. V príľahlom jaskynnom komplexe strážili muničný sklad. Ešte počas vojny Nemci jaskyne úžasne rozšírili, mohli sa tam dokonca otočiť aj nákladné autá. Tvrdí sa všeličo, ale Rusi tomuto miestu neublížili. Veľa som sa dozvedel z rozprávania. Keď Rusi odišli, objekt istý čas slúžil ako sklad ovocia a zeleniny. Teraz je to osirelé. Horšie to bolo s komunistickým režimom, ktorý veriacim všemožne zabraňoval chodiť na Skalku. Hľadal zámienku, aby vyhlásil, že ruiny ohrozujú bezpečnosť na frekventovanej ceste. Poznáam množstvo ľudí, ktorí keď zbadali spadnutý kameň alebo kus múra, sami ho rýchlo odpratali, aby sa Skalke ešte viac neublížilo.

Prečo ste sa začali zaoberať myšlienkou obnovy Skalky?

Keď bola naša farnosť vyše štyroch rokov bez kňaza, chodil k nám administrovať páter Prokop, verbista z Kostolnej. Bol to veľký záchranca Skalky, začiatkom deväťdesiatych rokov mal veľkú zásluhu na vzniku obnovovacieho procesu. Za jeho éry sa v spolupráci s pamiatkarmi a firmou z Frýdku-Místku opravila benediktínska časť. Od strechy cez okná, zakonzervovanie múrov až po vymalovanie. Význam spočíval aj v tom, že každým rokom išli ceny materiálov nahor. Ešte predtým sa na Skalke usadil mních Jožko Kuciferec. Chodieval sa umývať k ľuďom do dediny. S Milanom Mikušincom a Dušanom Ševčíkom prispeli

k vyčisteniu kláštora, ktorý devastovali vandali. Samozrejme, odkaz Skalky v priebehu dvadsiateho storočia šírili ďalší miestni farári, ktorých si osobne pamätám, či už Púchovský, Michalka, Homola, Rumpel alebo trenčianski kňazi Hromník a Chovanec, ktorí ľudia nabádali k modlitbám za obnovu Skalky. Povďačný som aj Ivanovi Horváthovi. Veľa som sa od neho dozvedel o histórii Skalky. Avšak zlom u mňa nastal až po príchode nášho súčasného farára.

Hovorí sa: aký duchovný otec – taká farnosť. Čím vás ovplyvnil páter Stanislav Strapko?

Nabudil a oslovil veriacich. Keď som sa raz večer vrátil domov z práce, manželka mi hovorila, že farár v kostole nabádal chlapov, aby sa pokračovalo v aktivitách po pátrovi Prokopovi. Pamätám si, ako by to bolo dnes – prvé stretnutie na Skalke malo byť v utorok o 15.30 hod. Povedal som si, že urobím žene radosť, nech vidí, že nevenujem energiu len futbalu a hokeju. Napokon sme prišli traja – doktor Horváth, pán Jurčo a ja. Obrazne povedané, vtedy sa vo mne niečo pohlo.

Čo nasledovalo potom?

Nakoľko v Poľnohospodárskom družstve Vlára som mal k dispozícii ochotných spolupracovníkov, stroje a techniku, začal som sa starostlivo o Skalku naplno venovať. Veci odrazu nabrali úžasný spád.

V tom období už na mieste niekdajšieho opátstva opakovane pôsobila partia pod vedením Ivana Horvátha. Mali ste stanovený nejaký spoločný harmonogram, podľa ktorého ste postupovali v obnovovacích prácach?

Najprv sme všetko riešili takpovediac čo a kde vybuchlo. Ľudia na Skalku zvykli vyvážať odpad, prístup bol zarastený žihľavou, na chodníku ležali popadané stromy. Študenti pod vedením doktora Horvátha vykopali

Juraj Dúžek na nádvorí Veľkej Skalky.

Zdroj: archív J. Dúžeka. Foto: Anton Šumichrast.

jarok na vodu a káble. Mne sa podarilo zorganizovať skupinu žien zo Skalky nad Váhom, z ktorých niektoré už dnes majú úctyhodných sedemdesiat až osemdesiat rokov. V začiatkoch urobili na úpravách Malej i Veľkej Skalky najťažšiu manuálnu robotu. Parkovisko bolo taktiež v hroznom stave. Vo svahu bolo nutné vyrezať dvadsaťpäť stromov. Pomocou UNC nakladača sme postupne upravili nádvorie. Bránou sa pôvodne dalo vojsť na koňoch a na nádvorí otočiť. Navalenú sutinu sme odobrali od múrov, veľké kamene vyviezli a zvyšok rozhrnuli.

Zaznamenali ste zvýšený záujem zo strany ďalších dobrovoľníkov?

Iba keď som zavolať kolegov z roboty. Napríklad 17. novembra na Skalke tradične organizujeme veľkú brigádu, počas ktorej pred zimou čistíme terén a hrabeme lístie. Už asi štrnásť rokov sa schádzajú pracov-

Účastníci tradičnej jesennej brigády na Skalke.

Zdroj: archív J. Dúžeka.

níci PD Vlára, ženy aj muži z Horného Srnia, Nemšovej, Ľuborče, Klúčového, Závady, či Skalky nad Váhom. Poobede všetko naložíme do vlečiek a traktorom odvezieme. Nakoniec farár navarí guláš a brigádnikov pohostí.

Koľko ľudí tu zvyčajne pôsobí cez takúto typickú brigádu?

Žien takmer dvadsať, mužov sotva šesť. Dôležité však je, že mám okolo seba spoľahlivých ľudí vrátane manželky a dôchodkyne Blanky Šumichrastovej. Okrem kamarátov nám v začiatkoch výrazne pomohol aj Obecný úrad v Skalke nad Váhom. Mojou pravou rukou zostal spomínaný Milan Mikušinec. Časom sa nám podarilo získať na svoju stranu ďalších, ktorí sa na Skalke skutočne narobili – natierača Jozefa Kiačika, miestnych mladíkov Andreja Švančárka, Lukáša Kučeráka, Andreja Holbu, alebo tiež študentku – sprievodkyňu Luciu Kučerákovú. Paradoxne, časť brigádnikov sa stále niekam ponáhľa. Už keď prichádzajú, vedia, že zostanú len pár hodín. V každom prípade všetci, ktorí tam pracovali, nesú veľký podiel na celkovej obnove.

Nedokážem ich vymenovať, ale chcem im poďakovať za ochotu. Treba si vážiť každého, kto z voľného času obetoval deň či dva.

Znamená to, že práce majú len sezónny charakter?

Vôbec nie. V areáli je celoročná robotu. Okrem rutinnej údržby terénu sa vždy niečo nepredvídané pritrafí. Napríklad, keď niečo strhne voda, treba to ihneď zaviezť sutinou. Alebo opraviť vypadnuté kusy múru. V zime zase odhadzujem sneh od stien v kláštore, aby ne zamrzali. Vďaka tomu, čo sa na Skalke dosiahlo, som teraz niekde tam, kde som túžil byť na začiatku.

Teraz položíš možno trochu kacírsku otázku – čo sa teda dosiahlo?

Raz sa ma jeden český turista spýtal, že kedy sme to postavili, nakoľko roky jazdil okolo a nikdy si nič

Každoročne pred zimou dobrovoľníci čistia areál Veľkej Skalky i Malej Skalky. Zdroj: archív J. Dúžeka.

nevšímol. Robotu je jedna vec, ale výsledok si treba vedieť vychutnať. Skalka získala dôstojné miesto aj po duchovnej stránke. Rehoľa benediktínov mala svoje kláštory vždy upravené. Záhony kvetov, živé ploty, liečivé rastliny a celková atmosféra akoby pripomínali prípravu na život tam hore. Preto ma teší množstvo návštevníkov. Pravidelne k nám chodia autobusy plné mladých ľudí a pútnikov z celého Slovenska. Posun badám aj vďaka sympóziu Ora et Ars. Som rád, že organizátori a umelci lokalitu takouto formou oživilí a môžeme sa ňou chváliť doma i vo svete. Ďalším pozitívom je založenie fondu Beňadik. Prostredníctvom neho máme podchytených nasledovníkov.

Nosíte v sebe ešte nejakú nesplnenú túžbu, ktorú by ste chceli v blízkej budúcnosti pretaviť do reality?

Zabezpečiť bezpečnosť návštevníkov, aby naša námaha nevyšla nazmar. Mám na mysli vchod do jaskyne a chodník do Kaplnky umučenia Pána. Za ostatné roky som tam vyzbieral množstvo spadnutých kameňov, treba urobiť sieťové zábrany, kým je čas, pretože

Pohľad na Veľkú Skalku.

Zdroj: archív J. Dúžeka. Foto: Anton Šumichrast.

jeden smrteľný úraz sa v areáli Skalky už v minulosti stal. Viem, o čom hovorím, som tu prakticky celý rok a dokážem presne povedať, ktorý kameň spadol v januári a ktorý včera. Upozorňujem na tento problém dlhodobo. Pri investíciách do obnovy je žiaduce zohľadniť aj túto stránku.

Ak by ste dnes mali špecifikovať váš rebríček hodnôt, ktoré miesto by v ňom zastávala Skalka?

Každú nedeľu chodím na deviatu do kostola, mimo turistickú sezónu následne zájdem duchovne pookriať na Skalku. Stretávam tam náhodných okoloidúcich, ktorí túto pamiatku nepoznajú. Vedel by som rozprávať romány o ich pocitoch. Posilní sa tam každý, kto hľadá milosť, bez rozdielu národnosti, veku alebo vierovyznania. Osobne nepozieram na čas, prvoradá je pre mňa vďačnosť ľuďmi. Skalka je sanatórium pre naše duše. Ponúka pestrý sprievodný program od jari do jesene, ktorý začína krížovou cestou počas Veľkého týždňa. Tradíciu založil pred štrnástimi rokmi trenciansky dôstojný pán Juraj Križan so siedmimi študentmi. Dnes v nej pokračuje Univerzitné pastoračné centrum na čele s kaplánom Jurajom Sedláčkom. Vyvrcholí vždy večernou omšou na Starej Skalke. Ide o úžasný duchovný zážitok. V tomto roku presiahol počet prítomných študentov stovku! Keď som kedysi súperovmu brankárovi strelil tri góly, bol som celý bez seba, ale až na Skalke som zistil, čo je skutočná radosť. Ďakujem Bohu, že mi dal milosť slúžiť na tomto mieste, mieste modlitby, ticha a pokory.

Oprava prístupového chodníka na Veľkú Skalku.

Zdroj: archív J. Dúžeka. Foto: Anton Šumichrast.

Ivan Horváth: „Skalka je tu pre všetkých“

Kedy ste sa prvýkrát stretli s termínom Skalka pri Trenčíne?

Síce som odchovaný na Marianke, ale o Skalke som čítal už v mladosti. Pre mňa ako veriaceho človeka vždy znamenala veľa, pretože prví traja slovenskí biskupi ju v roku 1921 vyhlásili za slovenskú národnú katolícku svätyňu. Vtedy vznikla aj myšlienka, že Skalka by mala byť akýmsi pendantom Velehradu. V súčasnosti sa to odráža v cezhraničnej spolupráci s Rajhradom.

MUDr. Ivan Horváth.

Zdroj: osobný archív autora. Foto: Peter Martinák.

Kadiaľ viedli vaše kroky na Považie?

Od narodenia som žil 26 rokov v Bratislave. Po vyštudovaní medicíny mi ponúkli miesto röntgenológa v Trenčíne a priženil som sa do Kubry.

To je od Skalky doslova na skok. Čím vás očarila?

Najmä vďaka trom významným dimenziám. Prvou je mystérium, všadeprítomné duchovno či genius loci, druhou je krásna príroda a tretou história.

V akom stave ste našli pamiatku?

O Skalku sa systematicky nik nestaral, preto pomaly chátrala. Dodnes sídli v katastri Opatovej, Arcibiskupský úrad v Trnave sa jej zriekol v prospech Biskupského úradu v Nitre. Keď som v tejto súvislosti komunikoval s poprednými predstaviteľmi kléru, každý mykol plecami a skonštatoval, že s tým treba niečo robiť. So záchranou sa však intenzívne začalo až na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia, keď bol dozorovaním pamiatky poverený verbista Emil Prokop.

Ktorý impulz vás definitívne vtiahol do jej obnovy?

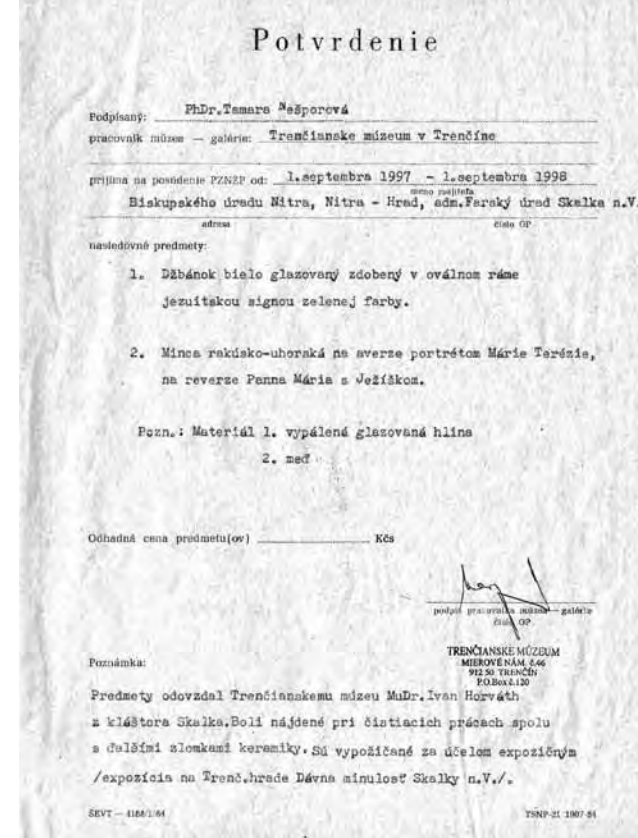
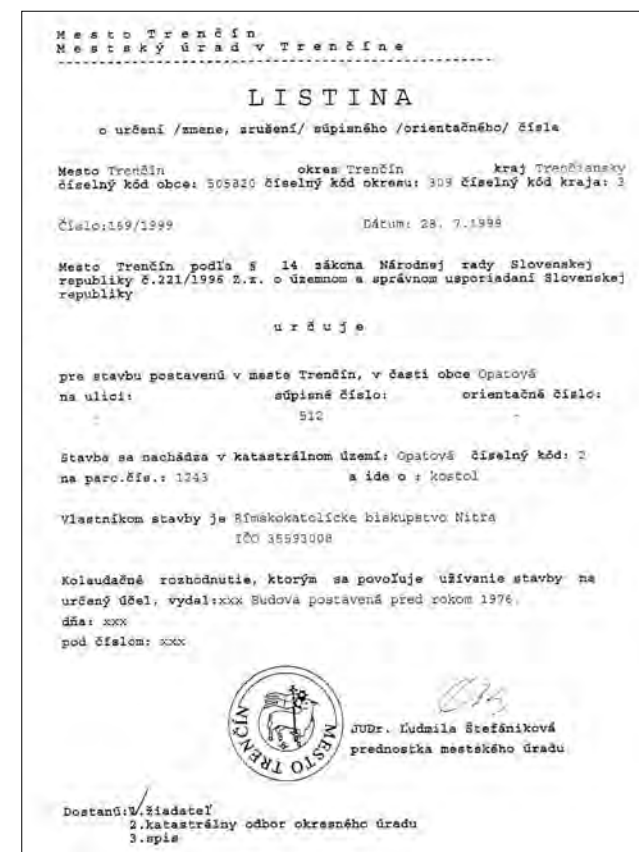
Páter Prokop ma oslovil víziou zachrániť lokalitu pre budúce generácie ako symbol kresťanstva na Slovensku. Zhodou okolností som pred kostolom na Skalke stretol dôstojného pána Omachela so študentmi z matematicko-fyzikálnej fakulty z Bratislavy, ktorí tam liezli na cvičnú skalú. Obrátil sa na mňa s tým, že veď aj ja som Bratislavčan. Slovo dalo slovo a zároveň vznikla myšlienka záchranu Skalky formou sústredenia študentov. Vtedy som ešte pracoval v nemocnici a zosúladenie bolo časovo náročné. Navyše, Skalka bola roky bez kňaza a na ľudoch to aj bolo vidieť. Vyhodnotil som si, že keď tam so študentmi budeme pracovať, do prostredia prídeme ako cudzí element. Preto som potreboval získať na svoju stranu miestnych ľudí.

Môžete konkretizovať?

Jednak osobnými stretnutiami, no išiel som aj na obecný úrad do Skalky nad Váhom za vtedajším starostom a vysvetlil mu, aký klenot tam vlastne majú. Takto som sa spoznal aj s pánom Dúžekom. Priamo na mieste činu som zistil, že niekoľkým jednotlivcom na Skalke naozaj záleží a cez nich som potom získaval ďalšie kontakty.

Samotným prácam v teréne zaiste predchádzal určitý legislatívny proces. Z čoho ste vychádzali?

V prvom rade bolo treba v rámci reštitúcií usporiadať majetkové pomery. Vráťane výzvy na vydanie ne-

Potvrdenie o odovzdaní archeologických vykopávkov, nájdených pri čistiacej práci na Skalke

Zdroj: archív I. Horvátha.

hnuteľnosti v katastrálnom území Opatová späť do vlastníctva cirkvi. Reštitúcie nám trvali sedem rokov. Obnovu spočiatku koordinoval správca rímskokatolíckej duchovnej správy Notre Dame v Trenčíne E. Prokop. Súbežne s tým Slovenský pamiatkový ústav v areáli benediktínskeho kláštora realizoval archeologický a stavebno-historický výskum. Keď Stavební hut' Frýdek-Místek zastabilizovala obvodový plášť a religiózne objekty, so študentmi sme pokračovali v drobných úpravách, údržbe, odlesňovaní, sondách, kosení, výsadbe i čistiacej práci.

Ako vyzeralo zákulisie študentských brigád?

Premiérové sústredenie odštartovalo v roku 1990. Zakaždým išlo o letnú aktivitu v dvoch turnusoch, obyčajne v priebehu júla a augusta. Jeden turnus trval štrnásť dní a združoval okolo 30 ľudí, čiže dohromady sa tam ročne vystriedalo približne šesťdesiat pracujúcich študentov, ktorí na Skalke aj bývali. Dievčatá v domčeku, chalani vonku vo veľkom stane. Najintenzívnejší bol prvý cyklus v rokoch 1990 – 1995. Brigádnici odpracovali stovky hodín bez nároku na odmenu, len za nocľah a stravu v hodnote 50 korún na deň.

Vedeli ste vopred, kto sa do táborov na Skalku hlásil?

Áno, vedeli sme, o akých ľuďoch ide. Výber sme zabezpečovali cez spomínanú bunku matematicko-fyzikálnej fakulty. Snažili sme sa to riešiť ekumenicky. Na

◀ Listina o určení súpisného čísla kostola na Skalke.

Zdroj: archív I. Horvátha.

konfesii nám primárne nezáležalo, boli medzi nimi aj evanjelici, hľadajúci aj neveriaci. Celkovo to bol istý predvoj Univerziténeho pastoračného centra.

Museli ste pôvodné zámery ohľadom táborov príliš korigovať?

Pred vyše dvadsiatimi rokmi sme prišli na Skalke urobiť poriadok v teréne. Mal som na mysli predovšetkým ekológiu. Avšak v tej dobe, keď niekto pred cirkevným hodnostárom povedal slovo ekológia, každý cúvol. Zlikvidovali sme tam tri smetiská, jedna čierna skládka bola pri kostole, ďalšie pod kláštorom. Chceli

Leto na Skalke pravidelne spestrujú študentské aktivity. Zdroj: archív I. Horvátha.

sme od začiatku vytvoriť pozitívny obraz a priestor pre pôsobenie študentov. Našťastie to boli chlapi a dievčatá, ktorí nemali nejaké neuhy vo forme útekov do krčiem a podobne. Samozrejme, stretávali sme sa aj s nepochopením. Pri zháňaní finančných prostriedkov sme postupne začali pociťovať, že bojujeme proti veterným mlynom.

Medzitým farnosť v Skalke nad Váhom opäť dostala vlastného kňaza.

Farár Stanislav Strapko mal od začiatku k Skalke veľmi aktívny prístup. Bolo evidentné, že po jeho príchode sa do obnovy intenzívnejšie zaangažovali aj miestni veriaci. Práce postupne začala zastrešovať farnosť. Žiaľ, občas sa zabudlo, že ak chceme ísť dopredu, s pamiatkami treba seriózne vychádzať. Neskôr vyplával na povrch ešte jeden dôležitý fakt, ktorý podľa mňa pretrváva dodnes, že Skalka potrebuje vlastného správcu. To znamená buď sekulárny cirkevný inštitút, alebo rehoľu. Prípadne svojho kaplána alebo kňaza, tak ako má povedzme nemocnica alebo UPC. Nie je totiž možné, aby peniaze vybrané na Skalke odchádzali do farnosti. Rezolútne sme požiadali otca biskupa,

aby rozhodol, či sa z takýchto peňazí budú financovať farnosť, alebo budeme pokračovať v obnove Skalke.

Dostali ste odpoveď?

Áno. Pozitívne je, že sa vytvoril neinvestičný fond Beňadik so samostatným účtom, kde sa kumulujú prostriedky cirkevné, štátne aj rôzne nadačné. Okrem toho sa nám podarilo zadefinovať určité pozície – všetky duchovné záležitosti bude mať na starosti kňaz a materiálne-technické veci vrátane výstavby fond Beňadik na čele s pánom Plškom. Čo sa týka sprievodcovskej služby, aj vďaka mojej tolerantnej manželke tam od roku 1994 zatiaľ stále figurujem ja, no podnikáme kroky, aby som bol už len v zálohe. Mládežnícke aktivity má na starosti Martin Beták.

Ste spokojný s doterajším výsledkom obnovy Skalky?

Od začiatku bolo dôležité zvládnuť organizáciu. Veľa sa spravilo na kláštore – statické práce sú v súčasnosti zabezpečené na 90 percent, obnovili sa sakrálne objekty a vytvoril prístrešok pre sprievodcov. Vybudovala sa tiež krížová cesta, prvýkrát sme pri nej použili vitrážne sklá osadené do ušľachtilej ocele, čím máme zaručenú trvanlivosť. Vďaka cezhraničnej spolupráci s Rajhradom uzrel svetlo sveta náučný chodník obsahujúci fakty z histórie, flóry a fauny. Do spolupráce sme zainteresovali aj Chránenú krajinnú oblasť Biele Karpaty. Dosiahli sme vytvorenie mimocestného koridoru medzi kostolom a kláštorom cez hrebeň.

Obnova Skalke by sa v konečnom dôsledku mala prejavovať aj v duchovnej obnove jej návštevníkov. Aký podiel v tomto vzťahu pripisujete medzinárodnému výtvarno-literárnemu sympóziu Ora et Ars?

Sympóziu nám veľmi pomohlo zviditeľniť Skalke. Napríklad koncom minulého roka bola na Bratislavskom hrade inštalovaná výstava mapujúca päť doterajších ročníkov podujatia. Dali sa dohromady umelci, ktorí v umení vidia aj sakrálny rozmer, hoci všetci neboli veriaci. Chceme takýmto spôsobom preraziť v medzinárodnom turistickom ruchu, preto sme najnovšie vstúpili do projektu Po benediktínskych cestách, kde sú predstavené ťažiskové benediktínske kláštory, ktoré mali v minulosti vplyv na kristianizáciu Európy.

Čo čaká historický klenot v najbližšej budúcnosti?

Treba dobudovať infraštruktúru. To znamená toalety, parkoviská pod kláštorom, vyriešiť dopravnú situáciu. Priorita je však voda. Keď sa má v pútnickom domčeku pracovať, ubytovávať a variť, musíme tam dotiahnuť mestský vodovod. Objekt zatiaľ funguje na princípe jednej studne, ktorá má nedostatočnú výdatnosť. Niektorí majitelia penziónov v Trenčíne sa bránia jeho modernizácii. Tvrdia, že majú dost kapacít na ubytovanie. To je prirodzené, ale na púť chodia študenti, bežní ľudia aj mnohopočetné rodiny, a tí si nemôžu dovoliť

platiť za nocľah na jednu noc 30 €. Čo sa týka stavebných vecí, bude potrebné preraziť cestu kvôli chráničke osvetlenia krížovej cesty. Na kláštore dokončujeme schody a pokračujeme v stabilizácii jezuitskej časti. Od kláštora chceme popod cestu vytvoriť osvetlený chodník. Najprv priestor treba odlesniť, položiť do zeme elektrinu a vytvoriť schody smerom ku kostolu. Ďalšie schody bude tento rok mládež robiť pre horolezcov, lebo tam chodia cvičiť aj hasiči. Priebežne pracujeme na kvalitnom zabezpečení sprievodcovskej služby, aby boli návštevníkom súvisiace fakty správne interpretované aj v cudzích jazykoch. V tejto pozícii už majú prvý rok úspešne za sebou štyri mladé študentky.

Na ktoré prvky kladiete pri sprevádzaní najväčší dôraz?

Štruktúra návštevníkov je rôzna. Sú medzi nimi veriaci ľudia nielen katolíckej konfesie, ďalej agnosticci, ktorí majú šajnu o tom, čo je Boh a cirkev, ale neveria tomu, a potom ateisti. Ako sprievodca musíte vycítiť, akého je daný človek razenia. Výklad sa nelíši v podstatných veciach, ale v prístupe. Keď vám niekto hneď povie, že neverí v Boha, nemôžete ho znásilňovať. Viera je totiž milosť a nemá ju každý. Sprievodcovská služba je k dispozícii počas júla a augusta každý deň okrem pondelka. Fond Beňadik ju tento rok plánuje rozšíriť od mája do septembra, od 10.00 do 17.00 hodiny. Prednášky začíname privítaním na parkovisku, pokračujeme stavebno-historickými reáliami, rajskou záhradou, jaskyňou, kaplnkami a končíme pod prístreškom.

Snažíte sa odborným výkladom zanechať v návštevníkoch nejaký odkaz?

Zdôrazňujem im štafetu kresťanstva na Slovensku, keďže mníšsky život na našom území predstavuje významnú historickú etapu. Mnísi boli nositelia vzdelanosti a kultúry. Celkový obraz si však musí urobiť každý sám.

Uvedomujú si miestni obyvatelia dostatočne, čo takpovediac, doma majú?

Môj dojem je taký, že ani veľmi nie. Česť výnimkám, ktorí sa Skalke venujú, ako napríklad Dúžekovci, ale, žiaľ, skôr platí, že čo je doma, to nie je vzácné. Často je predmetom sporov, komu z geografického hľadiska patrí. Treba dodať, že Skalka je tu pre všetkých a patrí nám všetkým.

Ako s odstupom času vnímate najstaršie pútnické miesto na Slovensku?

Skalka je miesto, ktoré pozdvihli laici. Z tohto hľadiska ju možno pokladať za atribút novej evanjelizácie, lebo iniciatíva vzišla zospodu, nie hierarchicky zhora. Podobne to v novej evanjelizácii teraz zdôrazňuje aj Svätý Otec. Skalka tu bola dávno pred nami a bude aj po nás. Mala by spájať, nie rozdeľovať.

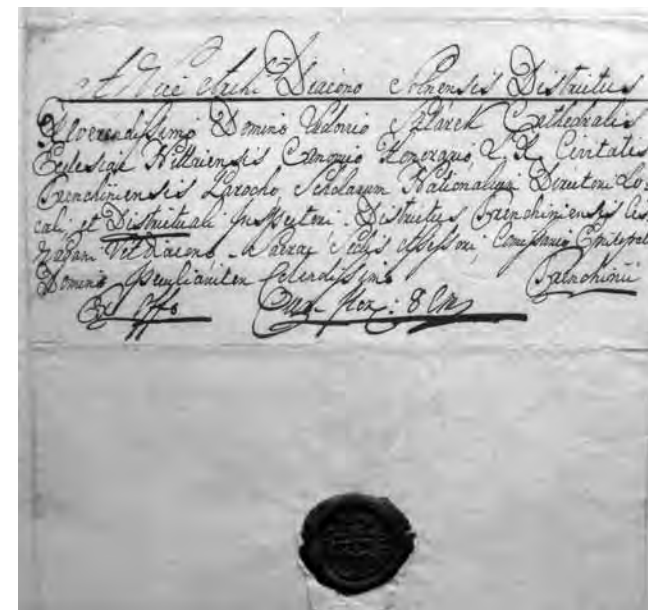
Ludovít Bonaventura Stárek. Zdroj: Smena na nedelu, 1993, roč. 27, č. 32, s. 7.

Medailón – Ľudovít Stárek (* 29. 3. 1803 – † 3. 3. 1863)

Život a dielo významného reštaurátora Skalke z 19. storočia nám v roku 2013 pripomínajú tri významné výročia. Z hľadiska uvedeného pútnického miesta najdôležitejšie vyznieva 160-ročné jubileum rekonštrukcie kostolíka na Veľkej Skalke.

Menoslov darcov na reštauráciu Skalke a spisy toho týkajúce (1852) – korešpondencia L. Stárka.

Zdroj: Historická knižnica farnosti Trenčín. Foto: Peter Martinák.

Bratislavský rodák L. Stárek sa prvýkrát v Trenčíne trvalejšie usadil ako gymnazista. Po absolvovaní štúdia teológie v Nitre bol v roku 1826 vysvätený za kňaza. Kariéru odštartoval v kancelárii diecéznej administratívy. Prechodným domovom sa mu zakrátko stala Žilina, kde najprv vykonával funkciu kaplána. V roku 1836 ho vymenovali za čestného kanonika a riaditeľa tamjšieho biskupského sirotinca.¹ Súbežne vyučoval na žilinskom nižšom gymnáziu náboženstvo, zemepis, geometriu, históriu a technológiu. Pod Matúšov hrad opäť zavítal v roku 1845. Tento raz v pozícii farára, resp. dekana. Po vzore františkánskeho teológa prijal rehoľné meno Bonaventura.²

Popri pastoračných povinnostiach venoval L. Stárek veľkú pozornosť dejepisu. Na všetkých pôsobiskách zanechal nezmazateľnú stopu v systematizácii a dôkladnej katalogizácii mestských archívov. Je autorom prvých syntetických dejín Žiliny (*Historia civitatis Solna*).³ V nastolenom trende pokračoval v Trenčíne, kde napísal *Sprievodcu po trencianskej hradnej zrúcanine a obrisy kráľovského slobodného mesta a hradu Trenčín*. Pestrú paletu publikačnej činnosti reprezentovali práce venované obnovenej Mariánskej kongregácii, benediktínskym pustovníkom sv. Andrejovi-Svoradovi a sv. Beňadikovi, listinám starého Trenčína (*Elench-katalóg*), majiteľom Košeckého hradu alebo veľmožovi Matúšovi Čákovi.⁴ Spracované materiály uverejňoval predovšetkým v časopisoch *Lumír* a *Cyrrill a Method*. Prispieval aj do Palárikových *Katolíckych novín*. Stárkov curriculum vitae kompletizuje numizmatická vášeň. Za zmienku takisto stojí fakt, že ako 46-ročný bol zaradený medzi členov národnej gardy.

Trenčianska verejnosť dodnes vďačí L. Stárkovi za veľa. Okrem duchovnej renesancie veriacich sa mu podarilo dostať do povedomia hneď niekoľko skvostov hmotnej kultúry. Nad mestom začal vysádzať stromami holé kopce, čím de facto vznikol lesopark Brezina.⁵ Položil základy novej nemocnice a na svoje náklady opravil miestnu faru. Jeho najcennejším skalpom je rímsky nápis na hradnej skale. Hoci bol známy už v stredoveku, časom upadol do zabudnutia, pretože ho zakrývali stromy. Stárkovu dilemu o presnej lokalizácii pomohla v roku 1852 vyriešiť silná víchrica. Nesprávny preklad však spôsobil dlhotrvajúce polemiky o pravosti nálezu. Napriek tomu spravodlivosti bolo učinené zadost'.⁶ Historikov entuziazmus a vytrvalosť ocenila i viedenská archeologická spoločnosť, ktorá ho v roku 1855 prijala za svojho člena.

Súbežne s krokmi, ktorými L. Stárek aktivizoval život v pôvodnom Laugariciu, rozvíril hladinu aj na protihlalom brehu Váhu. Zašlú slávu objektov v susedstve legendárneho kláštora sa rozhodol oprášiť organizovaním finančnej zbierky. Jej priebeh podrobne dokumentuje originálny katalóg – *Menoslov darcov na reštauráciu Skalky a spisy toho týkajúce (1852)*. Cenný a dosiaľ nepreložený Stárkov rukopis v latinčine pozostáva z prehľadnej časti venovanej individuálnym darcom, pomocných poznámok, súvisiacej korešpon-

dencie, rozpočtových nákladov a exkurzov z vyplývajúcej problematiky.⁷ Plán rekonštrukcie kostolíka Veľkej Skalky Stárek predostrel priamo na mieste činu, počas slávnosti v roku 1850. Rozsiahle reštauračné práce prebiehali od júla 1852 do júla 1853. Post kurátora Skalky zastával do roku 1859. Štafetu následne prevzal farár v obci Skala.

Poznámky

¹ Trenčianske rozhľady, 1988, roč. 9, č. 6, s. 12 (Jubileum regionálneho historika).

² Taliansky filozof – scholastik, vlastným menom Giovanni di Fidenza (1217 – 1274), bol kanonizovaný v roku 1482 a v roku 1587 vyhlásený za cirkevného otca. Bonaventura v doslovnom preklade znamená „dobrý osud“. Učenie sv. Bonaventuru vychádza z myšlienky „Tradičné kresťanské nauky sú správne a všetky nové úpravy sú chybné.“ Blížšie pozri: McGREAL, P. Ian (ed.). Velké postavy západného myslení – Slovník myslitelů. Praha, 1999, s. 130 – 135. Porovnaj: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Bonaventura>.

³ Rukopis uložený v Országos levéltári v Budapešti, odpis sa nachádza v Štátnom okresnom archíve v Žiline. Duchovný pastier, 1979, roč. 60, č. 8, s. 373 (Trenčianski historici).

⁴ PAŠTEKA, Július. Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava, 2000, s. 1274 – 1275. Porovnaj: Trenčianske noviny, 1998, roč. 39, č. 10, s. 10 (Znovuobjaviteľ rímskeho nápisu). Pozri tiež: Smena na nedeľu, 1993, roč. 27, č. 32, s. 7 (Zabudnutý a nedocenený).

⁵ Lesný park dostal na jeho počesť názov „Ludevítov“. Súčasné pomenovanie je odvodené od prvých stromov, ktoré sa tam ujali, t. j. od briez.

⁶ Pri príležitosti 1825. výročia odhalili v Trenčíne znovuobjaviteľovi nápisu pamätné tabule – v hoteli Tatra a na Rímskokatolíckom farskom úrade. Farské listy, 2004, roč. 14, č. 12, s. 3 (Pamätné tabule Ľudovítovi B. Stárkovi). Porovnaj: Trenčianske noviny, 2004, roč. 45, č. 42, s. 4 (Kontroverznému historikovi Stárkovi odhalili v Trenčíne pamätnú tabuľu).

⁷ Katalóg ležal desaťročia nepovšimnutý v škatuli v priestoroch Rímskokatolíckeho farského úradu v Trenčíne. K jeho znovuobjaveniu došlo na sklonku novembra 2010 v rámci grantového projektu zameraného na záchranu, pasportizáciu a sprístupnenie historickej knižnice farnosti Trenčín.

Autor

Mgr. Peter Martinák, (1984). Vyštudoval kombináciu náuka o spoločnosti – dejepis na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Pracuje vo Verejnej knižnici Michala Rešetku v Trenčíne. Venuje sa najnovším slovenským dejinám, vzťahu s verejnosťou, marketingovým aktivitám a mediálnej komunikácii. Publikuje v regionálnych periodikách. Rediguje noviny Dolnoporubský hlas a časopis Knihovník.

Resumé

Zrušenie Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 definitívne uzavrelo kapitolu benediktínskeho, resp. jezuitského opátstva, ktoré na Skalke sídlilo vyše pol tisícročia. Po presune zaisteného majetku do takzvaného Študijného fondu za vlády Márie Terézie skončil historický klenot stredného Považia v administratívne obce Skala. Osud objektov Malej a Veľkej Skalky s narastajúcim letopočtom čoraz viac závisel od prístupu dobrodincov a dobrovoľníkov. Podrobnosti obnovovacieho procesu zreteľne dokumentuje farská kronika *Historia domus parafie Skaliensis*. K autentickým prameňom vypovedajúcim o záchrane pamiatky však patria aj svedectvá dvoch domácich dobrovoľníkov – Juraja Dúžeka a Ivana Horvátha. Pri príležitosti 160-ročného jubilea rekonštrukcie kostolíka na Veľkej Skalke je osobitný priestor venovaný aj trenčianskemu farárovi Ľudovítovi B. Stárkovi.

► *Menoslov darcov na reštauráciu Skalky a spisy toho týkajúce (1852) – priebežný stav zbierky.*

Zdroj: Historická knižnica farnosti Trenčín. Foto: Peter Martinák.

Meno a premeno	Titul	Príjmenie	Príjmenie
1. Andronicus, Jacobus van der Meer			
2. Josephus Gedy Barock			
3. Michael Barock			
4. Stephanus Galvanek			
5. Antonius Urbanek			
6. Georgius Sulay			
7. Remigius Joannes Capella			
8. Ondrejovik Joannes			
9. Ignatius Coltenberger			
10. Georgius Filinevik			
11. Franciscus Gratstursky			
12. Balthasar Burian			
13. Martinus			
14. Christophorus			
15. Josephus			
16. Cayay			
17. Wlodek			
18. Justianus			
19. Wlodek			
20. Thomas			
21. Zelinha			
22. Du raspi			

Michal Slivka

Kláštorisko – Skala útočišťa

„Viditeľné je do času, ale neviditeľné naveky“ – odkaz pre iniciatívu záchranu letanovskej kartuzie v Slovenskom raji.

Krasové územie Slovenského raja svojou neobyčajnou pestrosťou reliéfu, na ktorom sa striedajú hlboké doliny s náhornými plošinami, oživuje hlavne sústava kaňonov a tiesňav s bohatým zastúpením závrto, jaskýň a vyvieraciek Je len prirodzené, že toto územie priťahovalo ľudí od nepamäti. Srdcom tohto krasového územia je Kláštorisko so zručnosťou kláštora. Jeho rádoví mníši-kartuziáni po vyše 200-ročnom pôsobení na tomto mieste nám zanechali odkaz, keď toto územie pomenovali Rajom. V tej rajskej záhrade zostali symbolmi vyrovnanosti človeka: rozumu s citom, práce s modlitbou, v mlčaní ticha ako svedectva, že tak pracuje príroda. Odkaz „raja“ je jedinečný a všeobecný. Aby človek v ňom (tu na zemi) nachádzal seba samého a úctou ním prechádzal, ďalej ho vytváral pre svoje vlastné uspokojenie a toto dedičstvo odovzdával budúcim generáciám. **V tomto roku si pripomíname 30. výročie sprístupnenia kláštora verejnosti.**

Zakladajúcu listinu kláštora vystavil spišský prepošť Jakub 19. decembra 1299, aby toto miesto za podpory kráľovskej autority a so súhlasom všetkých zemepánov darovali kartuziánom, aby si „postavili kláštor na česť Bohorodičky Panny Márie, sv. Jána Krstiteľa, ako aj presvätej panny Margity“. Skromný majetok Lapis refugii – Skaly útočišťa pozostával z lesa, pasienka a práve rybolovu v riekach Hornád a Belá.

Kartuziánski mníši, ktorí začali stavať kláštor, prišli z materského kláštora v Seitz (dnes Žiče v Slovinsku,

Kláštorisko.

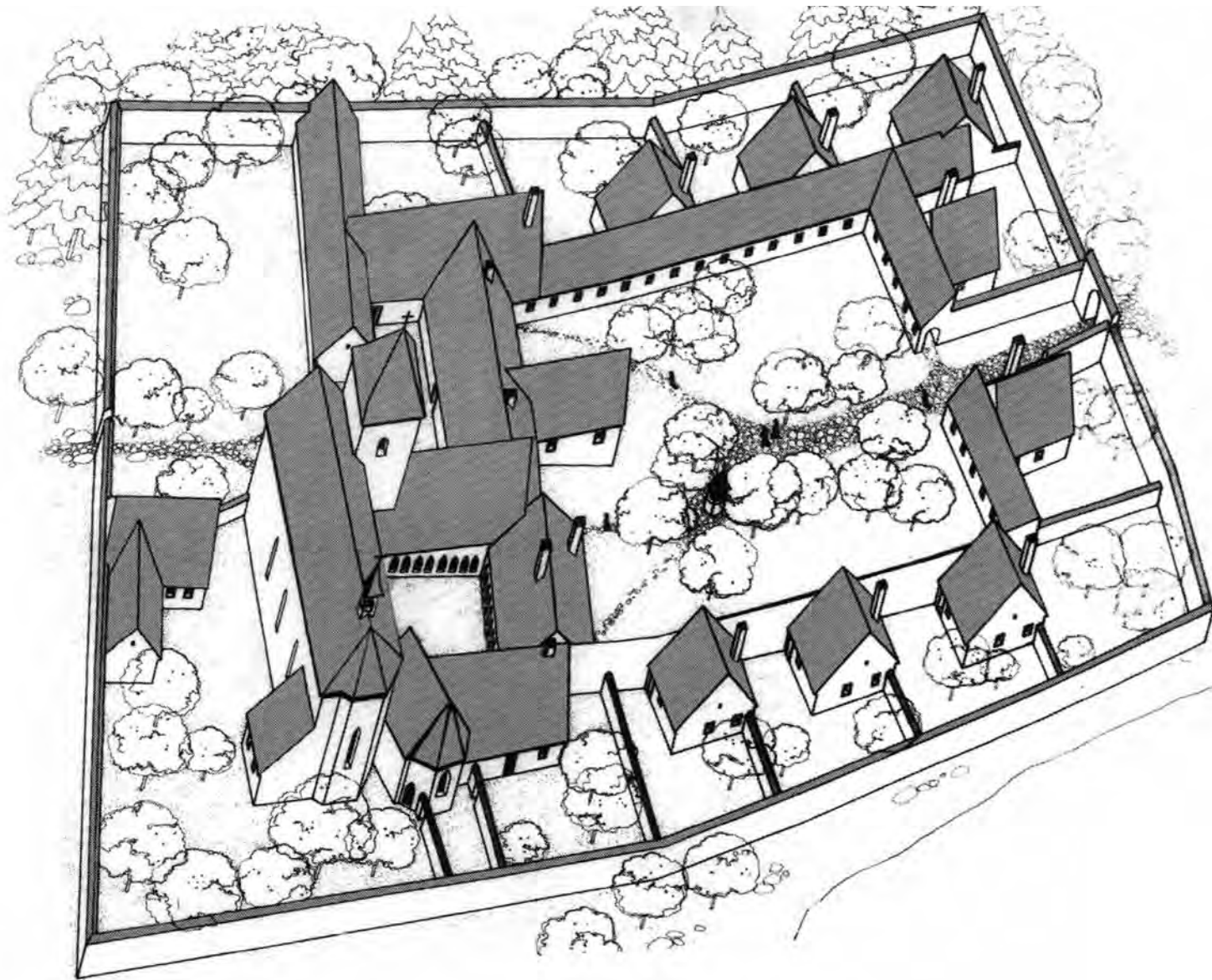
Kláštorisko.

t. č. v rozvalinách). Rehoľu kartuziánov založil v roku 1084 Bruno z Kolína nad Rýnom (1030 – 6. 10. 1101). Ako vysokovzdelaný človek pôsobil v katedrálnej škole v Remeši, a keď bol zvolený za arcibiskupa, tak odmietol prijať funkciu a spolu s biskupom Hugom z Grenoblu odišli do horskej pustatiny vo francúzskych Alpách, kde postavili provizórium kláštora. Toto miesto – Grande Chartreuse (Veľká Kartúza) dala názov reholi a dodnes je tam materské sídlo kartuziánskej rehole. Zvyklosti rehole – tzv. Consuetudines Cartusiae – boli spísané až po smrti Bruna (medzi rokmi 1121 – 1127), a stali sa základom pre regulu, ktorá spájala benedikťínsky cenobitizmus s eremitizmom (pustovníctvom). Kontemplatívny životný program vytváral dispozície pre Božiu prítomnosť, a preto kartuziáni nemali apoštolické poslanie. Rehoľné pravidlá kladú obzvlášť dôraz na význam kníh, ako „večný pokrm duší“ a stanovujú rukami kázať, t. j. písať slovo Božie, keď ho nemôžu kázať ústami. A naozaj, kartuziánski mníši boli kopistami, iluminátormi, knihviazačmi a veľkými milovníkmi kníh, čím rehoľa svojím prenášaním duchovného dedičstva diel (hlavne z mystickej literatúry) značnou mierou prispela ku kultúrnemu obrazu Európy. Vyváženosť ducha a jeho uplatňovanie v každodennom živote, entuziazmus chudoby, uzavretosť do seba viedli k vedomému dištancovaniu sa od priameho

vplyvu v cirkevnej politike, čím sa v priebehu storočí stali vzorom kláštorného života.

Vďaka zachovanému kronikárskemu dielu „Fundatio Lapidis Refugii“ od anonymného kartuziánskeho mnícha zo začiatku 16. storočia¹ môžeme si vytvoriť dejinný obraz aj za pomoci ostatných prameňov

nový kláštor v Lechnici pri Dunajci (dnešný Červený Kláštor, začal sa stavať po roku 1320), s ktorým zostali v nepretržitom kontakte. V roku 1433 kláštor vyplienili husitské vojská, v roku 1454 zase bratříci z blízkej zelenej hory. Po obnove (po roku 1500), ktorú financovala Hedviga Zápoľská, vdova po Štefanovi Zá-

Kláštorisko – axonometrická vizualizácia.

hmotnej povahy. Skala útočišťa začiatkom 14. storočia nebola pokrytá lesom ako dnes, ale bol to skalný vrch, neúrodný, vhodný tak na pasenie stád. Vďaka mecenom sa postupne vybudovali v priebehu 14. a 15. storočia kláštorné budovy a podarilo sa vybudovať aj

poľskom, sa uskutočnila radikálna prestavba. Hedviga mohla potom, ako jediná žena, prekročiť kláštornú bránu (klauzúru), s privolením generálnej kapituly. V roku 1543 kláštor prepadol muránsky hradný kapitán, lúpežný rytier Matej Bašo, ktorý si z kláštora

Kláštorisko.

chcel urobiť opevnené sídlo. Preto došlo 20. júla 1543 k zámernému zbúraníu kláštora, aby sa nestal hniezdom lúpežných rytierov. Mnísi sa odsťahovali do svojho filiálneho kláštora pri Dunajci, kam si zobrali aj všetky cenné predmety, hlavne knihy. Kláštor začal postupne chátrať, ale celé miesto po ňom dostalo pomenovanie Kláštorisko.

Pri každom kláštore treba vidieť tri základné momenty – najprv komplex stavieb musí život konventu umožňovať, potom racionalizovať a nakoniec symbolizovať. Voľba miesta zodpovedala tradične mnišskému „locus amoenus“, teda príjemnému miestu, raju ako záhrade potešenia (hortus deliciarum), čo sa v prameňoch akcentuje ako božská vízia, teda Jeho plán, majúci na zreteli, že duch Boží je vo všetkom.

Približne jednohektárový stavebný komplex spája tri životné okruhy kláštora do jedného celku. Prvým a charakteristickým je veľká krížová chodba s 9 celami a záhradkami, ďalej zóna spoločného priestoru, do ktorej patrí kostol, ambit, refektár, kapitulná sieň a bunka priora, a nakoniec tretí okruh, v ktorom konverši spravovali hospodárstvo kláštora a prijímali jeho hostí (hospic). Každý kláštor opatroval vlastný dobytok, o ktorý sa staral hlavný pastier, ktorému bolo dovolené obchodovať s „vonkajšími ľuďmi“. V kartu-

ziánskej reholi obzvlášť platila zásada viazanosti na kláštor (stabilitas loci). Vzájomný styk bol obmedzený, podobne rozhovory, ktoré v najnutnejšom prípade riešili posunkovou rečou. Preto im zostal prívlastok nemí (mlčanliví) mnísi. V nedeľu odpoľudnia boli dovolené spoločné vychádzky mimo areál kláštora, a to v hraničiach 1 míle (asi 1,5 km).

Na konci stredoveku prešli príbytky mníchov inováciou – začali sa vykurovať. V kláštore sa podarilo odkryť celkom 14 kachľových pecí, z ktorých pochádza veľký počet kachlíc rôzneho symbolicko-dekoratívneho vyjadrenia. Kachlice boli vyrábané v mestských dielňach, pravdepodobne v Levoči. Kolekcia zachovaných kachlíc z Kláštoriska predstavuje jednu z najkrajších, a čo do počtu jednu z najväčších zbierok v strednej Európe.

Príznačná láska ku knihám, zakotvená priamo v rehoľných pravidlách, poznačila nielen kultúrny rozvoj rehole, ale hlavne cibrenie intelektu vlastnej komunity, ktorá produkovala i reprodukovala diela náboženského charakteru. Archeologické doklady ku kníhviazačskej práci máme jednak v nálezoch remeselníckych nástrojov (dláta, kliešte, malé pítky, bronzové ihlice, kružidlo), jednak v nálezoch kovového odpadu a spôn. Pôvodný stav knižnice možno odhadnúť na cca 200 zväzkov, do lechnického kláštora bolo prevezených 76.²

Pamiatková záchrana za bývalého režimu zostala viac-menej na pokraji záujmu. Aby nedošlo k totálnemu rozpadnutiu odkrytých zvyškov architektúr po archeologickom výskume, ujala sa toho skupina mladých nadšencov, ktorí v akcii Stromu života – ako „živé kamene“ – sa podieľajú pri jej záchrane a čiastočnej obnove. Mnohí z nich si ani neuvedomujú adresné biblické slová, že „Boh dal, aby vyrástol strom života uprostred raju“ (Gen 2,9). Ten v Slovenskom raji bol metaforicko-symbolickým zmysle zasadený **v roku 1986**, aby časom priniesol svoje plody. Sú to, a budú to plody namáhavej a obetavej práce plnej anonymity, ako odkazu tých, ktorých dielo sa znovu oživuje a sprítomňuje. Prvoradým cieľom zostáva záchrana odkrytých murív, ich striktná stavebná konzervácia, aby tak mohol objekt slúžiť turizmu. V budúcnosti rátame s istou rehabilitáciou miesta, ktorá obmedzí masovú návštevnosť, a väčšmi poslúži najmladšej generácii, aby tu mohla nachádzať samu seba v zmysle duchovnom i kultúrnom. Od jej aktivít závisí osud pamiatky, ako sa ona bude prihovárať ďalším pokoleniam.

Terajší generačný vklad, aj vďaka finančnej a materiálnej podpore verejnosti a sponzorov, značnou mierou prispel k tomu, že sa zrodilo múzeum v prírode, ktoré priťahuje svet. Doprajme mu pracovité ruky, štedrosť návštevníka, ale hlavne jeho úctu, pretože „úcta k minulosti je príznakom vzdelanosti“. A o takú integritu nám ide. Možno raz sa prinavrátia aj kartuziáni na Slovensko. Možno práve na toto posvätné miesto. Čas píše svoje dejiny...

Poznámky

¹ Mladší odpis Chronicon Carthusianorum Lapidis Refugii v MOL Budapest

² Stav spred roka 1500, z toho 32 rukopisných kódexov a 44 prvotlačí, zachované rukopisy sú dnes väčšinou v zahraničných knižniciach, 2 sú v depozite Slovenskej národnej knižnice v Martine

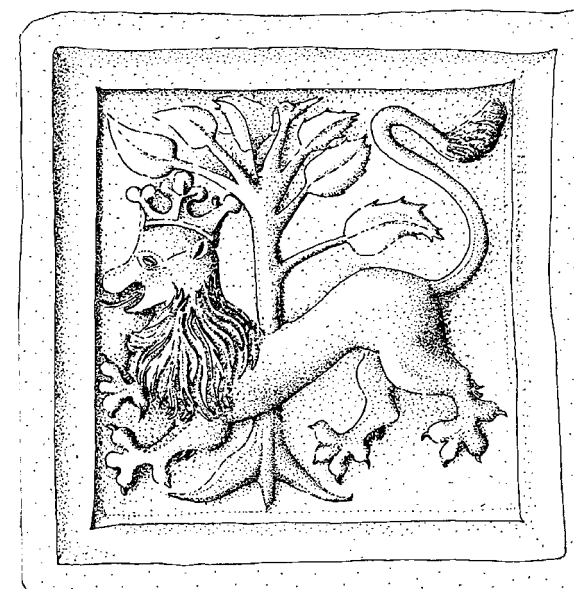
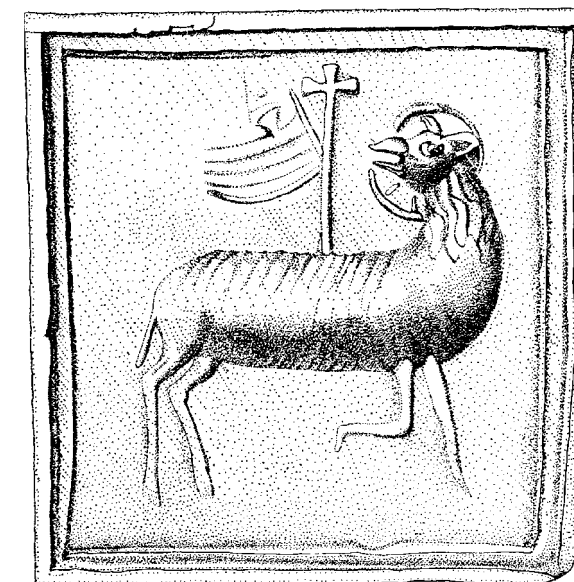
Autor:

Doc. PhDr. **Michal Slivka**, PhD. (1948) – pôsobí na Katedre archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Záchrana a obnova kartuziánskeho kláštora na Kláštorisku v Slovenskom raji, ktorý doslova vykopal spod zeme, je výsledkom jeho dlhoročnej práce i príkladom prístupu v oblasti kultúrneho dedičstva.

Resumé

Turistickým a kultúrnym centrom Slovenského raju je Kláštorisko so zručaninou stredovekého kartuziánskeho kláštora. Jeho rádoví mnísi-kartuziáni po vyše 200-ročnom pôsobení na tomto mieste nám zanechali odkaz, keď toto územie pomenovali Rajom. V tej rajskej záhrade zostali symbolmi vyrovnanosti človeka: rozumu s citom, práce s modlitbou, v mlčaní ticha ako svedectva, že tak pracuje príroda. Odkaz „raja“ je jedinečný a všeobecný. Aby človek v ňom (tu na zemi) nachádzal seba samého a s úctou ním prechádzal, ďalej ho vytváral pre svoje vlastné uspokojenie a toto dedičstvo odovzdával budúcim generáciám. **V tomto roku si pripomíname 30. výročie sprístupnenia kláštora verejnosti.**

Kláštorisko – kachlice z obdobia okolo roku 1500.

Mária Vdovičková

Stredoveké záhrady – princípy ich pamiatkovej ochrany a obnovy (s dôrazom na kláštorné záhrady)

Základné princípy pamiatkovej ochrany historickej zelene

Výskum, ochrana a obnova historickej zelene je samostatným špecializovaným odborom pamiatkovej starostlivosti. Nie je náhodou, že v jednom z vývojových období inštitucionalizovanej pamiatkovej starostlivosti u nás fungovala od záveru 50-tych rokov minulého storočia do roku 1980 spoločná organizácia ochrany prírody a kultúrnych pamiatok s názvom *Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody*.¹

Už od záveru 18. storočia sú známe mená našich kultúrnych osobností, ako Ján Hollý, Anton Bernolák či Juraj Fándly, ktorí sa snažili obyvateľstvo vychovávať k úcte ku kultúrno-prírodným pamiatkam, najmä starým a pamätným stromom. Neskôr na ich úsilie nadviazali viacerí z predstaviteľov Matice slovenskej, ako napr. Štefan Moyzes, no najmä Andrej Kmet' a Franko Sasinek, ktorí boli „priekopníkmi modernej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody a prví aj vedecky zdôvodnili nevyhnutnosť tejto ochrany.“²

Napriek tomu možno o ochrane historickej zelene v rámci inštitucionalizovanej ochrany kultúrneho dedičstva hovoriť ako o pomerne mladej disciplíne.

Organizácie zamerané na pamiatkovú starostlivosť desaťročia váhali s jej zakotvením v zodpovedajúcich zákonoch a chýbala diskusia o tejto problematike v teórii aj praxi. Dôvodom bola obava zo samotnej „rastliny“ a jej relatívnej pomínutelnosti, labilnosti vo vzťahu k historickej autentickosti a nespravodlivé podriaďovanie sa „neživej“ architektúre.³ Nakoniec sa však predsa úspešne etablovala na medzinárodnom poli a jej základné princípy boli sformulované

vo Florentskej charte z roku 1982, venovanej ochrane historickej záhrady ako: „architektonickú a vegetačnú kompozíciu, ktorá je z hľadiska dejín alebo umenia

celospoločensky významná. Ako taká má byť považovaná za pamiatku. Jej podstatné zložky sú predovšetkým rastlinné, živé a ako také pomínutelné a obnoviteľné. Jej vzhľad preto odráža trvalú vyváženosť medzi cyklami ročných období, rastom a odumieraním prírody a túžbou umelcov a remeselníkov udržať ju stále nedotknutú.“⁴

Do architektonickej kompozície historickej záhrady patrí: pôdorys a topografia, vegetácia, ktorá v sebe zahŕňa rastlinné druhy, proporcie, farebnosť, rozmiestnenie a vzájomné pomery jednotlivých druhov drevín, stavebné a dekoratívne prvky, a tiež tečúce a stojaté vody odzrkadľujúce oblohu. Ochrana historických záhrad vyžaduje ich vedecké poznanie, diferencované postupy na údržbu, ochranu a reštaurovanie. Autenticita historickej záhrady závisí od jej koncepcie a rozsahu jej rôznych častí, ako aj od jej dekoratívnych črt a výberu vegetácie alebo neživých materiálov použitých ako jej súčasť.⁵

V rámci obnovy historickej záhrady rozlišujeme niekoľko špecializovaných činností: údržbu, konzervovanie, reštaurovanie a rekonštrukciu. Ich spoločným menovateľom je snaha o zachovanie jednoty celku. Prvoradý význam má stála údržba historickej záhrady. Keďže hlavným materiálom sú rastliny, záhradu možno udržiavať v dobrom stave okamžitými čiastkovými náhradami a ak je to potrebné v dlhodobom výhľade – cyklickou obnovou – výrubom a novou výsadbou. Pri rozhodovaní o výrube zelene a jej nahradzovaní je požiadavkou č. 1 vyhľadávať pôvodné druhy, vhodné a charakteristické pre dané kultúrne a botanické prostredie a oblasť. Pevné architektonické, výtvarné či dekoratívne prvky sa obnovujú konzervovaním alebo reštaurovaním tak, ako sa postupuje pri iných takýchto pamiatkach. Ďalším zásadným kritériom pri obnove

historickej záhrady je jej udržiavanie vo vhodnom prostredí. Preto akákoľvek zmena fyzikálneho prostredia, ktorá by mohla ohroziť jej ekologickú rovnováhu, je neprípustná. Túto podmienku treba rešpektovať a citlivo zohľadniť pri akejkoľvek vnútornej či vonkajšej infraštruktúre, ako sú kanalizácie, zavodňovacie systémy, komunikácie a cesty, parkovacie plochy, oplotenie, technické zariadenia umožňujúce údržbu a zvyšujúce komfort návštevníkov.

Pred začatím reštaurovania, a najmä rekonštrukcie historickej záhrady, musí byť vypracovaná dôkladná štúdia na vedeckom podklade vyplývajúcom z nevyhnutného prieskumu. Musí

Obr. 1 Hornorýnsky majster: Rajska záhrada, okolo roku 1410, kombinovaná technika na dreve, 26 x 33 cm, Frankfurt nad Mohanom.

Obr. 2

zhodnotiť poznatky archeologického a archívno-historického výskumu a zhromaždiť dokumentáciu týkajúcu sa danej alebo obdobnej záhrady. Začiatu samotných prác musí predchádzať príprava projektu vychádzajúceho z uvedených výskumov. Obnova musí rešpektovať jednotlivé stupne vývoja príslušnej záhrady, t. j. nemala by uprednostňovať jedno slohové obdobie na úkor druhého. Je to prípustné iba v mimoriadnych prípadoch, väčšinou ovplyvnených mierou zachovanosti danej slohovej vývojovej etapy záhrady. Vtedy je zároveň možná aj určitá miera rekonštrukcie, ktorá však musí vychádzať z nespochybniteľnej dokumentácie. Podľa ustanovení Florentskej charty, ak záhrada celkom

zanikla alebo ak sú k dispozícii len hypotetické údaje o jej postupnom vývoji, nie je možné realizovať jej rekonštrukciu. Dielo, ktoré by sa v tomto prípade inšpirovalo tradičnými formami a bolo by vybudované na miestach bývalej záhrady alebo na miestach, kde predtým žiadna záhrada neexistovala, má charakter evokácie a novej kreácie, nejde však o historickú záhradu.

Poslednou dôležitou stránkou ochrany historickej záhrady je jej správne využívanie, ktoré má rešpektovať jej poslanie ako miesta

pokoja, ticha a obdivu prírody. Pre ochranu historickej zelene je nevyhnutná interdisciplinárna spolupráca a rovnocennosť rôznych odborníkov od krajinných tvorcov (resp. záhradných architektov), príp. botanikov, historikov a kunsthistorikov, ako aj archeológov, a to najmä v prípadoch starších (antických či stredovekých) záhrad.⁶

Rozdelenie historickej zelene z hľadiska pamiatkovej ochrany u nás

Medzi pamiatkovo chránenú historickú zeľň možno zaradiť parky, záhrady a súbory krajinnnej vegetácie, ktoré majú jednoznačnú historickú, spoločenskú, krajinnú, urbanistickú, architektonickú a výtvarnú pamiatkovú hodnotu. Okrem toho majú však aj biologickú hodnotu, a preto je pri ich ochrane potrebné adekvátne zlúčiť požiadavky pamiatkového zákona s kritériami zákona o ochrane prírody a krajiny.⁷

Pamiatkovo chránenú historickú zeľň u nás možno rozdeliť na tri základné okruhy: „historické pamiatky“, „staré a pamätné stromy a ich skupiny“ a „umelecko-historické parky a záhrady“.⁸

Obr. 5

„Staré a pamätné stromy a ich skupiny“ sa viažu na ľudové povesti, historické udalosti a osobnosti kultúrneho života. Predstavujú určitú časť krajiny pripomínajúcu napr. miesto významnej historickej udalosti, vzniku povesti alebo hrdinského boja či predmet zobrazovania na obraze.⁹ Možno sem zaradiť aj tzv. „historickú krajinnú vegetáciu“, kam patrí aj dôležitá skupina pamiatkovo chránenej historickej zelene –

sprievodná zeľň sakrálnnej architektúry, a to napr. aleje, stromoradia, solitérne stromy pri kostoloch, Božích mukách, krížoch či kaplnkách. V neposlednom rade môže byť chránená aj sprievodná zeľň pri cintorínoch či krížnych cestách, alebo súbory drevín pri dielach ľudovej architektúry.¹⁰

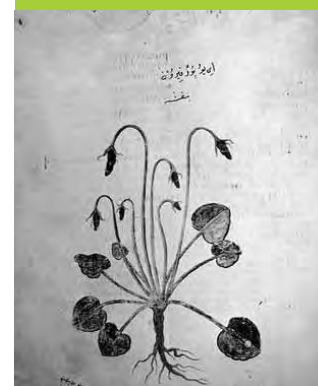
Poslednú významnú skupinu tvoria „umelecko-

historické parky a záhrady“, kam patria rovnako malé ako aj rozsiahle tvarované záhrady a parky. Pojem historická záhrada bol už vyššie vysvetlený na základe Florentskej charty. Pod pojmom „park“ rozumieme umelo vytvorenú kompozíciu prevažne prírodných, ale i neprírodných prvkov (stromy, kríky, solitérne i zoskupené, trávniky a súbory kvetov, voda v každej podobe, skaly a skalky, rôzna morfológia terénu, drobná

architektúra, plastiky, odpočívadlá, chodníky, osvetľovacie telesá a. i.), ktorá sa používa na rekreačné a okrasné účely. Park ako kultúrny výtvor tvoria umelo koncipované a realizované spoločenstvá rastlín rôzneho pôvodu, charakteru, požiadaviek a nárokov, ktoré sú špecifické vo svojom výtvarnom a estetickom prejave a tvoria tzv. „kul-

túrne fytoocenózy“ – spoločenstvá rastlín.¹¹ Patrí sem aj zvláštna skupina tzv. „prírodno-krajinných parkov“, ktoré predstavujú časť upravenej prírody, súbor scenérií podľa určitých kritérií vzájomne zoskupených a pospájaných do jedného harmonického celku.¹²

▼ Obr. 2 – 11 Niekoľko iluminácií z Viedenského Dioskurida, iluminovaný rukopis, pergamen, pred r. 512, dielňa v Konštantínopole, dnes uložený v Österreichische Nationalbibliothek, Viedeň.

Obr. 3

Obr. 4

Obr. 8

Rozdelenie stredovekých záhrad a ich poznávanie

Od nepamäti zohrávala záhrada v rôznych kultúrnych prostrediach významnú úlohu. Odhladihnut od jej primárnej utilitárnej funkcie bola miestom oddychu, kontemplácie či zábavy. Okrem jej estetickej hodnoty v rôznych religióznych prostrediach niesla často kultový, sepulkrálny a symbolický význam. Napriek skutočnosti, že v historickom vývoji záhradného umenia majú dôležité postavenie krajiny Orientu, napr. pre južnú Európu je nespochybniteľný význam a vplyv islamských záhrad, v tomto príspevku bude pozornosť sústredená na európske prostredie. Tu predstavujú záhrady najmä v stredoveku odraz kresťanskej tradície, pričom zhodnocujú aj formálny odkaz antiky. Tento kultúrno-spoločenský faktor zohrá rolu najmä pri načrtnutej problematike stredovekých kláštorných záhrad a ich teologicko-ikonografickom chápaní a interpretácii.

Obr. 9

V odbornej literatúre sa vyskytujú tri spôsoby rozdelenia stredovekých záhrad. Prvým kritériom je druh – charakter výsadby, druhé predstavuje vlastník, príp. užívateľ a tretie funkcia. V prvom rozdelení rozlišujeme dva základné typy, a to „záhradu bylinkovú“ (resp. „bylinnú“, ktorá v širšom zmysle obsahuje liečivé, okrasné, ale najmä pre kuchyňu dôležité rastliny, okrem stromov) a „sad“ (zväčša ovocný, najdôležitejšou súčasťou sú stromy, niekedy doplnené sprievodnými, najmä drobnými okrasnými kvetmi).¹³ V druhom rozdelení rozlišujeme „záhrady kláštorne“, „záhrady hradné“ a „záhrady pri súkromných obydliach“.¹⁴ Problematike kláštorných záhrad sa budeme venovať neskôr podrobnejšie. Na tomto mieste treba len poznamenať, že mnohé charakteristiky mali kláštorne aj hradné záhrady spoločné. Rovnako bolo pre obe typické ich uzavretie voči vonkajšiemu svetu, čo sa však postupne v prípade kláštorných záhrad zmenilo. Podmienka uzavretosti bola striktniejšia pre hradné záhrady, nakoľko obyvatelia hradu museli mať tento zdroj potravy bezpečne chránený v prípade vojenského obliehania.¹⁵ Tretie rozdelenie špecifikuje záhrady na „záhrady radosti či potešenia“ a „záhrady zeleninové“ (t. j. úžitkové).¹⁶ Zatiaľ čo funkcia „úžitkovej záhrady“, v ktorej sa pestujú rôzne druhy rastlín určených pre využitie v kuchyni, je jednoznačná, „záhrada radosti“ (v užšom slova zmysle okrasná) plní viacero úloh. Okrem estetickej, využívajúcej aranžovanie a regulovanie výsad-

Obr. 10

by rôznych rastlín, vrátane stromov či kríkov podľa rôznych vzorov a foriem, vyjadruje aj spoločenskú a relaxačnú funkciu, pričom má priniesť vlastníčkovi, príp. jej kreatórovi uspokojenie a spoločenskú prestíž.¹⁷

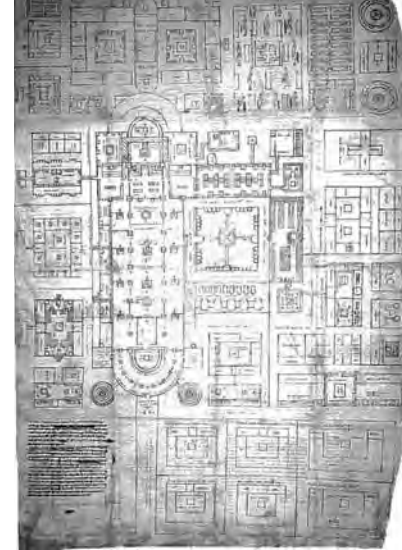
Podľa doterajších poznatkov možno konštatovať, že stredoveké záhrady už dnes neexistujú (resp. zatiaľ neboli doložené inak ako archeologické lokality), možno nájsť len príklady ich rekonštrukcií na miestach, kde sa pôvodne vyskytovali.¹⁸ Okrem písomných a výtvarných pamiatok, dôležitou metódou ich skúmania je preto archeologický výskum. Vedecké poznávanie historických záhrad je aj v archeológii relatívne novým predmetom záujmu, pričom sú naň využívané rôzne metódy – letecká fotografia, geofyzikálne prieskumy či samotné skúmanie terénu archeologickou sondážou. Prípadné nálezy sa ďalej vedecky skúmajú rôznymi druhmi laboratórnych analýz, ako napr. archeobotanickou či dendrochronologickou.

Obr. 11

Každé usporiadanie rastlín podľa zamýšľaného vzoru súvisí s narušením pôdy, resp. terénu a používaním rôznych predmetov a materiálov. Konštrukcie ohradových múrov alebo stien, rybníkov alebo nádrží, kvetinových záhonov, chodníkov a terénnych terás je preto možné archeologicky skúmať. Mnohé z formálnych znakov historických záhrad ako chodníky, zvyšky múrív či drevených alebo keramických konštrukcií, napr. ohradok pre záhony boli zväčša interpretované vo vzťahu ku skúmanému sídlu ako stopy hospodársko-chovateľskej činnosti, než ako možné zvyšky historickej záhrady. Možno preto konštatovať, že mnoho opustených autentických historických záhrad, resp. ich torz dodnes existuje vo forme reliéfu terénu, no dosiaľ neboli identifikované a archeologicky skúmané.¹⁹

Ako je možné, že nepochybne veľké množstvo stredovekých či postredovekých záhrad bolo opustených a zaniklo? Koncepcia záhrad, najmä okrasných, sa v minulosti viackrát radikálne zmenila. Tento fakt súvisí rovnako ako v prípade architektúry či umenia so zmenou dobového vkusu a slohového vývoja. Z hľadiska archeológie však pozostatky okrasných záhrad od 14. storočia prežili, a to hlavne kvôli štyrom faktorom.²⁰ Prvým a najbežnejším spôsobom bolo, keď po postavení, resp. prestavaní sídla, ktoré obklopovala aj súdoba záhrada, došlo v krát-

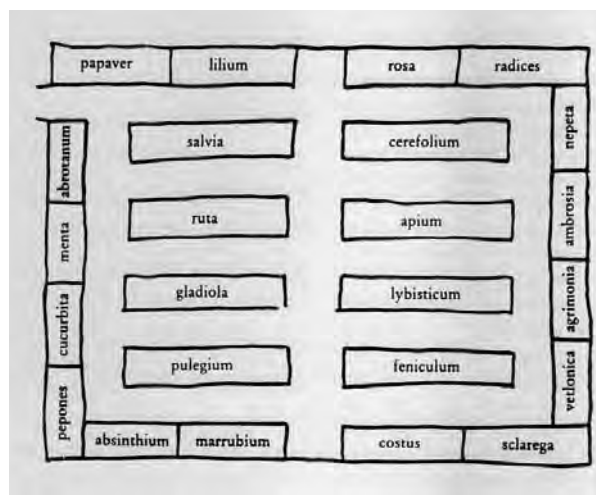
▼ Obr. 13 Schematický náčrt záhradky liečivých rastlín (herbularium) podľa plánu kláštora v Sankt Gallenu, publikované in A 9th Century Garden. Walafrid Strabo's Hortulus. <http://wyrtling.com/EarlyGardens/Continental/Walafrid/Hortulus.htm> (z dňa 05.03.2013)

▲ Obr. 12 Plán kláštora v Sankt Gallen, pergamen, kláštorná dielňa Reichenau, okolo r. 820.

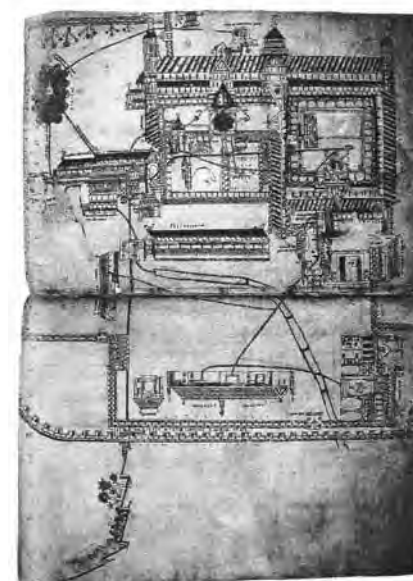
kom čase k jeho opusteniu bez uskutočnenia ďalších zmien, resp. jeho „modernizácie“ podľa aktuálnych módnych trendov. Druhou možnosťou, je „prežitie“ stôp stredovekej okrasnej záhrady jej zmenou na prírodno-krajinársky park, k čomu v európskom prostredí dochádzalo od polovice 18. storočia. Staršia záhrada bola jednoducho zatravnená a zostala tak

ukrytá v novom parku.²¹ V treťom prípade sa záhrada zachovala vďaka tomu, že sídlo, ku ktorému patrila, ona samotná alebo oboje neboli nikdy v pôvodnom zámere dokončené. Poslednou možnosťou, ktorá je podobne ako prvá najviac aplikovateľná aj v našom prostredí, a to aj pre kláštorne záhrady, že záhrady sa zachovali kvôli postupnému úpadku pôvodne významného sídla, čo viedlo k jeho vystaňovaniu a opusteniu a následne k postupnému „ustrnutiu záhrady v čase“.

V neposlednom rade treba pri archeologickom výskume historických záhrad pristupovať obozretné k definovaniu pojmov. Môže byť malý uzavretý priestor krajiny pripojený k sídlu nazývaný záhradou, alebo je to jednoducho pole? A používal sa vždy na pestovanie rastlín, alebo slúžil aj ako pasienky domácich zvierat? Nadnesene, polia bývajú upravené orbou, záhrady nie. Taktiež v jednom období pole zväčša slúži na pestovanie jednej plodiny, zatiaľ čo záhrada na pestovanie viacerých. Tieto vysvetlenia však nemožno považovať za postačujúce a na ich spresnenie v praxi je potrebné vyvíjať sofistikovanejšie spôsoby a kombinácie viacerých výskumných metód.²²

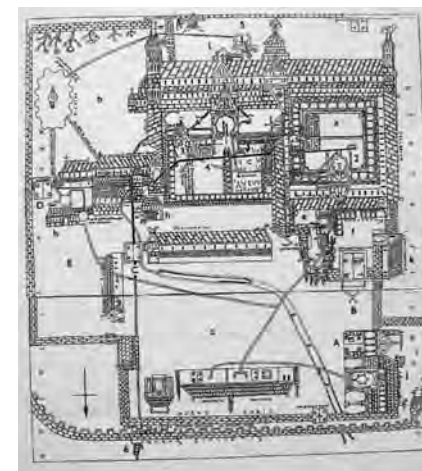
Stredoveké kláštorne záhrady
Koncepcia, organizácia a symbolický výklad výstavby stredovekej, najmä kláštornej záhrady nepochybne pramení v Biblii a neskorších spisoch cirkevných učiteľov či mníchov – praktikov (lekárov a botanikov). V Svätom Písme možno nájsť viacero odkazov, ktoré slúžili ako ideový zdroj pre koncipovanie a význam stredovekej kláštornej záhrady. Primárnym vzorom bol obraz rajskej záhrady – Edenu, ktorý nachádzame v knihe Genesis.²³ Ďalší dôležitý odkaz pre charakteristiku stredovekej záhrady nachádzame v Piesni Šalamúnovej: „Zavretou záhradou je moja sestra, snúbenica, zavretou záhradou, zapečateným prameňom.“²⁴ Práve slovné spojenie „záhrada uzavretá“ – „hortus conclusus“ sa stalo základným symbolickým významom stredovekej

Obr. 14 a, b Plán Kristovho Kostola v Canterbury, prior Wibert, 1165 a prekreslený plán s popisom jednotlivých častí od R. Willisa, publikované in LANDSBERG, S.: The Medieval Garden. London, British Museum Press, 2005.

opisy, mnohokrát zachytené umeleckou formou (napr. báseň), herbáre a nákresy, resp. plány stredovekých monastérií. Väčšina z nich čerpá z antických traktátov o poľnohospodárstve, ako sú *De Agriculturae* od Columella, *De Agriculturae: Rerum rusticarum* od Varra, *Catovo* dielo *De Agriculturae: De res Rustica* či spisy Palladia alebo Plínia st.²⁶ Dôležitú úlohu zohralo najmä dielo gréckeho lekára z 1. stor. *Dioskurida Pedania*. Originál tohto spisu sa nezachoval, no dodnes existuje jeho kópia, ktorá bola vyhotovená v Konštantinopole pred rokom 512. Keďže dnes je tento kódex uložený v Rakúskej národnej knižnici (Österreichische Nationalbibliothek, Viedeň) nesie označenie „Viedenský *Dioskurides*“. Obsahuje ilustrovaný herbár s popismi a charakteristikou liečivých účinkov 435 druhov rastlín.²⁷ (Obr. 2 – 11) Z Dioskuridovho diela čerpal

Obr. 14 b

kláštornej záhrady, ako aj jej hlavnou formálnou charakteristikou.²⁵ (Obr. 1)

Narastajúci počet písomných historických záznamov v stredoveku sa stáva užitočným pre poznávanie záhrad, hoci pre ranostredoveké obdobie sú odkazy na záhrady značne nekonkrétne. Niekoľko zachovaných primárnych písomných zdrojov poznania stredovekých záhrad predstavujú

Walafrid Strabo (808 – 849), mních a neskôr opát kláštora v Reichenau vo svojej básni „*Hortulus*“.²⁸ Z 27 veršov prvých tri opisujú práce záhradníka a zvyšné jednotlivé rastliny, ich usporiadanie a vzájomné vzťahy. Pri každej z 25 rastlín, ktoré opisuje,

s výnimkou ruže, uvádza minimálne jeden liečivý účinok. Strabo pozoruhodne vyhodnocuje jednotlivé druhy rastlín a ich vzájomné vzťahy z hľadiska vhodnosti ich výsadby vedľa seba. Posudzovanými kritériami sú spôsob rastu, dosahovaná výška, vhodný druh pôdy, či ich potreba svetla alebo tieňa. Zároveň sa snaží usporiadať ich aj z hľadiska estetického, a to či farba a tvar susediacich rastlín harmonizuje.²⁹ Popis bylinkovej záhrady v básni Hortulus zároveň odkazuje na známy zachovaný podrobný „plán ideálnej výstavby benediktínskeho kláštora v švajčiarskom Sankt Gallen“, ktorý vznikol približne okolo roku 820.³⁰

(Obr. 12) V organizácii malých pravouhlých záhonov záhrady s liečivými bylinkami možno nájsť súvislosť s opisom obdobnej záhrady v básni Hortulus. Strabo bezpochyby poznal sanktgallenský plán a o niečo rozširuje počet v ňom zastúpených rastlín. (Obr. 13) Samotný plán kláštora v Sankt Gallen predstavuje ďalší z dôležitých prameňov poznania koncepcie stredovekej kláštornej záhrady. Podrobne ju popisuje a vďaka nemu poznáme štyri základné typy kláštornej záhrady.³¹ Podobný, avšak mladší typ prameňa dokladajúceho výstavbu monastickej záhrady nachádzame v „pláne Kristovho Kostola v Canterbury“, ktorý vytvoril prior Wibert v roku 1165. (Obr. 14)³² Z ďalších významných spisov o stredovekých záhradách treba spomenúť prírodovedné a prírodnofilozofické spisy Alberta Veľkého (okolo roku 1200 – 1280) alebo francúzsky epos „Roman de la Rose“, ktorého prvú časť okolo roku 1235 napísal G. de Lorris a druhú o 40 rokov neskôr J. de Meun.³³

Významnú skupinu sekundárnych prameňov, ktoré dokresľujú obraz stredovekej záhrady, predstavuje množstvo umeleckých diel – sakrálnych aj svetských, najmä žánrových. Sakrálna diela sa sústreďujú v zobrazeniach svätých a obzvlášť v dielach s mariánskou tematikou na ikonografickú a symbolickú interpretáciu záhrady a jej súčastí, najmä rastlín. (Obr. 15) Medzi najobľúbenejšie kvety z hľadiska kresťanskej symboliky, ktoré dotvárali obrazové prostredie religióznych vyobrazení, patrili bezpochyby červená ruža a biela ľalia, ale aj fialka, sedmokráska, púpava, narcis, karafiát, kosatec, pivónia či jahoda a slnečnica. Nemenej dôležitými bola vinná réva či granátovník. Za mariánske symboly boli považované najmä ruža a ľalia, no tá bola

Obr. 15 Štefan Lochner: Madona v ružovej záhrade, okolo roku 1448, kombinovaná technika na dreve, Kolín nad Rýnom, 51 x 40 cm

Obr. 16 Bratia z Limburgu: Prebohaté hodinky vojvodu z Berry, Vyobrazenie mesiaca jún, okolo roku 1415, Chantilly.

vo všeobecnosti symbolom čistoty a bola zobrazovaná aj ako atribút početných svätcov a svätíc. Symbolické významy jednotlivých rastlín sa mnohokrát prelínali, fialka aj sedmokráska boli o. i. symbolmi pokory a nevinnosti, jahoda aj d'atelina vďaka trojitým lístkom symbolom Sv. Trojice, narcis aj brečtan pripomínali nesmrteľnosť a zmŕtvychvstanie atď.³⁴ Z tohto dôvodu je pre čo najobjektívnejšiu interpretáciu konkrétnej rastliny v danom diele vždy dôležité, vyhodnotiť ju v súvislosti s ďalšími zobrazenými motívmi.

Stredoveké žánrové maľby zachytávajú každodenný život na záhrade počas celého roka. Mnohokrát majú formu kalendárov, kedy je každý mesiac charakterizovaný určitou prácou na záhrade. (Obr. 16)

Na základe poznatkov z uvedených prameňov možno definovať všeobecné charakteristické črty stredovekej záhrady. Sú dôležité aj pre archeológiu, ktorá ich potom môže skúmať svojimi metódami. Prvú charakteristickú črtu stredovekej záhrady, kde mali svoje miesto tónisté priestranstvá s posedmi, predstavujú kryté priechody a besiedky. Tvorili ich najmä drevené konštrukcie z latiek alebo prútia, ktoré sa obnovovali každé 2 až 6 rokov. Obľúbené boli tunelové besiedky a kryté chodníky, vytvorené na spôsob pergoly obrastenej viničom, brečtanom či popínavými ružami.³⁵ (Obr. 17) S besiedkami a relaxačnou funkciou záhrad bezprostredne súvisia rôzne sedadlá a lavičky. Základným typom bola tzv. „trávová lavička“, zhotovená dvoma spôsobmi. Po prvé mohla byť vytvorená jednoducho vrstvením zeminy a zatrávením, čím si však vyžadovala pomerne náročnú údržbu na zachovanie sviežeho zeleného vzhľadu. Zväčša sa takéto lavičky obnovovali tesne pred tým,

ako záhradu navštívila významná osoba. Druhým typom boli sedadlá v podobe nízkych drevených, tehlových či kamených hranolov, vyplnených zeminou a zvrchu pokrytých trávovým kobercom s drobnými kvietkami. (Obr. 18) Niekedy mohli byť celé vytvorené len z kameňa. V neskoršom období bolo možné v prípade, že užívatelia záhrady nechceli sedieť priamo na trávato-kvetinovom povrchu, prekryť sedadlo drevom. Lavičky nemávali zadné operadlá, mohli mať

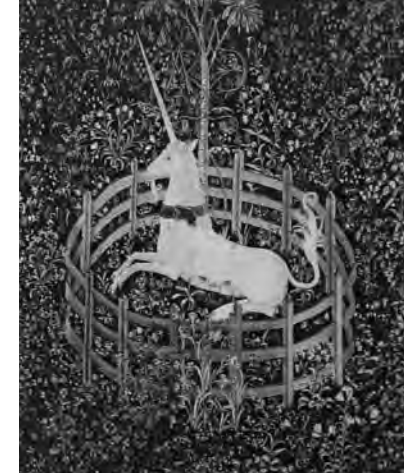

▼ Obr. 17 Tunelová besiedka, flámska ilustrácia z Boccacciého Dekameronu, okolo 1440, publikované in: LANDSBERG, S.: The Medieval Garden. London, British Museum Press, 2005.

však rôzne tvary (napr. tvar písmena „U“, šesťuholníkový či osemuholníkový) podľa toho, či boli určené pre väčšiu spoločnosť, príp. hodovanie. Sedenia boli situované v tienistých priestoroch, napr. pod spomenutými altánkami a tunelovými pergolami, alebo v exedrách a nárožných posedoch vytvorených v zalomeniach ohradových múrov záhrad. V neskorom stredoveku sa objavujú už aj sedenia vo voľne stojacich drevených letných domčekoch, často dekorované košmi s ľaliami, klinčkami a borievkami.³⁶

Ďalšou dôležitou črtou stredovekých záhrad boli záhony a chodníky. Každý si väčšinou predstaví „vzdvihnuté – vyvýšené“ záhony, čo však nebolo pravidlom. Záhony boli vzdvihnuté alebo zapustené podľa toho, aký druh pôdy a aké možnosti zavlažovania sa v danej lokalite nachádzali. Vo väčšine prípadov však boli len mierne vyvýšené od úrovne chodníkov, ktoré ich obklopovali a po obvode boli spevnené obrubou z prútia, latiek, kameňa či kachlíc do pravouhlého tvaru. Niekedy najmä v zeleninových záhradách boli záhony nízke a chodníky, čo ich oddeľovali, boli mierne zapustené jednoducho udupaním zeminy. Rozmery záhonov neboli striktné dané, v zásade vyplývali z požiadaviek užívateľa a stačilo, keď umožňovali záhradníkovi dobrú manipuláciu a prístup na polievanie. Záhonové partery sa využívali v zásade len v úžitkových a bylinkových lekárenských záhradách, čím zdôrazňovali svoju utilitárnosť. Nevyskytovali sa v sadoch, kde hlavnú úlohu zohrávali tienisté chodníky, stromy a svieža zeleň trávnik. Chodníky medzi záhonmi, trávnatými plochami či pod tunelovými altánkami – pergolami mohli byť zatrávené, posypané pieskom alebo štrkom. Niekedy boli štrkové chodníky následne „zmäkčené“ postupným prelínaním s trávnikom. Kameňom alebo ozdobnými keramickými dlaždicami pokryté chodníky boli ojedinelé.³⁷

Tým sa dostávame k ďalšej črte stredovekej záhrady, ktorou boli pestované trávniky a „kobercové“ kvetinové plochy. Vyskytovali sa v okrasných, niekedy aj úžitkových záhradách a v sadoch. Zelená farba bola stredovekými religióznymi spi-

Obr. 18 Tapiséria s jednorožcom v Cloisters Museum New York, neskoré 15. storočie, publikované in: LANDSBERG, S.: The Medieval Garden. London, British Museum Press, 2005.

Obr. 19 Madona s dieťaťom, Flámsko, neskoré 15. storočie, publikované in: LANDSBERG, S.: The Medieval Garden. London, British Museum Press, 2005.

sovateľmi mimoriadne oceňovaná kvôli jej spirituálnemu významu.³⁸ Preto bol zároveň vysoko hodnotený svieži „čistý“ zelený trávnik. Poznáme niektoré metódy z tohto obdobia, akými záhradníci dosiahli požadovaný efekt. Pred vysiatím trávnik bolo napr. dôležité dôkladne očistiť pôdu od buriny a následne ju obariť vriacou vodou, čím sa zničili všetky nežiaduce semená. Okrem čisto zeleného trávnik však boli oceňované aj plochy, kde zeleň dopĺňali drobné hlávky sedmokrások. Druhým typom upravenej plochy v záhradách bývali tzv. „kobercové kvetinové“ plochy

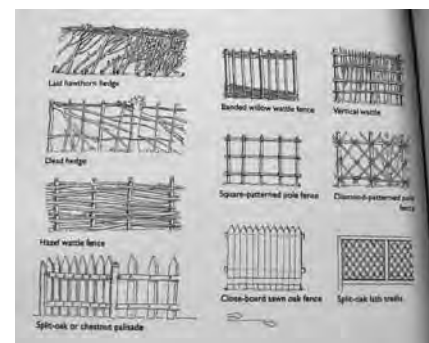
(resp. lúčky). O ich podobe sa dozvedáme z početných umeleckých diel, najmä tapisérií z 15. storočia, kde takéto kvetinové „štruktúry“ tvorili celé obrazové pozadie. (Obr. 19) Na sviežom zelenom pozadí boli znázornené rôzne kvietky, najmä tie, čo sa pomerne ľahko zobrazovali a mali v zásade ružicovú formu ako napr. sedmokrásky, prvosenky, fialky alebo kvety jahody. Taktiež boli vďaka ružicovému rozložiu listov obľúbené púpavy a skorocel. Prihliadalo sa aj na symbolický význam jednotlivých kvetov – už spomenutý trojitý list jahody alebo srdcovitý tvar listu fialky. Vo vzťahu k trávnatým povrchom s divými kvietkami treba upozorniť na to, že umelecké diela ich zachytávajú vždy v ich vrcholnom rozkvetu, akoby v „priestore bez času“. Reálne v záhrade nebolo možné vidieť uvedené druhy kvitnúť súčasne.³⁹

Neodmysliteľným prvkom v stredovekej záhrade boli rôzne typy vodných nádrží, či už vo forme studne, prameňa alebo jednoduchej fontány. Prameň vody mal symbolický význam ako zdroj života, múdrosti a čistoty. Nielen v stredovekej kresťanskej tradícii, ale aj v prostredí východných kultúr sa na forme vodnej nádrže odrazila idea trojjednotnosti, reprezentovaná tromi podobami vody – bublajúcim trblietajúcim sa prameňom, plytkou pomaly sa pohybujúcou vodnou plochou a nádržou s tichou stojatou vodou. Dodnes sa zachovalo len pár stredovekých záhradných vodných nádrží a ešte menej popisov ich výstavby. Opäť najmä vďaka maľbám a iluminovaným manuskriptom môžeme aspoň čiastočne spoznať ich charakter.

V kresťanskom religióznom prostredí (kláštory) sa v podobe vodnej nádrže zväčša uplatnil gotický sloh, vo svetskom prostredí sa objavili aj motívy čerpajúce z islamského či byzantského prostredia ako rôzne

zvieracie prvky, mušle či dekoratívne špirálové motívy. Obľúbený bol najmä motív hlavy leva.⁴⁰

V tvarosloví stredovekej záhrady zohrávali svoju úlohu aj rôzne *typy ohrád a oplotenia*, ktorých tvorba bola často spojená s rôznymi drobnými bežnými poľnohospodárskymi a lesníckymi prácami. Keďže všetky formy dreva od šindľov cez latky, rôzne tyčky a prútie boli pri budovaní záhrady nevyhnutné, s prácami záhradníka úzko súvisela kultivácia blízkych lesov, najmä ich krikových porastov, ktoré boli jedinečným zdrojom tejto „suroviny“. Ohrady boli nevyhnutnou podmienkou, nielen kvôli vymedzeniu súkromného majetku, ale najmä z ochranných dôvodov, a to nie nevyhnutne pred útokom nepriateľa, ale najmä kvôli ochrane záhrady pred dobytkom a divou zverou. Murované (kamenné) záhradné ohrady boli zriedkavé a boli znakom prestíže, ohrady formované z hlíny a slamy sa takmer vôbec nespomínajú. Najpoužívanejším materiálom bolo jednoznačne drevo, ktoré nemuselo byť uplatnené len v jeho „mítvej“ forme, ale mnohokrát sa postupne kultiváciou zmenilo na živý plot. V stredoveku boli známe

Obr. 20 Rôzne spôsoby pletenia záhradných ohrád v stredoveku, publikované in LANDSBERG, S.: The Medieval Garden. London, British Museum Press, 2005.

viaceré postupy, ako sa mohlo z divého kroviska postupnou selekciou určitého druhu, jeho systematickým prestrihávaním a preväzovaním dosiahnuť, že vytvorilo značne trvácny hustý živý plot. V tomto smere boli používané rastliny ako mla-

dá jelša, vrba, trnka či hloh, ktorý bol obľúbený aj pri ohradzovaní drobných záhradiek. Vďaka archeologickým výskumom sú známe aj viaceré typy používaných spôsobov viazania a prepletania drevených a prútených ohrád. (Obr. 20)⁴¹

V súvislosti s výstavbou stredovekej záhrady treba spomenúť aj *priekopy, jarky, rieky a rybníky*. Sú dôkazom, že už stredoveký človek vedel veľmi dobre kultivovať terén a regulovať vodu tak, aby dosiahol ich úžitkový, ale aj estetický účinok. Zároveň boli ďalšími faktormi zvyšujúcimi spoločenskú prestíž majiteľa záhrady. Dôkaz, že už v stredoveku bol záujem o využívanie možností poskytovaných tečúcou vodou, ktorá bola životne dôležitým prostriedkom, predstavuje realizácia kanála odvádžajúceho vodu z rieky Aube do cisterciánskeho kláštora v Clairvaux. Nevytvorila ho príroda, ale ruky mníchov v 13. storočí. Kláštor tak mal zabezpečenú vodu na varenie, pranie, umývanie aj zavlažovanie. Malými kanálkami zavlažovala kláštornú záhradu a okrem toho, poskytovala možnosť chovu

Obr. 21

určený na chov a *servatorium* – malý rybník, určený na „skladovanie“ odchovaných rýb. V oboch bola pomaly tečúca voda, kontrolovaná bočným kanálom. Umožňoval každých päť rokov rybníky vypustiť a vyčistiť, resp. opraviť. Ryby sa z vivaria chytali do veľkých sietí na loďkách a dopravili sa do servatoria, z ktorého sa mohli pohodlne chytať udicou. Malé rybníky bývali často súčasťou okrasných záhrad, kde boli zväčša ohradené a chránené. Veľké kláštorné rybníky boli považované za nevyhnutnosť, keďže zabezpečovali takmer polovicu stravy rehoľníkov. Zároveň boli symbolom prestíže a ryby z nich sa podávali počas slávností. Mnohé z kláštorov s rybami aj obchodovali, najmä s úhormi, chovanými v ich súkromných tečúcich vodách. Rybníky a priekopy mali jednoznačný vplyv na ráz okolitej krajiny, nespochybniteľná je aj ich utilitárna a reprezentačná funkcia. Dosiaľ však zostáva málo preskúmaný ich estetický a symbolický význam.⁴²

Poslednou zaujímavosťou stredovekých monastických aj šľachtických záhrad sú holubníky alebo *columbárie*. Zväčša mali tvar valcovej alebo hranolovej kamenej vežičky so škridlou, šindľovou alebo prútenou strechou. Slúžili na chov konkrétneho druhu drobnej bielej holubice *Columba livia*. Holubníky sa dvakrát za rok čistili a trus sa používal ako skvelé hnojivo. Existovali príklady, keď bol holubník už postavený bez „dna“ a trus rovno padal do zbernej nádoby, ktorá sa nosila do záhrady na hnojenie. Chov holubov mal teda minimálne štyri výhody. Holub bol pomerne ľahko domestikovateľný a mohol pravidelne dopĺňať jedálneho chovateľa. Druhou výhodou bolo už spomenuté mimoriadne kvalitné hnojivo a po tretie, holubník mohol byť priamo v záhrade, keďže holuby neohrozovali úrodu. Poslednou výhodou bola aj estetická funkcia. Stavby holubníkov boli zväčša veľmi pôvabné, niekedy dokonca pripomínali malé hostovské domčeky natreté na bielo s dekoratívnou červenou škridlou strechou. Nepochybne aj pozorovanie snehobielych hrdličiek krúžiacich na modrej oblohe poskytovalo pozorovateľovi v záhrade určité potešenie. Nie je náhodou, že sa hrdličky objavovali

Obr. 22

ryb. Ryby boli vo všeobecnosti veľmi dôležitou súčasťou stredovekého jedálneho stola. Na ich chov sa vytvárali dva druhy rybníkov: *vivarium* – rozľahlý rybník

určený na chov a *servatorium* – malý rybník, určený na „skladovanie“ odchovaných rýb. V oboch bola pomaly tečúca voda, kontrolovaná bočným kanálom. Umožňoval každých päť rokov rybníky vypustiť a vyčistiť, resp. opraviť. Ryby sa z vivaria chytali do veľkých sietí na loďkách a dopravili sa do servatoria, z ktorého sa mohli pohodlne chytať udicou. Malé rybníky bývali často súčasťou okrasných záhrad, kde boli zväčša ohradené a chránené. Veľké kláštorné rybníky boli považované za nevyhnutnosť, keďže zabezpečovali takmer polovicu stravy rehoľníkov. Zároveň boli symbolom prestíže a ryby z nich sa podávali počas slávností. Mnohé z kláštorov s rybami aj obchodovali, najmä s úhormi, chovanými v ich súkromných tečúcich vodách. Rybníky a priekopy mali jednoznačný vplyv na ráz okolitej krajiny, nespochybniteľná je aj ich utilitárna a reprezentačná funkcia. Dosiaľ však zostáva málo preskúmaný ich estetický a symbolický význam.⁴²

Poslednou zaujímavosťou stredovekých monastických aj šľachtických záhrad sú holubníky alebo *columbárie*. Zväčša mali tvar valcovej alebo hranolovej kamenej vežičky so škridlou, šindľovou alebo prútenou strechou. Slúžili na chov konkrétneho druhu drobnej bielej holubice *Columba livia*. Holubníky sa dvakrát za rok čistili a trus sa používal ako skvelé hnojivo. Existovali príklady, keď bol holubník už postavený bez „dna“ a trus rovno padal do zbernej nádoby, ktorá sa nosila do záhrady na hnojenie. Chov holubov mal teda minimálne štyri výhody. Holub bol pomerne ľahko domestikovateľný a mohol pravidelne dopĺňať jedálneho chovateľa. Druhou výhodou bolo už spomenuté mimoriadne kvalitné hnojivo a po tretie, holubník mohol byť priamo v záhrade, keďže holuby neohrozovali úrodu. Poslednou výhodou bola aj estetická funkcia. Stavby holubníkov boli zväčša veľmi pôvabné, niekedy dokonca pripomínali malé hostovské domčeky natreté na bielo s dekoratívnou červenou škridlou strechou. Nepochybne aj pozorovanie snehobielych hrdličiek krúžiacich na modrej oblohe poskytovalo pozorovateľovi v záhrade určité potešenie. Nie je náhodou, že sa hrdličky objavovali

Obr. 23

v mnohých stredovekých literárnych aj maliarskych dieľach ako symbolický a estetický prvok.⁴³

Významnú úlohu vo formovaní stredovekej záhrady zohral sv. Benedikt, ktorý inicioval sebestačnosť kláštornej komunity.⁴⁴ Dôraz, ktorý sa v benediktínskej regule kládol na pohostinnosť voči všetkým vrstvám pútnikov a na starostlivosť o chorých sa premietol do sformovania rôznych druhov kláštorných záhrad: sad s funkciou cintorína a záhradka lekára pri nemocnici, záhrada domu pre hostí, ako aj záhrada pre kuchyňu, keďže kláštor zväčša stravoval dvojnásobný počet úst, ako mal vlastných obyvateľov.⁴⁵ Okrem toho, kláštory mali obrovský význam pre rozvoj poľnohospodárstva ako takého, venovali sa

Obr. 24

zúrodňovaniu pôdy, jej správnejmu hnojeniu, kultivácii či drenáži. Boli na prvom mieste v rozvoji regulácie vody či lesníctve, kultivácii viníc, sadov a okrasných záhrad. V neposlednom rade zohrali dôležitú úlohu v rozvoji medicíny a botaniky, zostavovaním, prepisovaním a zbieraním písomných prameňov. Mnohí z opátov mali sami lekárske vzdelanie.⁴⁶

Kláštorné komplexy obsahovali tieto druhy záhrad: „kláštorný – rajský – dvor“, „sad s cintorínom“, „záhradu liečivých rastlín“, „hospodársky dvor“, „súkromnú záhradu opáta“ (v prípade väčších a významnejších kláštorov), „úžitkovú záhradu“ (pre kuchyňu, niekedy označovanú aj ako záhrada pre pivnicu) a „záhradné, resp. hospodárske objekty za hradbami kláštora“.

Kláštorný, alebo inak „*rajský dvor*“ (*claustrum*), bol situovaný v srdci kláštora a jednou stranou sa dotýkal kláštorného kostola. Obklopovala ho arkádová križová chodba. Bol miestom, kadiaľ mnisi pravidelne prechádzali a trávil tu veľkú časť svojho života. Doteraz nie sú známe konkrétne zmienky o tom, že by v priestore

Obr. 26

trávnaté partery mohli byť lemované buxusmi alebo drevenými brvnami.⁴⁸ Existujú písomné zmienky o tom, že v niektorých kláštoroch boli trávniky rajskeho dvora udržiavané vždy zelené a nízko pokosené. Zelená farba trávnik mala podľa Huga zo st. Victor dvojaký význam. Symbolicky je zelená farbou znovuzrodenia a večného života, no má aj fyzikálnu vlastnosť a význam. Prinášala osvieženie a úľavu unaveným očiarnym mníchom, ktorí veľkú časť dňa venovali čítaniu a prepisovaniu spisov, a obnovovala ich túžbu ďalej študovať.⁴⁹

Obr. 27

veľkým symbolom raja. Neskôr táto koncepcia ovplyvnila aj juhoeurópske prostredie. V kresťanskej tradícii sa objavuje začiatkom 9. storočia a je takto zachytená aj na kláštornom pláne zo Sankt Gallen. Podľa doterajších poznatkov môžeme predpokladať, že sad mal pravidelnú stromovú výsadbu, trávové alebo pieskové chodníčky, prípadne mával aj latkové mrežové pergoly s popínavými ružami či viničom. Trávnik býval posiaty drobnými kvietkami, ako to ilustrujú maľované rukopisy. Niekedy tu mohli byť pestované aj okrasné rastliny s kresťanskou symbolikou, používané počas rôznych cirkevných slávností – ľalie, ruže, palmy či vavrín.⁵⁰

Tretí typ kláštornej záhrady predstavovala „záhrada liečivých rastlín“, inak „bylinková záhrada“ alebo „herbularium“. Susedila s domom brata – hlavného ošetrovateľa, ošetrovňou a špitálom. V herbulariu

Obr. 28

Obr. 29

sa dopestovávali bylinky na bežné ošetrovanie, pričom pre rehoľníkov bol hlavným uzdravovateľom Boh. Ošetrovňa bola teda miestom liečenia bežných ochorení, ale aj miestom odpočívania starých bratov – mníchov, ktorí trpeli nevyliciteľnými chorobami svojho vysokého veku. Zaujímavosťou je, že pravidelný prísun pacientov zabezpečovali aj samotní mnísi, keďže asi šesťkrát do roka podstupovali kúru „púšťaním žilou“, ktorá im mala priniesť úľavu od námahy a stresu, no následne potrebovali rekonvalescenciu. V niektorých prípadoch boli preto herbuliária usporiadané tak, aby v nich mohli odpočívať chorí alebo starí bratia – mnísi. (Christ Church, Canterbury, plán brata Wiberta, 1168, GB) A ako vyzeralo herbuliárium? Rozlohou bolo drobné, len niekoľko metrov štvorcových. Obsahovalo okolo

Obr. 30

sedem paralelných radov orientovaných v smere východ-západ, s rôznofarebnými druhmi rastlín. Tie boli usporiadané do obdĺžnikových záhonov oddelených pieskovými alebo zatravnenými chodníkmi, širokými akurát tak, aby z nich bolo možné polievať záhony. Výber pestovaných bylín závisel od účelu a potreby herbuliária, od bežných liečivých bylín ako fenikel, saturejka, vratič obyčajný, mäta, rozmarín, ruta, šalvia, žerucha či ligurček lekársky, až po jedovaté rastliny, ktoré sa zväčša používali ako anestetiká a narkotiká (zvlášť pri kúre púšťania žilou) mandragora, bolehlav, blen čierny či mak. Tieto boli zvlášť oddelené. Boli tu však aj rastliny, ktoré slúžili na osvieženie a potešenie pacientov svojím vzhľadom alebo arómou.⁵¹

Ďalšou dvojicou kláštornej záhrady, ktoré sa však v monastických areáloch nevyskytovali vždy, bol „hospodársky (inak zelený) dvor“ a „súkromná záhrada opáta“.

Obr. 31

Hospodársky dvor možno porovnať k zmenšenine dediny. Boli tu malé remeselnícke

dielne a obchodíky, stajne pre kone hostí. Predpokladá sa, že bol väčšinou z praktických dôvodov pokrytý trávou určenou na pasenie koní. Nielen opát, ale aj iné dôležité osoby v hierarchii kláštornej komunity mohli mať svoju súkromnú záhradu, ktorá mala väčšinou charakter reprezentatívnej okrasnej záhrady. Mohli sa tu podobne ako v sade pestovať rastliny určené na cirkevné slávnosti, napr. vavrín, cezmína a brečtan používané na Vianoce, tis a lieska ako náhrada palmovej ratolesti na Veľkú Noc, červené ruže a pivónie do girland v júni k sviatku Božieho Tela a biele ľalie a červené ruže na sviatky martýrov. Existujú zmienky o tom, že niektoré kláštory mali na dvoroch spravovaných bratmi starajúcimi sa o chudobných morušovník – symbol Kristovho ukrižovania.⁵²

Poslednou záhradou, nevyhnutnou v každom kláštore, bola „úžitková zeleninová záhrada“, určená pre kuchyňu či pivnicu. Okrem zeleniny sa tu pestovali aj iné úžitkové rastliny, ako napr. tráva vhodná na sušenie (senom sa o. i. vysypávali latríny) či aromatické bylinky ako mäta alebo túžobník. Táto záhrada musela vyprodukovať dostatočné zásoby na obživu mníchov, hostí ako aj chudobných. Rastliny, ktoré sa tu dopesto-

vali boli ovplyvnené klímou a geografickými podmienkami, to sa týkalo najmä ovocných stromov. V našom prostredí sa pestovali najmä jablone, hrušky,

orechy, slivky, čerešne či broskyne. Doplňujúcou funkciou tejto záhrady bývalo aj prostredie pre včelárstvo. Zabezpečovalo nielen produkciu medu, ale aj vosku na výrobu sviec do kostola, kaplniek, ale aj ostatných priestorov kláštora. Niekedy, keď vnútri kláštornej hradieb nebolo dost' miesta, niektoré záhradné časti sa začali zakladať mimo areálu, ako napríklad sady, vinice či rybníky.⁵³

Príklady obnovy historických kláštornej záhrady Tak ako už bolo vyššie konštatované, v súčasnosti nie sú známe žiadne ucelene autenticky zachované stredoveké záhrady. Preto aj nasledovné príklady možno označiť za čiastkové rekonštrukcie archeologicky a pramenne doložených lokalít so zachovanými zvyškami kláštornej architektúry alebo za úplne novovytvorené evokácie stredovekej záhrady na miestach, kde sa v minulosti nachádzala. Nemožno tu teda hovoriť o reštaurovaní, resp. obnove stredovekej záhrady v zmysle Florentskej charty.

Pravdepodobne svetovo najrenomovanejšie novovytvorené stredoveké záhrady tvoria súčasť stálej expozície Metropolitného múzea v New Yorku s názvom

„The Cloisters“ („Kláštory“), pozostávajúcej z kompletnej rekonštrukcie troch francúzskych kláštorov. (Obr. 21, 22) Okrem samotnej architektúry sú tu prezentované literárne a výtvarné umelecké diela, herbáre, dokumenty či romány, ktoré dotvárajú celkový obraz o prezentovanom kultúrno-spoločenskom období. Expozícia bola otvorená už v roku 1938 a vďaka svojej interaktivite, kedy návštevníci prechádzajú z expozície umeleckých diel cez krížovú chodbu do záhrady a pod., je dodnes veľmi populárna.⁵⁴ Ďalší príklad novovytvorenej stredovekej záhrady je výstup Centra pre stredoveké štúdiá v interdisciplinárnom poľnohospodársko-krajinárskom projekte Štátnej univerzity v Pensylvánii, USA, ktorý bol inštalovaný v roku 2001 formou expozície, neskôr ešte doplnený v roku 2003.⁵⁵

Okrem stredovekých záhrad, znovuvytvorených z vedecko-vzdelávacích dôvodov, existujú aj príklady z Veľkej Británie či Francúzska, kde si takéto diela na základe výskumov vytvárajú súkromní vlastníci za vlastnými účelmi. Je však dôležité, že napriek nepochybne komerčným zámerom tu zohráva rolu aj národno-kultúrne povedomie, čerpajúce z historického potenciálu danej krajiny.⁵⁶ Z francúzskych príkladov

môžeme zmieniť znovuvytvorenú záhradu priorstva z 12. storočia Notre-Dame-d'Orsan v Maisonnais, regióne Cher. (Obr. 23, 24, 25, 26, 27, 28) Možno tu nájsť zeleninovú „kuchynskú“ záhradu, ako aj bylinkovú záhradu s liečivými rastlinami.⁵⁷

Pomerne početne sú zastúpené archeologicky skúmané a čiastočne rekonštruované alebo novovytvorené stredoveké záhrady vo Veľkej Británii. Z rozľahlých kláštornej komplexov možno uviesť nálezy zvyškov kláštornej záhrady opátstva v Glastonbury v Somersete (Obr. 29, 30) alebo kartuziánske priorstvo v Polsloe v oblasti Devonu. Odišný druh kláštornej záhrady prezentujú kartuziánske kláštory ako napr. Hinton v Avone či priorstvo Mount Grace v North Yorkshire. (Obr. 31, 32) V oboch boli archeologicky doložené zvyšky malých záhradiek, napojených k jednotlivým celám kláštora. V Hinton bol objavený aj dláždený chodník okolo jednej z nich, zatiaľ čo v Mount Grace mali všetky záhradky spoločnú krytú komunikáciu.⁵⁸ Táto zvláštna črta v koncepcii kláštora vrátane záhrad vyplývala zo spôsobu života kartuziánskej rehole, kde jednotlivci – mních obýval samostatnú malú celu (domec) a každý sa staral o malú samostatnú záhradku, čím bol celoživotne izolovaný od okolitého sveta. Niečo podobné u nás reprezentuje pôvodne kartuziánsky, neskôr kamaldulský kláštornej komplex v Čer-

▼ Obr. 32 Kartuziánske priorstvo Mount Grace v North Yorkshire, Veľká Británia, pohľad na spoločnú krytú komunikáciu spájajúcu jednotlivé cely a samostatné záhrady, zdroj internet.

Obr. 32

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

Obr. 33

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

Obr. 34

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

Obr. 35

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

Obr. 36

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

▼ Obr. 33 – 36 Novovytvorená záhrada kráľovnej Eleanor z Provence a jej nevesty Eleanor Kastílskej, pôvodne vytvorená na žiadosť Henricha III. v roku 1235 ako súčasť hradu vo Winchesteri. Jej súčasť ná podoba vychádza zo štúdie Dr. S. Landsberg, zdroj internet.

františkánskeho kláštora v Skalici, ktorý v súčasnosti plní spoločenskú funkciu.⁶² Z hľadiska kritérií pamiatkovej obnovy historickej zelene možno preto za najlepší príklad obnovy kláštornej záhrady u nás (okrem už spomenutej torzálny prezentácie záhrad v Červenom Kláštore) označiť obnovu barokových záhrad premonštrátskeho kláštora v Jasove, pôvodne vybudovaných v polovici 18. storočia.⁶³

Záver

Adekvátna obnova historickej – konkrétne stredovekej zelene predstavuje v našich podmienkach pomerne náročnú úlohu. Ak by mali byť doslovne aplikované požiadavky sformulované vo Florentskej charte, pravdepodobne by nikdy k niečomu ako obnova kláštornej (ale aj inej) stredovekej záhrady nedošlo, nakoľko vždy by išlo o realizáciu spadajúcu pod označenie „evokácia“. Taktiež treba vziať do úvahy, že nepochopenie potreby realizovania nevyhnutných pamiatkových výskumov danej lokality (pamiatky), a teda aj ich financovanie, býva často prekážkou pri zabezpečení kvalitnej prípravnej a projektovej dokumentácie na takúto náročnú obnovu. Napriek tomu je na mieste názor, že starostlivo skúmané a historicky autentické záhrady môžu pomôcť hlbšie porozumieť praktickému používaniu rastlín v stredoveku, rekonštruovať spôsoby ich usporiadania a interpretovať ich symbolické významy.⁶⁴ O to viac, že mnohé z toho, čo v praxi uplatňovali stredovekí záhradníci, má nadčasové využitie.

Domnievam sa, že dnes už nemožno tak striktnie trvať na zásadách, ktoré nepripúšťajú znovuvytvorenie stredovekej záhrady na mieste, kde má historické opodstatnenie. „Čo sa týka troch hierarchicky usporiadaných základných pojmov pamiatkovej starostlivosti – konzervovanie, reštaurovanie a rekonštruovanie – dnes už viac neplatí prílišné zdôrazňovanie jedného alebo druhého, ale ich rovnocenné, rozumné prepojenie.“⁶⁵

Ku každej pamiatke treba pristupovať individuálne a snažiť sa správne zvoliť „kde je to možné konzervovanie pre muzeálne náučné účely, kde je to nutné reštaurovanie pre nové využitie a rekonštrukciu, kde musia zostať uchované historický význam a názornosť.“⁶⁶

Na základe exaktných vedeckých poznatkov znovuvytvorená stredoveká kláštorná záhrada môže názorne poučiť o živote stredovekého rehoľníka a jeho umelecko-remeselných zručnostiach, dokresliť fungovanie kláštorného komplexu, no môže ponúknuť aj oveľa viac, nielen v komerčnom slova zmysle. Jej štruktúra a jasne definovaný účel jednotlivých zložiek ponúknu človeku miesto duchovného odpočinku a vychutnania si prostej ľudskej rukou kultivovanej prírodnej krásy. V prípade praktického zapojenia sa do jej údržby a zveľaďovania poslúži ako skvelá forma aktívneho oddychu pre „mestským ruchom unaveného“ pútnika. Okrem toho, že môže vidieť hmotné plody svojej práce, život, ktorý je neoddeliteľnou súčasťou každej záhrady, ho môže zaujať viac ako „tiché bytie neživých pamiatok“.

Poznámky

- BRÁZDILOVÁ, M.: *Dejiny pamiatkovej starostlivosti*. 25. septembra 2012. www.pamiatky.sk/sk/page/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti
- BAGIN, A.: *Historická zeleň ako súčasť sakrálnych objektov*. In: *Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku. Študijné zvesti*. Príroda, Bratislava 1983, s. 106 – 107.
- HÁJOS, G.: „Rekonstruktion“ in der *Gartendenkmalpflege eine Problemstellung*. In: HÁJOS, G. (HERS.): *Rekonstruktion in der Gartendenkmalpflege*. Dezember 2007, s. 18 – 23.
- Florentská charta. *Historické záhrady*. Florencia 1982. In: *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. I. diel – charty a odporúčania*. Bratislava 2002, s. 17 – 21.
- Tamtiež.
- HÁJOS, G.: c. d. (v pozn. 3), s. 21.
- Zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu a zákon NR SR č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny.
- JANOTA, D.: *Ku koncepcii ochrany a využívania historickej zelene z hľadiska štátnej pamiatkovej starostlivosti*. In: *Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku. Študijné zvesti*. Príroda, Bratislava 1983, s. 14 – 16.
- Florentská charta. *Historické záhrady*. Florencia 1982. c. d. (v pozn. 4), s. 18.
- TOMAŠKO, I.: *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. VEDA, Bratislava 2004, s. 11.
- TOMAŠKO, I.: c. d. (v pozn. 10), s. 17.
- Tamtiež.
- PATERSON, C. CH. (ED.) – CRISP, F.: *Medieval gardens*. Hacker Art Books, New York 1966, s. 20 – 21.
- Tamtiež, s. 21.
- Tamtiež.
- TAYLOR, CH.: *The Archeology of gardens*. Shire Archeology, Aylesbury Books, 1983, s. 5.
- Tamtiež.
- KLUCKERT, E.: *Gartenkunst in Europa. Von der Antike bis zur Gegenwart*. h. f. Ullmann Tandem Verlag GmbH. Köln, 2011, s. 20.
- TAYLOR, CH.: c. d. (v pozn. 16), s. 6.
- Tamtiež, s. 13.
- Tamtiež, s. 17.
- Tamtiež, s. 26.
- Genezis*, 2, 8 – 15.
- Pieseň Salamúnova*, 4, 12 – 16.
- PATERSON, C. CH. (ED.) – CRISP, F.: c. d. (v pozn. 13), s. 115.
- HEISE, J.: *Medieval and Renaissance Gardens*. www.gallowglass.org/jadwiga/herbs/medievalgardens.htm (z dňa 20.02.2013)
- KLUCKERT, E.: c. d. (v pozn. 18), s. 24.
- Kláštor v Reichenau je situovaný na ostrove v jazere Constance na nemecko-švajčiarskych hraniciach.
- A 9th Century Garden. Walafrid Strabo's Hortulus. <http://wyrting.com/EarlyGardens/Continental/Walafrid/Hortulus.htm> (z dňa 05.03.2013)
- KLUCKERT, E.: c. d. (v pozn. 18), s. 22.
- Tamtiež, s. 22; VDOVIČIKOVÁ, M.: *Benediktínsky kláštor na Skalke pri Trenčíne – doterajšia pamiatková obnova a jej možné smerovania v budúcnosti*. In: ZMETÁK, I. (ZOST.): *OKNO do histórie Skalky pri Trenčíne. Kultúrno-historická príloha katalógu ORA ET ARS – Skalka 2011*. Trenčín 2011, s. 50 – 51.
- LANDSBERG, S.: *The Medieval Garden*. London, British Museum Press, 2005, s. 35.
- KLUCKERT, E.: c. d. (v pozn. 18), 25 – 26.
- Podrobne v hesle Rostliny a v samostatných heslách In: RULÍŠEK, H.: *Slovník křesťanské ikonografie. Postavy/atributy/symboly*.
- LANDSBERG, S.: c. d. (v pozn. 32), s. 49 – 50.
- Tamtiež, s. 51 – 52.
- Tamtiež, s. 53 – 56.
- Ďalej podrobnejšie.
- LANDSBERG, S.: c. d. (v pozn. 32), 56 – 58.
- Tamtiež, s. 58 – 61.
- Tamtiež, s. 61 – 66.
- Tamtiež, s. 66 – 72.
- Tamtiež, s. 72 – 73.

⁴⁴ Tamtiež, s. 34.

⁴⁵ Tamtiež.

⁴⁶ Tamtiež.

⁴⁷ Pínia (borovica) ako večne zelený strom predstavuje v kresťanskej ikonografii symbol nesmrteľnosti, večného života a mravnej sily, ale aj poctivosti, priamosti a mlčanlivosti. Pínia je rajským stromom života. RULÍŠEK, H.: *Slovník křesťanské ikonografie. Postavy/atributy/symboly*.

⁴⁸ KLUCKERT, E.: c. d. (v pozn. 18), s. 25.

⁴⁹ LANDSBERG, S.: c. d. (v pozn. 32), s. 36.

⁵⁰ Tamtiež, s. 37.

⁵¹ Tamtiež, s. 38 – 40.

⁵² Tamtiež, s. 40 – 41.

⁵³ Tamtiež, s. 43 – 44.

⁵⁴ LARKIN, D.: Hortus Redivivus. *The Medieval Garden Recreated*. s. 228 – 229. In: DENDLE, P. (ED.): *Health and healing from the medieval garden*. Woodbridge, Boydell Press 2008.

⁵⁵ Tamtiež.

⁵⁶ Tamtiež.

⁵⁷ KLUCKERT, E.: c. d. (v pozn. 18), s. 25 – 27.

⁵⁸ TAYLOR, CH.: c. d. (v pozn. 16), s. 33 – 38.

⁵⁹ GLOS, P.: *Obnova interiéru kostola sv. Antona Pustovníka v Červenom Kláštore*. s. 125 – 135. In: *Bardkontakt 2010. "Problematika mestských pamiatkových centier"*. Zborník prednášok. Bardejov 24. – 25. August 2010.

⁶⁰ LARKIN, D.: c. d. (v pozn. 54), s. 228 – 229; LANDSBERG, S.: c. d. (v pozn. 32).

⁶¹ DOBRUCKÁ, A.: *Obnova a využitie kláštorných záhrad*. In: *Bardkontakt 2010. "Problematika mestských pamiatkových centier"*. Zborník prednášok. Bardejov 24. – 25. August 2010. s. 108 – 115.

⁶² Tamtiež.

⁶³ SOBOTA, V.: *Prezentácia poznatkov o vývoji kláštornej záhrady v Jasove*. *Bardkontakt 2010. "Problematika mestských pamiatkových centier"*. Zborník prednášok. Bardejov 24. – 25. August 2010. s. 116 – 117.

⁶⁴ LARKIN, D.: c. d. (v pozn. 54), s. 232.

⁶⁵ HÁJOS, G.: c. d. (v pozn. 3), s. 20.

⁶⁶ Tamtiež.

Bibliografia

- A 9th Century Garden*. Walafrid Strabo's Hortulus. <http://wyrting.com/EarlyGardens/Continental/Walafrid/Hortulus.htm> (z dňa 05.03.2013)
- BAGIN, A.: *Historická zeleň ako súčasť sakrálnych objektov*. In: *Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku. Študijné zvesti*. Príroda, Bratislava 1983.
- Bardkontakt 2010. *"Problematika mestských pamiatkových centier"*. Zborník prednášok. Bardejov 24. – 25. August 2010, s. 95 – 104; s. 110 – 114; s. 108 – 115, s. 125 – 135.
- BIBLIA.
- BRÁZDILOVÁ, M.: *Dejiny pamiatkovej starostlivosti*. 25. septembra 2012. www.pamiatky.sk/sk/page/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti
- DENDLE, P. (ED.): *Health and healing from the medieval garden*. Woodbridge, Boydell Press 2008.
- Florentská charta. *Historické záhrady*. Florencia 1982. In: *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. I. diel – charty a odporúčania*. Bratislava 2002.
- HÁJOS, G.: „Rekonstruktion“ in der *Gartendenkmalpflege eine Problemstellung*. In: HÁJOS, G. (HERS.): *Rekonstruktion in der Gartendenkmalpflege*. Dezember 2007.
- HEISE, J.: *Medieval and Renaissance Gardens*. www.gallowglass.org/jadwiga/herbs/medievalgardens.htm (z dňa 20.02.2013)
- JANOTA, D.: *Ku koncepcii ochrany a využívania historickej zelene z hľadiska štátnej pamiatkovej starostlivosti*. In: *Ochrana a využívanie historickej zelene na Slovensku. Študijné zvesti*. Príroda, Bratislava 1983.
- KLUCKERT, E.: *Gartenkunst in Europa. Von der Antike bis zur Gegenwart*. h. f. Ullmann Tandem Verlag GmbH. Köln, 2011.
- LANDSBERG, S.: *The Medieval Garden*. London, British Museum Press, 2005.

PATERSON, C. CH. (ED.) – CRISP, F.: *Medieval gardens*. Hacker Art Books, New York 1966.

ROHDE, M. – SCHOMANN, R. (HRSG.): *Historische Gärten Heute*. Leipzig 2003.

RULÍŠEK, H.: *Slovník křesťanské ikonografie. Postavy/atributy/symboly*.

STORCH, U. – DOPPLER, E.: *Gärtenkunst. Bilder und Texte von Gärten und Parks*. Wien 2002.

TAYLOR, CH.: *The Archeology of gardens*. Shire Archeology, Aylesbury Books, 1983.

TAKÁCS, I. (ED.): *Paradisum Plantavit*. Pannonhalma 2001.

TOMAŠKO, I.: *Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku*. VEDA, Bratislava 2004.

VDOVIČIKOVÁ, M.: *Benediktínsky kláštor na Skalke pri Trenčíne – doterajšia pamiatková obnova a jej možné smerovania v budúcnosti*. In: ZMETÁK, I. (ZOST.): *OKNO do histórie Skalky pri Trenčíne. Kultúrno-historická príloha katalógu ORA ET ARS – Skalka 2011*. Trenčín 2011.

Zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

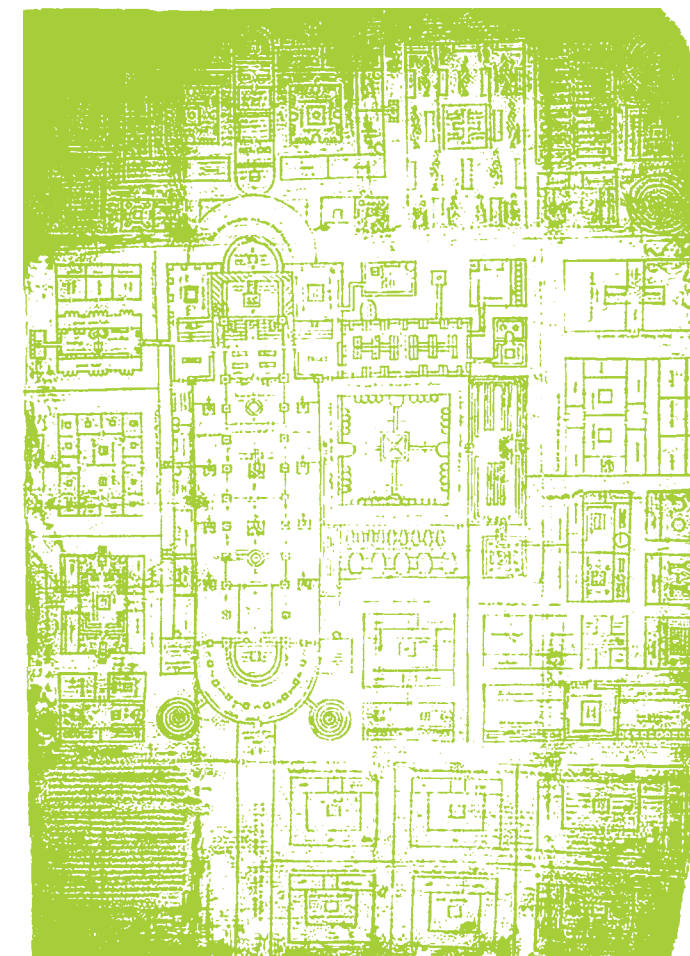
Zákon NR SR č. 543/2002 z. z. o ochrane prírody a krajiny.

Autorka

Mgr. Mária Vdovičiková, 1984. Vyštudovala odbor Veda o výtvarnom umení na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pracuje na Krajskom pamiatkovom úrade v Trenčíne a venuje sa hnutelným kultúrnym pamiatkam a sakrálny architektúre.

Resumé

Príspevok v úvode načrtáva problematiku pamiatkovej ochrany historickej zelene. Uvádza jej definíciu a rozdelenie u nás, základné kritériá posudzovania jej hodnôt a možnosti obnovy. Jadróm príspevku je však rozdelenie historických záhrad, zvlášť špecifikácia historických záhrad v stredoveku. Na základe písomných, výtvarných a archeologických prameňov sa autorka pokúša načrtnúť obraz stredovekej kláštornej záhrady, jej štruktúry, funkcie a symboliky. V závere sa snaží na niektorých príkladoch, či už zo zahraničia alebo u nás, predstaviť možnosti znovuvybudovania, obnovy a prezentácie stredovekej kláštornej záhrady.

Igor Zmeták Benediktínske kláštory v Trenčianskom kraji

Nové Mesto nad Váhom a Bošácka dolina

Po kláštore na Skalke pri Trenčíne je ďalším miestom, kde sa v Trenčianskom kraji usadili benediktíni, **Nové Mesto nad Váhom**. V tomto roku si pripomínáme 750. výročie ich písomne doloženého príchodu na toto miesto a založenia kláštora – od roku 1263. V tomto roku daroval kráľ Belo IV. Nové Mesto nad Váhom benediktínom z Pannonhalmy.¹ Nakoľko si vyžiadali túto lokalitu ako náhradu za odovzdaný kláštor v rakúskom Güssingu, je predpoklad, že v Novom Meste bola už staršia benediktínska tradícia, siahajúca do 12. storočia. V tomto období tu už mohol stáť kláštor.² Keď kráľa Belu IV. nahradil na tróne jeho syn Štefan V., odobral v roku 1271 benediktínskemu rádu vlastníctvo Nového Mesta.

Kostol Panny Márie v Novom Meste nad Váhom – interiér – detail štukovej barokovej výzdoby.

Po strate vlastníckych práv od mesta zmenili novomestskí benediktíni svoj dovtedajší kláštorový život za pustovnícky v blízkej Bošáckej doline, ktorá bola po nich aj pomenovaná (pustovníkov miestni ľudia volali bosáci). Ich regionálna pôsobnosť siahala od osady Mnešice (pôvodne aj Mnišice, dnes súčasť Nového Mesta nad Váhom), popod Turecký vrch pri Trenčianskych Bohuslaviciach, cez Haluzice (s doteraz zachovanými zrúcaninami románskeho kostola z polovice 13. storočia), až po dnešnú obec Nová Bošáca. V Mnešiciach mali benediktínski pustovníci vybudovaný kláštor, kde sa stretávali v zimnom období. Existenciu kláštora dokladá listina ostrihomskeho arcibiskupa Lodomeria (Vladimíra) z roku 1293.³

Časť benediktínskych mníchov z Nového Mesta nad Váhom, ktorí sa rozhodli pokračovať v kláštornej spôsobe života, sa presunula práve do kláštora na Veľkej Skalke.

V roku 1413, na základoch pôvodného benediktínskeho kláštora, dal hradný pán z Beckova, vojvoda Sti-

Kostol Panny Márie v Novom Meste nad Váhom – Čierna madona z r. 1571.

bor I. obnoviť kanonický kláštor na čele s prepoštom. Zriaďovacia listina prepozitúry bola podpísaná 16. januára 1414 v Budíne v tomto znení: „*V mene svätej a nerozdielnej Trojice. Amen. Ľudia veľmi rýchlo zabúdajú na diela prítomnosti. Je preto potrebné pamätať na to, aby ich poznali aj budúce pokolenia, a najmä, keď sú určené k uctievaniu Boha, potvrdiť ich na večné časy svedectvom ľudí i listiny. My, teda Stibor, vojvoda Transylvánsky, gróf Trenčianskeho, Bystrického a Zvolenského komitátu a večný Pán rieky Váh, a vznešená pani Dobročna, naša najmilšia manželka, i Stibor de Bolondóth, náš milovaný syn, chceme, aby sa na vedomie všetkým dostala táto listina, ktorou, majú na mysli blaho všetkých našich príbuzných a dobrodincov, na odpustenie ich hriechov, ako aj našich, a všetkých našich priateľov minulých, prítomných a budúcich, zriadujeme v Ujhely, inak Novom Meste pri rieke Váh, nachádzajúcim sa v Nitrianskom komitáte Ostrihomskej diecézy, kláštor rehoľných kanonikov k úcte preslávenej Panny Márie a v ňom na večné časy umiestňujeme nábožných mužov pána Petra prepošta a dvanástich bratov*

Kostol Panny Márie v Novom Meste nad Váhom – interiér kostola.

▼ Kostol Panny Márie v Novom Meste nad Váhom.

rehoľných kanonikov rádu sv. Augustína...“⁴ Zriadenie bolo potvrdené aj kráľom Žigmundom Luxemburským, ostrihomským arcibiskupom Jánom z Kaniže i pápežským nunciom. Listiny sú uložené v archíve prepozitúry.

Prepošt Peter nadviazal kontakty s augustiniánskym kláštorom na Šternbergu a augustiniánskou prepozitúrou v Prahe – z oboch prišli kanonici, ktorí vytvorili kompletnú kapitolu.

Rád **Regulárnych kanonikov sv. Augustína** – inak **premonštrátov**, alebo norbertínov,⁵ založil sv. Norbert (1082 – 1134), kanonik z kláštora v Xantene, pri Kolíne nad Rýnom. Keď sa mu nepodarilo zreformovať kapitolu v Xantene, stal sa pustovníkom a v roku 1120 vo francúzskom kláštore Prémonstré prijíma so žiakmi regulu sv. Augustína. Nový rád potvrdil už v roku 1126 pápež Honorius II. V roku 1582 je

sv. Norbert blahorečený a jeho telesné pozostatky sú uložené v kláštore v Prahe na Strahove, ktorý sa stáva materským kláštorom premonštrátov pre strednú Európu.

Do Uhorska sa dostali prví premonštráti v polovici 12. storočia, ešte za života sv. Norberta. Prvý uhorský kláštor premonštrátov bol založený vo Veľkom Varadíne (dnešná Oradea v Rumunsku) a v roku 1173 zakladajú mnísi z Varadína dcérsky kláštor v Jasove (na dnešnom východnom Slovensku)⁶.

Hlavným zameraním rádu bola duchovná správa a vyučovanie, ale okrem misijnej činnosti sa venovali aj remeslám, vinohradníctvu a záhradníctvu, čo učili aj ľudí, a zároveň slúžili aj ako bezplatní lekári. U premonštrátov sa prvýkrát uplatňuje v praxi aj myšlienka 3. rádu – laikov, spolupracujúcich s bratmi a setrami. Špecifickým pre rád bola zvláštna úcta k Panne Márii, na jej chválu nosili biele habity so škapuliarom.

Neodmysliteľnou súčasťou kláštora – **Prepozitúry Panny Márie v Novom Meste nad Váhom** – bola od začiatku aj knižnica. Kresťanstvo, ako náboženstvo založené na písanom texte – Biblii – si vyžadovalo pre svoje šírenie, aby boli v kláštoroch aspoň základné liturgické knihy, slúžiace pri bohoslužbách a cirkevných obradoch. Prepisovanie kníh bolo veľmi náročnou, zdĺhavou a drahou činnosťou. Len v tých významnejších kláštoroch boli medzi knihami aj neliturgické texty, napr. právneho charakteru. Takáto kniha sa

Kostol Panny Márie v Novom Meste nad Váhom – opevnenie kostola a prepozitúry.

nachádzala aj v kláštornej knižnici v Novom Meste nad Váhom.

Rukopisný kódex *Decretum Gratiani cum glosa*, napísaný v 13. storočí, kláštoru daroval Stibor II., syn vojvodu Stibora z Beckova, v roku 1424. Kódex, premonštrátov a dôležitosť ich knižných pokladov spoznal Stibor II. počas svojich štúdií v Prahe. Tam pochopil aj význam finančných investícií do kníh, knižníc a vzdelania – nielen pre jednotlivca, ale aj pre rozvoj

Kostol Panny Márie v Novom Meste nad Váhom – románsky portál z benediktínskeho obdobia.

svojho panstva (regiónu). O tom, že kódex patril do knižnice v Novom Meste nad Váhom, svedčí zachovaný vlastnícky záznam: „*Liber canonicorum regularium monasterii s. Marie in (Vyhel) Ujheli, quem donavit magnificus vir dominus Styborius et fundator gratiosus anno D. MCCCCXXIII.*“

Decretum Gratiani patrí k najvýznamnejším pamiatkam právnej kultúry vrcholného stredoveku.

Kostol Panny Márie v Novom Meste nad Váhom – vstup do prepozitúry dnes.

V roku 1140 kamaldulský mních a profesor práva Gracián (Gratianus) na univerzite v Bologni sústredil rozsiahle normy kanonického práva do jednej systematickej zbierky, a urobil z neho samostatnú právnu disciplínu. Tým sa začala odluka kanonického práva od teológie v stredovekej Európe. Graciánov kódex je považovaný za základný výklad cirkevného práva. Bolo to nesmierne cenné dielo po stránke právnej, cirkevnej i knižnej a jeden z dôležitých titulov aj po nástupe kníhtlače.

V pohnutých časoch a náboženských zápasoch 17. storočia sa novomestský kódex vrátil naspäť do pražskej Kapitulskej knižnice, odkiaľ pochádzal, a odtiaľ do Archívu Pražského hradu. Vo fonde Prepozitúry sa ale *Decretum Gratiani* nachádza aj dnes – už nie v rukopisnej forme, ale ako vzácna prvotlač z roku 1481 s komentárom Bartolomeja Brixienisa.⁸

Dejiny **Prepozitúry Panny Márie v Novom Meste nad Váhom** budú mať úctyhodných 600 rokov. Na kostole, zasvätenom Narodeniu Panny Márie, so súčasťou bohatou barokovou výzdobou, nájdeme aj pozostatky románskeho slohu z 13. storočia, teda stopy z čias pôsobenia benediktínov.

Celý objekt opevneného kláštorného komplexu, spolu s prepoštským palácom, kaplnkou sv. Jozefa Pestúna a kostolom, patrí medzi vzácne umelecko-historické pamiatky a skvosty sakrálnej architektúry Trenčianskeho kraja.

Veľký Klíž

Ďalším benediktínskym kláštrom v Trenčianskom kraji je takmer neznámy a zabudnutý kláštor vo **Veľkom Klíži** (okres Partizánske). Jeho existencia je doložená už v roku 1230 (šesť rokov po založení kláštora na Veľkej Skalke pri Trenčíne), čo potvrdzujú aj prvé zmienky o obci Klíž (Clus) z roku 1244, patriacej opátstvu.⁹ V súvislosti s kláštrom sa spomína aj jedna nepravá listina, ktorú dal vyrobiť niektorý z neskorších opátov, kladúca založenie kláštora do 11. storočia (1074 – 1077), do obdobia panovania kráľa sv. Ladislava.¹⁰

Faktom je, že z 11. storočia pochádza hrad na blízkom Michalovom vrchu, ktorý bol postavený na mieste staršieho slovanského hradiska. Na prelome 12. a 13.

storočia bolo hradisko prestavané na kamenný hrad a Michalov hrad je pravdepodobne najstarším kamenným hradom na Slovensku. Na dobu svojho vzniku je pozoruhodný aj rozlohou a pred tatárskym vpádom bol asi najväčším kamenným hradom na nás. Z 12. storočia sa zachovala v príľahlej obci k hradu v Klíži (dnes časť Klížske Hradište) ďalšia pozoruhodná kamenná stavba – jednolodový

Kostol sv. Michala veľký Klíž – apsida zvnútra.

Veľký Klíž – kostol s apsidou.

románsky Kostol sv. Michala s polkruhovou apsidou a valcovou vežou. Benediktínsky kláštor patriaci ku kostolu bol relatívne menším kláštrom, zriadeným miestnym zemepánom, hradným pánom z Michalovho vrchu. Búrlivej dobe a pomerom by zodpovedala aj veľkosť zachovaného kostola.¹¹

Prvým historicky známym opátom bol Albert, ktorý sa spomína v roku 1293. Opátstvu patrili blízke obce Klíž, Ješkova Ves, Janova Ves, Klátova Nová

Kostol sv. Michala na poštovej známke.

Ves a Krnča. Pre obyvateľov uvedených obcí malo veľký význam trhové právo kláštora – každú stredu mohli svoje výrobky predávať na trhu, kde sa okrem tovaru šírili aj nové informácie.

Benediktínsky kláštor Blahoslavennej Panny Márie existoval vo Veľkom Klíži do roku 1562. V roku 1540 obsadil kláštor lúpežný rytier Rafael Podmanický z Považského hradu. Ten vyhnal mníchov, kláštor opevnil a v rokoch

1541 – 1558 z neho urobil Klížsky hrad. Po skončení vlády Podmanických boli hradby zrúcané a v roku 1562 benediktínske opátstvo oficiálne zaniklo.

V roku 1572 získali opustený kláštor dominikáni z Trnavy, v roku 1615 klarisky z Bratislavy, a od roku 1907 patrili panstvu Topoľčianky. Poslednými titulárnymi opátmi benediktínskeho kláštora vo Veľkom Klíži boli Mons. Tomáš Ružička (1877 – 1947) a v roku 2006 bol menovaný Mons. Justín Beňuška (nar. 1918 vo Veľkých Bieliciach).

Dnes je na mieste benediktínskeho kláštora farská záhrada a jediným pozostatkom po benediktínskej ére je Kostol sv. Michala, stojaci uprostred miestneho cintorína. Na liturgické účely bol používaný do roku 1828, potom postupne spustol. V 30-tych rokoch 20. storočia už bol bez strechy. Vtedy sa ho ujal pamiatkar a kunsthistorik Václav Mencl, vďaka ktorému dostal kostol novú strechu, a tým de facto kostol zachránil.

Kostol sv. Michala vo Veľkom Klíži je pamiatkou románskej architektúry z 12. storočia, v zachovanej pôvodnej podobe, s neomietnutým kamenným murivom a valcovou vežou, posunutou asymetricky doľava. Je to výnimočná kultúrna pamiatka, ktorá nemá na Slovensku obdobu. Neskôr sa o obnovu zaslúžil aj Dr. Juraj Hodál z Ješkovej Vsi (neskôr riaditeľ Bojnického zámku).¹²

V roku 2002 sa dostal Kostol sv. Michala na známu Slovenskej pošty, spolu s rotundou v Skalici a katedrálou v Spišskej Kapitule. 11. 4. 2012 navštívili Veľký Klíž, miesto pôsobenia svojich rádových predchodcov, všetci 11 benediktínskych mníchov zo Sampora, aktuálneho dnešného sídla benediktínskeho rádu na Slovensku.

Poznámky

¹ GÁBRIŠ, Jozef, MRVA, Ivan. 2010. *Dejiny rímskokatolíckej cirkvi a prepozitúry v Novom Meste nad Váhom*. In: Nové Mesto nad Váhom. *Vlastivedná monografia do roku 2009*. Nové Mesto nad Váhom : Tising, s. 175.

² GÁBRIŠ, Július. 1968. *Dejiny Prepozitúry Panny Márie v Novom Meste nad Váhom*. Bratislava: Obzor, s. 13, GÁBRIŠ, Július. 1963. *Cyrlometodejský základ cirkevnej organizácie v Novom Meste nad Váhom*. In: Duchovný pastier 6. – 8., s. 171.

³ GÁBRIŠ, Jozef, MRVA, Ivan. 2010. s. 175.

⁴ GÁBRIŠ, Július. 1968, s. 18.

⁵ Praemonstrates, Sacer et Candidus Ordo Canonicorum gerularium Praemonstratensium – skr. O. P.

⁶ www.opatstvojasov.sk

⁷ *Decretum Gratiani cum glosa*, Ia – 300b, membr. Primum dimidium saec. XIV., f. 301, 36,7 x 24,5, involucrum antiquum simplex bullis et fibulis. rukopis č. LXIX., záznam Podlaha, A. 1122, Archív Pražského hradu.

⁸ Najstaršou prvotlačou Historické knižnice Prepozitúry Panny Márie v Novom Meste nad Váhom je už vyššie spomínaný *Gratianus – Decretum cum commentario Bartholomei Brixienensis*, vydaný v r. 1481 (vydal v Bazileji Michael Wenssler, s rukopisným exlibrisom *Ex libris Ecclesiae Vag Uihelien a Petrij Hussar*).

⁹ VALACHOVÁ, Denisa. 2001. *Dejiny benediktínskeho opátstva v Klíži*. HČ 49/2001, č. 1, s. 16 – 36.

¹⁰ obdobie panovania kráľa Ladislava sv. je 1077 – 1095.

¹¹ MENCL, Václav. 1937. *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha – Prešov.

¹² <http://www.velky-kliz.sk/index.php/prve-zmienky>

Literatúra a pramene

GÁBRIŠ, Július. 1968. *Dejiny Prepozitúry Panny Márie v Novom Meste nad Váhom*. Bratislava: Obzor, 80 s.

KARLÍK, Jozef a kol. 2010. *Nové Mesto nad Váhom. Vlastivedná monografia do roku 2009*. Nové Mesto nad Váhom : Tising, 397 s.

KEJŘ, J. 1962. *Les manuscrits du Decret Gratien dans les bibliothèques tchécoslovaques*. In : Studia Gratiana 8, Bononiae, s. 1 – 113.

MENCL, Václav. 1937. *Stredoveká architektúra na Slovensku. I*. Praha – Prešov. Československá grafická únia, 478 s.

MÚCSKA, VINCENT. 2002. *Rád benediktínov a jeho vývoj v stredoveku*. In: *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica – Bratislava, s. 49 – 74.

ŠIŠMIŠ, Milan. 2002. *Podiel Trenčína a okolia na dejinách knižnej kultúry*. In: Kniha 2000 – 2001. Martin : SNK, s. 222 – 227.

ZMETÁK, Igor. 2010. *Historické knižnice v Novom Meste nad Váhom*. In: *Nové Mesto nad Váhom. Vlastivedná monografia do roku 2009*.

Nové Mesto nad Váhom : Tising, s. 322 – 328.

Autor

Mgr. Igor Zmeták, PhD., (1965). Vyštudoval kulturológiu a etnológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (FiF UK). Špecializuje sa na výskum historických knižničných dokumentov, kultúrne dejiny Slovenska, dejiny etnológie a porovnávaciu mytológiu. Pôsobí na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK v Bratislave a vo Verejnej knižnici Michala Rešetku v Trenčíne.

Resumé

Okrem Skalky pri Trenčíne, sú aj ďalšie dve miesta v Trenčianskom kraji, kde sa usadili benediktíni. Tieto kláštory sa spomínajú veľmi málo, a širšej verejnosti sú takmer neznáme. V tomto roku si pripomíname 750. výročie písomne doloženého príchodu benediktínov do **Nového Mesta nad Váhom**, a založenia kláštora – od roku 1263. Ďalším benediktínskym kláštrom v Trenčianskom kraji, je zabudnutý kláštor vo **Veľkom Klíži** (okres Partizánske). Jeho existencia je doložená už v roku 1230 (6 rokov po založení kláštora na Veľkej Skalke pri Trenčíne). Z tohto obdobia sa zachovala v obci unikátna kamenná stavba – jednolodový románsky Kostol sv. Michala s polkruhovou apsidou a valcovou vežou.

„Kostol Narodenia Panny Márie, Nové Mesto nad Váhom“

Kovács Eszter

Tradice a obnova Řádu sv. Kláry v Uhrách

Ženské mnišské řády mají na území Uher tradice od nejstarší doby. Vedle modlitby a rozjímání věnovaly se i tradiční ženské práci, jako vzdělávání dívek, péči o chudé a nemocné lidi, a ručním pracím. Pro své vzdělání tvořily knihovny, a rychle z nich vyrostly první „literátky.“ Dějiny ženských řádů v Uhrách jsou tak bohaté, že v mém příspěvku se budu věnovat jenom jednomu z nich – klariskám, ženskému řádu františkánů, Řádu sv. Kláry. V jejich dějinách od počátku bylo důležité zachovat původní tradice, a najít jejich místo a úlohu i v moderním světě.

Dějiny klarisek v Uhrách

Na vzniku řádu klarisek v Uhrách měla významnou úlohu svatá Alžběta, dcera krále Ondřeje II., která po smrti manžela žila jako klariska. Její kult se velmi rychle rozšířil v Karpatské kotlině, a kvůli jejímu příkladu v roce 1238 v Přešpurku (Bratislavě) u Kaple sv. Alžběty, několik šlechtických vdov a dívek založilo první komunitu sv. Kláry. Členky první komunity klarisek chtěly žít podle původních principů sv. Kláry, v chudobě, bez garantovaného příjmu, jenom z žebrání a z ruční práce, ale docela rychle zjistili, že to není možné. Přísný řád nedovolil jeptiškám chodit do města sbírat milodary tak často, jak k životním nákladům potřebovaly. Proto už papež Řehoř IX. jim daroval statky (vesnici Trnávka [Torma] a Boleráz), což znamenalo skromný, ale jistý příjem. Papež Innocent IV. dále zmírnil přísnost původní regule, a dovolil jim v zimě nosit lepší, teplejší kožené šaty.¹

První klášter pro klarisky byl založen v roce 1297 v Přešpurku (Bratislavě) vedle Kaple sv. Magdaleny. V následujícím období královna Alžběta, (po smrti manžela vstoupila do Řádu sv. Kláry), matka Ludovika Velkého, chtěla klarisky přestěhovat do Budína. Dala pro ně vybudovat velký klášter, který se stal střediskem vzdělávání šlechtických dívek v Uhrách. V roce 1358 tady žilo 100 dívek, jeptišky a učednice.² V roce 1342 byl založen klášter ve Varadině,³ v 1390 u Blatného Potoku,⁴ potom v Kluži.⁵ Tyto kláštery všude fungovali jako školy pro šlechtické dívky, kde je klarisky naučily modlitby a ruční práce, poskytly základní vzdělání.

Klidnější počátky sledovaly těžké doby. V r. 1432 husité obsadili Trnavu. Klarisky uprchly a jejich klášter husité vypálili.⁶ V době reformace se řady jejich podporovatelů stěhovaly. Šlechtici, kteří opustili katolickou církev, vykazali jeptišky ze svých panství – zanikl klášter ve Varadině (1566), v Kluži a v Blatném Potoku (1556). V stejných dobách hrozila i Osmanská říše a turecká expanze. Po dobytí Budína (1541) musely opustit i bezpečí budínského kláštera.⁷

Zůstali jenom dva kláštery, v Trnavě a v Přešpurku (Bratislavě). Ale ani tam nemohly žít sestry v bezpečí. V r. 1605 musely utíkat před vojskem Bocskaiho do Štýrského Hradce, a potom do Vídně. V 1619 klarisky z Trnavy utíkaly do Neustadtu, a dále do Záhřebu. V letech 1644 a 1645 přešpurské i trnavské jeptišky musely opustit jejich klášter, protože se obávaly vojska Rákócziho. Jeptišky z Přešpurku našly ochranu v Rábu, jejich sestry z Trnavy poprvé v Eisenstadtu, a potom v Rechnitzu. V r. 1683 trnavské klarisky dostaly zprávy o blížící se armádě Thökölyho, s tureckými a tatarskými vojáky, proto se hned stěhovaly do Brna. Jejich opuštěný klášter se stal obětí požáru. Přešpurské klarisky zůstaly ve městě, stěhovaly se jenom do hradu.⁸

Války v 17. století změnilы život klarisek. Musely zanechat jejich původní formu života a přizpůsobit se novější situaci. Jeptišky dříve nemusely opustit klášter. Mohly přijímat návštěvy jenom s povolením abatyše, a mohly mluvit i s příbuznými jenom skrze mřížku. V klášteře je mohly navštívit jenom ženy (výjimkou byl kňez, který celebruje liturgii pro sestry), a i ony jenom s papežským povolením, mohly tam pobýt jenom pár hodin, nesměly tam jíst nebo spát. Tato uzavřená forma života za války nemohla fungovat, sestry vícekrát musely opustit klášter a najít ochranu jinde. Zjistily, že klášter už není bezpečné místo, jak v dřívějších stoletích, spíše naopak, v klášteře byly více zranitelné než ostatní ženy v rodině, kde byly muži. Vedle lidské-duchovní krize měli obrovskou finanční, kulturně-majetkovou škodu. Před útekem musely rozhodnout, co je nejdůležitější z jejich knih, listin, reliquií a jiných památek, a všechno ostatní nechat napospas vojákům. Nemůžeme ani odhadovat, jaké kulturní

památky (knihy, archivní materiál, ruční práce atd.) se staly obětí válek. Například během válek takhle ztratily tzv. „kodex Lobkovicův“.⁹

Těžké časy měly i výhody. Klarisky mohly poznávat i jiné krajiny, zvyky, kultury a setkávat se se svými sestrami z jiných řádů, budovat lidské vztahy. Setkání s lidmi a pobyt mimo kláštera rozšířil jejich pohled. Místo ztracené knihy a jiné památky získaly nové, částečně jako milodary od jejich

Nos miseris, qui vel unico, male de nobis loquentium verbo, de-jicimur? S. Isidorus.

Patientia in contumeliis. Pro augmento fraternæ charitatis.

TRNAVLA, Typis Academ., S. J. 1741.

3.

dárců, částečně jako dědictví svých sester, které byly přijímané do jejich klášterů, protože v té době členky dalších řádů, jako dominikánské a premonstratské sestry ztrácely své kláštery, a našly ochranu u trnavských a přešpurských klarisek. Tyto jeptišky vzaly sebou jejich kulturní památky, především knihy, relikvie a listiny.¹⁰

I ve válečných dobách byl založen nový klášter, v Záhřebu, kam turecká expanze nehrozila. Nový klášter dostal finanční podporu a pomoc od György Draskoviche, biskupa rabského.¹¹ Ostřihomský arcibiskup Péter Pázmány obnovil přešpurský klášter, a trochu odlehčil jejich velmi přísná pravidla, dovolil jim jíst maso v neděli a v pondělí. Kromě toho obnovil i původní přísnost klauzury, protože ve válečných dobách sa kázeň zvolnila. Kardinál jim zakázal procházet se ve městě, ani abatyše nesměla osobně navštívit panství kláštera. V roce 1635 jedna z klarisek v Trnavě sesbírala nové pravidla a zapsala je maďarsky. Kopie té sbírky pravidel kláštera (Regula) je dnes uložena v Maďarské národní knihovně Széchényiho. V 1640 se ji nazývaly jako „reformati ordinis s. Clarae.“ Vedle klášterů i nadále fungovali školy pro dívky.¹²

Po bouřlivém 17. století se 18. století stalo dobou pokojné obnovy a vzrůstu. Byly založeny dva nové kláštery, v Budíně (1714) a Pešti (1729). Podle jejich archivních materiálů můžeme zjistit, že v budínském klášteře byla hlavním jazykem němčina, v pešťském klášteře maďarština. 500 let staré dějiny klarisek v Uhrách skončily v r. 1782, kdy Josef II. zrušil řád.¹³

Tradiční činnosti klarisek

Hlavní úkol řádu klarisek podle vůle zakladatelky je modlení a rozjímání, vedle dobrovolného zachování radikální chudoby. Klarisky v Uhrách nežily podle původní Regule sv. Kláry (potvrdil papež Innocent IV. v r. 1247), ale podle Regule papeže Urbana IV., vydanou v r. 1263. Až do zrušení řádu se zachovaly u nás 4 regule, každá z nich psaná maďarsky, z roků 1635, 1649, 1725 a 1774. První tři jsou dnes uloženy v Maďarské národní knihovně Széchényiho, čtvrtá v univerzitní knihovně v Pětikostelí. Podle věrohodných pramenů můžeme předpokládat, že existovaly i německé a latinské verze, ale tyto exempláře se nedochovaly.¹⁴

Pravidla v reguli se vztahovaly na každou oblast jejich života, jako: svátky, práce, liturgie, přijímání návštěv atd. Zvláštní pozornost věnuje kázni klauzule, která zabezpečuje pro jeptišky úplně od světa uzavřenou formu života. Přesně stanovuje, kdo může vstoupit do kláštera, a jestli sestry musí utíkat z kláštera a jak to mohou udělat.¹⁵ Zachovat tuto uzavřenou formu života bylo tak důležité, že regule se tím zabývaly už v první kapitole.

Další princip řádu, co je zvláště důležité, je dobrovolná chudoba. Přísná pravidla se staraly o to, aby klarisky nosily jednoduché šaty a krátké vlasy.¹⁶ Nesměly mít peníze u sebe, ani nemohly peníze přijímat, mohly mít jenom málo osobního majetku, a ze všeho jen to

nejjednodušší.¹⁷ Společná liturgie a osobní modlitba byla stejně důležitá. Podle regule každý den během tichého rozjímání muse-ly i čist duchovní literaturu, a pak mezi sebou mluvit o čtení. Vedle to patřila k jejich životu i práce,¹⁸ služby v klášteře, jako například starat se o zahradu, o nemocné a staré sestry, zpívat

v liturgii atd. Zabývaly se i ručními pracemi, a to učili i šlechtické dívky. Vedle klášterů fungovaly i školy pro dívky, kde studovaly vedle novic i takové slečny, které se chystaly na rodinné, mateřské povolání.¹⁹

Klarisky a jejich knihy

Ke každodennímu životu klariského kláštera patřilo i čtení a vzdělávání. Při stravování a práci jedna ze sester četla z různých duchovních knih, především od Kempisa.²⁰ Kvůli společnému čtení každý den musely věnovat čas i tichému čtení, a potom o čtení muse-ly referovat ostatním sestram. Proto byla v klášteře vždycky knihovna, klarisky si velmi cenily knihy, i při utíkaní vzaly sebou své nejmilejší knihy. O obsahu knihoven víme jenom málo. Po zrušení řádu se chystal soupis jejich knih, ale o těch knihách, které patřily k osobnímu majetku jeptišek, žádné prameny nemáme. Do začátku 18. století klarisky často musely utíkat, a nechat své knihy v opustěném klášteře. Nemáme přesné údaje o tom, jak mnoho kulturních památek a knih se zničilo. Podle našich údajů můžeme předpokládat několik základních principů.

V ženských klášteřích byla latina méně rozšířená než v mužských mnišských řádech. Jeptišky byly méně vzdělané než mužští mniši, a tak v každodenním životě a v pobožnosti užívali svou mateřštinu. Většina z maďarských středověkých jazykových památek je spojena s ženskými řády. Ve středověku bylo i pro klarisky vyrobeno hodně velmi cenných kodexů, z nichž je dnes známý „kodex Guary“ (před 1495), „kodex Nádor“ (1508), „kodex z Trnavy“ (1512 – 1513), „Lobkovicův kodex“ (1514), „Debrecinský kodex“ (1519), „kodex Wespzprémi“, „kodex Simor“, „kodex Vitkovics“ (1525), „kodex z Tihany“ (1531) a „kodex Kazinczy“ (1526 – 1541).²¹

V bouřlivém 17. století musely klarisky přijímat sestry z jiných řádů, které ztratily svůj klášter a panství. Tyto přijímané jeptišky – především dominikánky – vzaly sebou své nejmilejší knihy. Proto od 17. století v knihovnách klarisek najdeme i dominkánské kode-

xy, jako „kodex Cornides“, „kodex z Nových Zámků“, „kodex Thewrewk“, „kodex Virginia“ a „kodex Winkler“, „kodex Czech“, Kodex Festetics“, „kodex Gömöry“ a legendy sv. Dominika, sv. Kristiny a sv. Markéty.²²

I v novověku žila vedle tlačené literatury i rukopisná. Rukopisy byly částečně kopie z tisků, nebo z dalších rukopisů, jako *Breviar Hellmanna Conrada*, *Život Svatého Hylaria poustevníka* atd. Mezi tím jsou úřední spisy, sbírka pravidel každodenního života (Regula), a také samostatné literární díla (Modlitební knížka Ěvy Francisky Csáky).²³ Je důležité zdůraznit rukopisné kroniky, dějiny řádu. Dějiny františkánů v Uhrách napsal mariánský mnich Jenő Kósa latinsky. Kapitoly o dějinách klarisek přeložil do maďarského jazyka v r. 1768. Zachovaly se nám tři exempláře z tohoto díla, podle Katalin Schwarcz v každém klášteře klarisek byl uložen exemplář, a často ho četly.²⁴

Od 18. století většina z jejich knih byla tlačená, především z témat liturgie, asketické-duchovné literatury, a tištěné kázání.²⁵ Například budinské klarisky v r. 1737 vytiskly své nejdůležitější latinské modlitby, jejich liturgický řád a několik písní.²⁶ V latinském jazyce vyšla pro klarisky modlitební knížka *Norma quarundam*.²⁷ V r. 1719 Pordányi András, mariánský mnich, vítal sestry, které se v tom roce stěhovaly do Budína. Jeho kázání vyšlo i v tištěné formě maďarsky, s názvem *Arca Noe*.²⁸ Německy vydaly budinské klarisky ještě dva menší tištěné materiály (*Ein Beschreibung wunderbarer Gnad...* Budae, 1763; *Neuntägige Andacht...* 1779, Budae)²⁹.

V r. 1782 Josef II. zrušil řády ve své říši. Soupisy z těch dob dávají pohled na knižní kulturu a vzdělání klarisek, ale inventáře obsahují jenom málo titulů (Přešpurk 53, Budín 30, Trnava jenom pár méně významných knih). Můžeme předpokládat, že nepředaly všechny jejich knihy, ale čekajíce lepší časy nějak je schovaly. Samozřejmě, v inventáři jsou jenom ty knihy, které patřily klášteru a ne jeptíškám.³⁰

Autorky z Řádu sv. Kláry

Pokojné poměry 18. století dovolily klariskám, aby žily opět úplně uzavřené od světa. Klarisky měly školy, knihovnu a jiné dobré možnosti k vzdělání, není divu, že i mezi nimi najdeme „literátky“, autorky menší modlitební a jiné duchovní knížky. Z 18. století známe podle jména 5 autorek z klarisek, Csáky Ěva Franciska, která se stala první abatýší budinského kláštera, Fodor Zsuzsanna, Sigray Erzsébet Róza, Viczay Anna Theresia, Ujfalusi Judit.

Od Ěvy Francisky Csáky je známá jedna rukopisná modlitební knížka, a možná, že ona je autorkou životopisu sv. Františka a sv. Kláry. Tyto životopisy vyšly v r. 1722 v Přešpurku.³¹ Celé to dílo velmi silně čerpá od sv. Bonaventury, který psal o stejném tématu latinsky, ale není překlad toho díla, Bonaventuru užívá jenom jako pramen. Odborná literatura dříve předpokládala, že autorka je Flóra Frangepán, ale nejnovější výzkum Kataliny Schwarcz dokázal, že ta práce vychází

od Ěvy Csáky.³² Ěva Csáky i přeložila životopis sv. Jana Nepomuckého a oficia sv. Antonína z Padua z němčiny do maďarštiny.³³

První tištěná kniha, která vychází od klariské autorky, vyšla v Přešpurku v r. 1675. Autorka je Fodor Zsuzsanna, a její modlitební knížka vyšla s názvem *Liliom kertecske* [*Zahradka lilií*] bez označení jména autorky.³⁴ Stala se velmi oblíbenou knížkou, proto byla vícekrát opět znovu vydána.³⁵

Stejně rozšířená duchovní knížka byla maďarská verze modlitební knížky sv. Markéty Alacoque o srdci Ježíše *Jó illatú rózsás kert* [*Dobra vonná růžová zahrada*].³⁶ Poprvé vyšla v r. 1703 ve Vídni, z němčiny do maďarštiny jí přeložila Sigray Erzsébet Róza.³⁷ Speciálně pro své řádové sestry psala Viczay Anna Theresia svou knihu *Az elmékedések és lelki foglalatosságok könyve... az elválasztott szüzek könnyebbségére* [*Kniha rozjímání a duchovných cvičení... pro zavřené panny*].³⁸

Vedle překladů z němčiny a z latiny víme i o jednom překladu z češtiny. V 18. – 19. století nejoblíbe-

nější duchovní četba maďarských katolíků byla *Makula nélkül való tükör* [*Zrcadlo bez úhony*], kterou přeložila z češtiny trnavská klariska, Judit Ujfalusi podle českého překladu díla Martina von Cochem *Das Grosse Leben Christi*. Judit Ujfalusi vstoupila do řádu v 15 letech, co byla vzácnost v té době, většina z klarisek vstoupila do řádu kolem 8 – 10 let. Ujfalusi

strávila své dětství v Diviacké Nové Vesi, tam se naučila slovenský jazyk tak dobře, že pak mohla udělat první významný literární překlad z češtiny do maďarštiny. Její práce ale není jenom překlad. Ujfalusi často upravila teologické i stylistické chyby, jednak krátila text, jednak jej doplnila podle její další četby. Lauf Judit mohla dokázat, že většina těch doplňků jsou citace z maďarských kodexů a jiných maďarských jazykových památek ze středověku, (*Membrana Piry*, *kodex z Nových Zámků*, *Fragmentu z Máriabesnyő*). Můžeme i to předpokládat, že použila kromě Cochemu i další české prameny, především *Čtení Nikodémovo*, které bylo v té době docela populární, bylo vydáno vícekrát. Judit Ujfalusi doplnila původní text s 50 stranami z jiných pramenů, z nichž dosud je ztotožňována jenom menší část. Ale to určitě víme, že Judit Ujfalusi není jenom překladatelka, ale spíše redaktorka a autorka. Její dílo je syntezí soudobé české duchovní literatury a starší maďarské tradice.⁴⁰

Klarisky v Maďarsku a v Sedmihradsku dnes

Klarisky se vrátily do Maďarska v r. 1995 a usadily se v Szécsény. Žijí podle původní Regule sv. Kláry, a ne podle novější regule od papeže Urbana IV. Jejich klášter dříve patřil Kongregaci Milosrdných Sester sv. Vincenta, žily tam vincentky. Po zrušení mnišských řádů v Maďarsku (1951) tam fungovala základní škola. Budovu klarisky vykoupily, ale hned darovali diecézi, aby neměly žádný majetek, a mohly žít podle původní regule. V Sedmihradsku se usadily opět v r. 2000 v Csíksomlyó (Sumuleu Ciuc). V kláštěrech klarisek žijí sestry z různých národů, ale jejich liturgický jazyk je jazyk té krajiny, kde žijí, aby se lidé, žijící v okolí mohli zapojit, jestli mají zájem. Podle vůle zakladatelky nemají ani majetek, ani trvalý, jistý příjem. Školy už nemají, ale jejich klášter je populární středisko pro duchovné cvičení.⁴¹

Poznámky:

- ¹ Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. kötet Budapest, 1924. 447 – 448.
- ² Karácsonyi 450 – 451.
- ³ Karácsonyi 450.
- ⁴ Karácsonyi 454.
- ⁵ Karácsonyi 455.
- ⁶ Karácsonyi 455.
- ⁷ Karácsonyi 457.
- ⁸ Karácsonyi 457.
- ⁹ Schwarcz Katalin: *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*. Szeged, 1994. 13.
- ¹⁰ Schwarcz 1994. 9.
- ¹¹ Karácsonyi 485.
- ¹² Karácsonyi 485.
- ¹³ Schwarcz 1994. 11.
- ¹⁴ Schwarcz Katalin: *„Mert ihon jönn aBonyotok és kezében új szoknyák” Források a klarissza rend magyarországi történetéből*, Budapest, 2003. 25 – 41. (úvodní studie od Schwarcz Katalin)
- ¹⁵ Schwarcz Katalin vydal v moderní formě nejstarší zachovaný text maďarské Reguly klarisek. Viz. Schwarcz Katalin: *„Mert ihon jönn aBonyotok és kezében új szoknyák” Források a klarissza rend magyarországi történetéből*, Budapest, 2003. 61 – 170. (Dále jenom: Regula) 64. 69. (o přijímání návštěv) 71 – 75 (o hlídání kláštera).
- ¹⁶ Regula 65 – 66.
- ¹⁷ Regula 151.
- ¹⁸ Regula 141 – 145.
- ¹⁹ Schwarcz 1994. 26.
- ²⁰ Regula 144.
- ²¹ Schwarcz 1994. 13.
- ²² Schwarcz 1994. 14.
- ²³ Schwarcz 1994. 18 – 23.
- ²⁴ Schwarcz 21. *Szent Ferencz atyánk rendén lévő Boldog Aszszony Provinciájának megyéjében Szűz Szent Klára szerzetében élő Szüzek klastrominak kezdete, néhai és mostani állapottya*. Moderní kritické vydání: Schwarcz Katalin: *„Mert ihon jönn aBonyotok és kezében új szoknyák” Források a klarissza rend magyarországi történetéből*, Budapest, 2003. 185 – 213.
- ²⁵ Schwarcz 1994. 23 – 24.
- ²⁶ *Vermählung und Heimführung der geistlichen Braut Christi, in dem Orden der H. Clarä. Das ist: Ordnung und Weis...* Budae, Nottenstein, 1737. Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712 – 1860*. Budapest, 1888. (dále jenom: Petrik) III. kötet 771. Jenom název je německy, obsah je latinsky.
- ²⁷ *Norma quarundam precationum, et benedictionum, ad sanctimonialium S. Clarae usum accommodata, et plurimum utilis*. Posonii 1721. Potom byl opět vydán v r. 1741 v Budíně a v r. 1765 v Pressburgu. Petrik V. 352. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia I – VI*. (red. Klimeková, Agáta – Augustínová, Eva – Ondroušková, Janka) Martin, 2008. (dále jenom BÚST) 6592 – 6593.

²⁸ *Arca Noe mystica, az az ittkos értelmü Noe barkája a száz Clara rendin lévő szerzetes szüzeknek... melybe... midőn beszállottak, és a szerzetes zár alá magokat örökösen el-záratták volna... így üdvözlette Szent Ferencz Atyánk szerzetbéli érdemten prédikátora...* Poson [1719] Petrik V. 36 BÚST 484.

²⁹ Schwarcz 1994. 24 – 25.

³⁰ Schwarcz 1994. 31 – 33.

³¹ *Meg-dicsőítettett poenitentia tartásnak eleven példája Seraphicus Sz. Ferentz atyának szentséges élete. Melly szent B. által summában foglaltattott. Egy Clarissa szűz által németből magyarra fordítottattott...* Pozsony, Royer, 1722. Petrik I. 318. BÚST 1196.

³² Schwarcz 1994. 28 – 30.

³³ Schwarcz 1994. 26.

³⁴ *Liliom kertecske. Azaz Szep Istenes Viragokkal, öszve szedet külömb külömb-féle Imadságokkal, Littaniakkal, és az Szentséges Papaktul engedtetet tellyes Buczúkkal be vettetett Aétatos Könyvecske...* Pozsony, 1675. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár I. kötet*, Budapest, 1879. (dále jenom RMK) 1186.

³⁵ Schwarcz 1994. 79. BÚST 5539 – 5544. Petrik II. 596. Petrik VII. 305.

³⁶ BÚST 4469 – 4473. Petrik III. 250. V. 232.

³⁷ Schwarcz 1994. 80. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár I.* Budapest, 1879. 1664.

³⁸ *Az elmékedéseknek és lelki foglalatosságoknak könyve... a klastrombéli... szüzeknek könnyebbségére... Viczai Anna Theresia magyar nyelvre fordította...* Nagyszombatban, 1720. Petrik I. 610; BÚST 2432; Schwarcz 1994. 28.

³⁹ Knihopis 1791 – 1803.

⁴⁰ Kovács, Eszter-Lauf, Judit: *Maďarské rukopisy a české tlače ako čítanie Judit Ujfalusi*. In: *Studia Bibliographica Posoniensia* 2012. Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012. 97 – 112. Kovács Eszter: *Kniha jako trezor. Autentických středověkých a raně novověkých, českých a maďarských textů v díle Judity Ujfalusi* In: *Bibliotheca Antiqua*. (red. Rostislav Krušínský) Olomouc, 2012. 145 – 154.

⁴¹ Mária-Klára-Dénes OSC – Ferenc-Mária OSC: *Szécsény ágascskája* In: Schwarcz Katalin: *„Mert ihon jönn aBonyotok és kezében új szoknyák” források a klarissza rend magyarországi történetéből*. Budapest, 2003. 229-230. O dnešní životě a povolání klarisek v Maďarsku: <http://www.szecsény.ofm.hu/Klarisszak.htm>

Autorka

Kovács Eszter, PhD., (1980). Tapolca. Studia: Katolická Univerzita Petra Pázmánye, Filozofická fakulta, obor bohemistika-dějepis, doktorské studium z dějepisu (2009). Pracuje: Országos Széchényi Könyvtár, oddělení výzkumů z dějin knižní kultury, speciální oblast: česko-maďarské vztahy, dějiny jezuitského řádu v Uhrách a v Českých zemích do r. 1773, dějiny knižní kultury v Uhrách v 17 – 18. století.

Resumé

Ženské mnišské řády mají na území Uher tradice od nejstarší doby. Vedle modlitby a rozjímání věnovaly se i tradiční ženské práci, jako vzdělávání dívek, péči o chudé a nemocné lidi, a ručním pracím. Pro své vzdělání tvořily knihovny, a rychle z nich vyrostly první „literátky“, jako Csáky Ěva Franciska, Fodor Zsuzsanna, Sigray Erzsébet Róza, Viczay Anna Theresia, Ujfalusi Judit. V jejich knihovnách zachovalo se nám hodně vzácných kodexů, fragmentů, rukopisů a tlačí. Dnes v Karpatské kotlině žijí klarisky v Szécsény a v Csíksomlyó (Sumuleu Ciuc). Sledují původní formu reguly, nemají ani majetek, ani trvalý, jistý příjem. Jejich klášter je populární středisko pro duchovní cvičení.

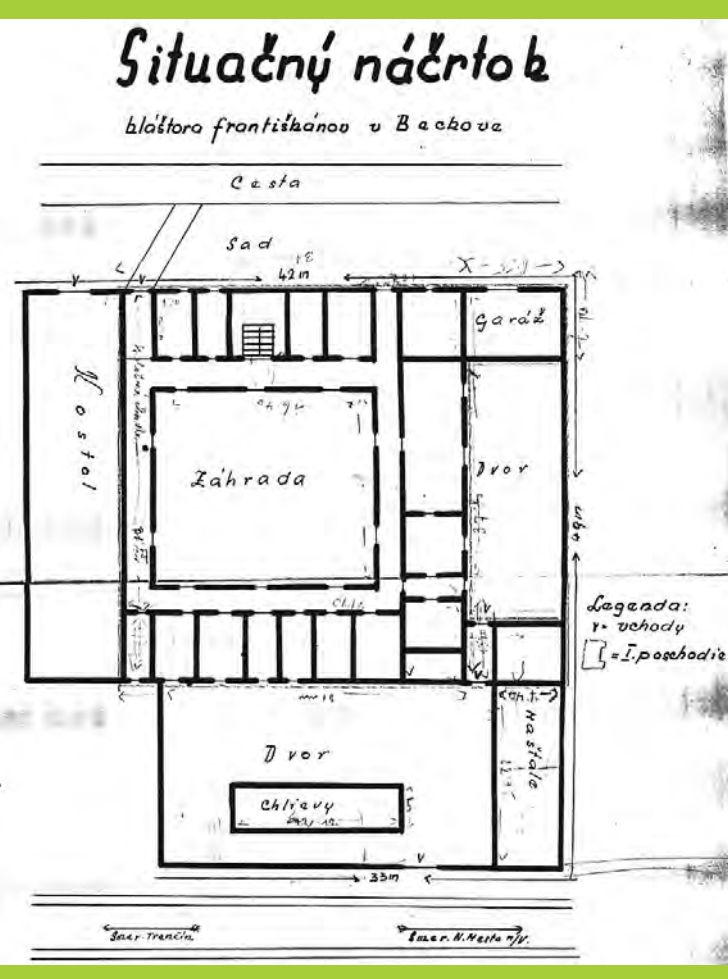
SVĚTÁ • KLÁRA

Ján Kubica Františkánsky kláštor v Beckove

Vznik a vývoj rehole a kláštora do odchodu františkánov z Beckova

Rád menších bratov (Ordo fratrum minorum), alebo známejšie františkánov, bol založený v roku 1209 sv. Františkom Assiským, v roku 1223 bola pápežom schválená regula spoločenstva. František, dedič veľkého majetku, sa v ranej dospelosti vybral cestou opačnou s mottom: „nič nemať a kázať“.¹ Chudoba a hlásanie evanjelia – to boli okrem oddanosti cirkvi a ideálu čistoty dva hlavné piliere nového rádu, ktorými si rýchlo získaval ďalších spolubratov.² Práca Františkovi taktiež cudzia nebola, keď sám začal s opravou kostolov. Označenie „menší bratia“ zvolil František ako gesto pokory a lásky. Pomohol aj pri tvorbe ženského Rádu sv. Kláry z Assisi. Kazateľské misie v cudzine boli pre Františkov rád veľmi vhodné, a sám sa ujal misie v Maroku, ale aj v Svätej Zemi. Tam si František získal

Dobový pôdorys kláštora. Zdroj - Slovenský národný archív

Františkánsky kláštor – pohľad z východu v roku 2010. Zdroj: archív autora.

aj priazeň sultána, ktorý mu v čase križiackych výprav dovolil navštíviť pre kresťanov posvätné miesta.³

Avšak nedlho po svojom vzniku sa v rozporoch o prístupe k vlastnej chudobe rodina františkánov názorovo rozdelila; hlavné vetvy už v 14. storočí tvorili konventuáli a observanti.⁴ Konventuáli sa pridžali pápežovej regule pre tento rád, ktorá nemala tak radikálny vzťah k chudobe – termín „konvent“ = kláštor ako reprezentatívne sídlo rehole, a oproti tomu observanti sa snažili veľmi explicitne postupovať podľa Františkových zásad chudoby a misijnej práce. Neskôr sa vytvorila v chudobe ešte radikálnejšia vetva kapucínov. V Uhorsku, resp. aj na Slovensku pôsobili dve provincie františkánov – salvatoriánska, ktorú tvorili observanti v roku 1517 a o pár rokov neskôr aj mariánska, v ktorej boli minoriti (konventuáli). V 17. storočí nastala masívna obroda, pri ktorej sa v oboch provinciách obnovilo či postavilo až 26 kláštorov, z toho v počtne väčšej, salvatoriánskej, až osemnásť.⁵ Zjednocovacie úsilie vrcholilo na konci 19. storočia, kedy bola rodina františkánov opäť formálne zjednotená.⁶

Pôsobenie ktorejkoľvek rehole v historickom Beckove siaha najneskôr do neskoršieho stredoveku, do obdobia rozkvetu dobre známeho hradu. Na mieste, kde postavili nový kláštor, mala údajne kedysi stáť staršia budova podobného zamerania.⁷ Plán na trvalú účasť rehoľnej komunity v Beckove bol už v 15. storočí návrhom na premiestnenie sídla augustiniánov z vypáleného kláštora v Novom Meste nad Váhom.⁸

Zrejme najdlhší dokázateľný pobyt akejkoľvek rehole v histórii Beckova však zaznamenali spomínaní františkáni. Vybudovanie nevelkého kláštora nastalo v dobe rekatolizácie postupným pričinením viacerých mecénov až v 17. storočí, a to na úvod zásluhou grófa Valentína Balašu, ktorý daroval priestor – vrátane pozemku svojej manželky Kataríny Suňogovej – na stavbu kláštora s kostolom Rádu sv. Františka. Základy a časť múra vybudoval gróf František Nádašdy, v stavbe do roku 1690 na sklonku svojho života pokračoval novomestský prepoš, neskôr nitriansky biskup Jakub

Haško, ktorý kláštor aj obdaril knižničným fondom. Kláštor napokon dokončili v roku 1696, a vysvätený bol 6. júna 1701 nitrianskym biskupom Ladislavom Matiašovským.⁹ Kláštor má štvorkrídlovú dispozíciu s ústredným nádvorím, kostol – severné krídlo kláštora, je jednododový, včasobarokový a na obdĺžnikovom pôdoryse.¹⁰

Než sa kláštor stačil úplne etablovať, už o niekoľko rokov bol poškodený počas protihabsburských povstaní a viackrát aj vyhorel. Obnovený bol v rokoch 1761 – 1762 a kostol vysvätili v roku 1761.¹¹

Beckovskí františkáni, tak ako ich rádomi spolubratia, napomáhali šírenie vzdelanosti, kultúry a zbožnosti vo svojom okolí. V kláštore bol aj noviciát a teologická škola, avšak po vzniku ČSR, a nasledujúcim úbytkom „československých“ rehoľníkov, boli noviciát aj škola premiestnené inam. Zrejme aj následkom toho sa v roku 1933 v kláštore nachádzali len štyria príslušníci, z toho jeden páter – páter Macháček, ktorý v kláštore ostal až do Akcie K, a traja bratia laici.¹² V máji 1949 bolo v objekte sedem rehoľníkov – Alexander Ireneus Petrašovič, Dominik Benedikt Danišovič, Július Procesius Tokár, Vendelín Valérius Mery, Štefan Adalbert Macháček, František Václav Straňák, Pavol Cherubín Majer.¹³

Zmocnenec tesne po Akcii K hlásil o budove toto: „Je to stará, asi 400-ročná budova s kostolom postavená z kameňa a pálenej tehly, ktorej priechlelie a niektoré miestnosti sú opravené. Všetkých miestností je 39, plus dve pivnice. Na obývanie je spôsobilých 10 miestností, jedna jedáleň, kuchyňa, dve komory. Je to jednoposchodová budova, vo vnútri sú okružné chodby na prízemí a na poschodí spojené dvoma schodišťami. Z prízemia je vchod do sakristie v kostole a z poschodia je vchod do zvonice a na chór. Väčšina miestností, múry z dvora, šopy, ako aj dvor s malými záhradkami okolo kláštora sú v zlom stave. Záchody nie sú na prvom poschodí, a na dvore sú otvorené. Ústredné kúrenie budova nemá a nedá sa kúriť vo všetkých miestnostiach, nakoľko komín nevedie ku každej miestnosti. Kanalizácia tu nie je, odpadová voda a splašky tečú po dvore, čo je hygienická chyba.“

Františkanky kláštor na dobovej fotografii. Zdroj - Kosecova C. Spomienky, s. 16.

Františk. kláštor dnes. Zdroj: archív I. Z.

V budove je plno potkanov a myší. Strechy sú pokryté syenitom, krovy sú prežraté červotočom. Budova má masívne múry ako na pevnosti a keby sa do nej investovalo pár miliónov, poslúžila by k nejakému účelu – napríklad ako chudobinec, sirotinec, prípadne hromadné ubytovanie niekoľkých rodín.¹⁴

V inom prameni sa uvádza, že kláštor mal 36 miestností, z toho 28 obývatelných a 8 vedľajších. Ďalej, budova má len elektrické svetlo – čiastočne, štátny telefón, sporák na uhlie na varenie pre „150 osôb“, a v záhrade sa nachádzajú ovocné stromy i zelenina, a je tam aj jedna bytová jednotka, obývaná.¹⁵ Podľa iného svedectva bola dlážka z červených tehál a steny boli len obielené, a našli sa tam aj malé izby, ktoré označovali ako „kartuziánske cely“.¹⁶ Schody boli drevené, zapustené v betóne a iba vcelku náročne sa dali vyčistiť.

Pomerne známou bola beckovská kláštorná knižnica a archív. Veľká časť z nich bola neľútostne a nerozvážne zlikvidovaná, nevraviac o ďalších hodnotných predmetoch, ako boli knihy či obrazy.¹⁷ Za dôvod sa dá sčasti považovať iba uvoľnenie priestorov pre nadlimitný počet rehoľníč. Našťastie sa istá časť hodnotnejších predmetov z vtedajšieho kláštorného inventára dostala do správnych rúk a zachovala sa.¹⁸ Františkánska rehoľa v Beckove vlastnila kláštornú budovu a vyše 1 hektára pôdy s menšou záhradou, časť z toho bola ponúknutá miestnemu družstvu do prenájmu. Kedysi údajne vlastnili aj sirotinec a zároveň starobinec v obci, ktorý bol zoštatnený.¹⁹ Všetok spomínaný majetok prešiel do správy Slovenského náboženského fondu 31. mája 1950.²⁰ Z budovy sa stal vhodný objekt na štátom riadené sústredenie rehoľníč.²¹

Pracovníci vtedajšieho režimu opisujú beckovských františkánov takto: majú veľkú podporu a úctu medzi veriacimi pri svojom pôsobení na rôznych miestach v okolí, ich kostol je navštevovaný hojnejšie než farský, sú naklonení odchodu z kláštora do verejnej duchovnej služby.²² Rehoľníci boli oddaní hierarchii, jedni vykonávali pastoračnú činnosť

a misie na okolí, ďalší ostávali v kláštore pracovať. Ich príjem bol malý, žili prakticky iba z milodarov, a iba páter Straňák dostával kňazský plat.²³ Predstaveným pred odsunom bol páter Petrašovič, ktorý bol tiež v pastorácii. V kláštore ešte bol páter Macháček, a bratia Tokár, Danišovič sa zdržovali len v kláštore²⁴, a k tomu 2 civilné osoby.²⁵ Predstavený bol údajne verný cirkevnej vrchnosti, ale i prispôsobivý režimu. Podobne opisali aj niektorých ďalších členov.

Kláštor mal kapacitu asi 50 rehoľníkov, no počas Akcie K v apríli 1950 boli z kláštora vyhnaní dokopy piati rehoľníci, jeden páter však zostal v obci. Ich reakcia bola pokojná, veď rehoľníci sa údajne už dávnejšie dožadovali presunu do verejnej duchovnej správy ako správcovia farností či kaplání.²⁶ Z pohľadu režimu františkáni svojou činnosťou pred sústredením nenaznačili negatívny postoj k režimu, a aj preto sa mnohí dostali do verejnej duchovnej správy – aj tí z Beckova. V ďalšom pôsobení v Beckove pokračoval iba ich posledný beckovský predstavený – Alexander Irenej Petrašovič, ktorý bol ponechaný na vykonávanie bohoslužieb a bol obľúbený medzi ľuďmi.²⁷

Kláštor z hradného kopca.
Zdroj: archív I. Z.

Prvý pobyt rehoľných sestier – centralizačný kláštor (1950-51)

Dňa 29. augusta 1950 boli do beckovského kláštora v rámci Akcie R privázané sestry rôznych rádov počas celého dňa a ich zloženie a počty boli nasledovné: školské sestry de Notre Dame (z Nového Mesta nad Váhom) – 71 rehoľníč, sestry Karola Boromejského – 4 rehoľnice, sestry sv. Cyrila a Metoda – 7 rehoľníč, sestry najsvätejšej Eucharistie – 5 rehoľníč, milosrdné sestry križového Rádu Panny Márie – 7 rehoľníč, sociálne sestry – 12 rehoľníč.²⁸

Cirkevný referent sa zmienil aj o nutnosti generálnej revízie zariadenia v kláštore a spísal najväčšie nedostatky, napríklad sociálne zariadenia, okná,

Beckov – pri starej studni v kláštorenej záhrade

Rehoľnice v Beckove na dobovej fotografii.
Zdroj: Kosecova C. Spomienky, s. 29.

nevyhnutnosť obielenia niektorých izieb, podlaha, a množstvo dverí a do niektorých izieb kachle.²⁹ Nakoľko priestory boli nevhodné a veľmi stiesnené, kompetentní pochopili, že treba preriediť počty a novicky notredamiiek poslali hneď preč. Rehoľnice rôznych rádov sa so situáciou nakoniec pokojne a pokorne zmierili a v kláštore si pripravili miesto pre spoločný pobyt, pričom každá rehoľa sa ubytovala v nevelkých izbách pospolu podľa možností.³⁰

Sestry mali začať pracovať na čistení textilných výrobkov³¹ pre národný podnik Merina.³² Zo začiatkových 81 rehoľníč bolo predbežne schopných práce 60, pričom postupne sa počet sestier menil aj podľa ich zdravotného stavu – ostatné sestry sa podľa možností starali o kláštor.³³ Práca v Merine sa začala v septembri 1950³⁴, a ukončená bola v októbri 1951.³⁵ Zástupcom Meriny sa odchod sestier vôbec nepozdával, no nezmožili nič.³⁶

Zmocnenky a zmocnenci pôsobili ako štátny a politický dozor a zároveň ako správa týchto inštitúcií. V kláštore sa vystriedalo za rok aj dva mesiace prvej fázy sústredenia hneď 5 zmocnencov, zmocneniek.³⁷ V tej dobe bol početný stav kláštora nad 80 osôb, vysoko nad únosný limit. Sestry žiadali rekonštrukciu kláštorenej podlahy, ale boli nakoniec odmietnutí s tým, že nie je rozumné investovať do zanedbaného zariadenia, a v ktorom sú asi iba prechodne.³⁸ Po prisune ďalších vincentiek sa počet rehoľníč zvýšil až na 96 osôb.³⁹

S neľahkým životom v izolácii si sestry celkovo vedeli poradiť: povzbudzovali sa na diaľku v rámci rehole, ale aj v zomknutom sústredenom spoločenstve. Svoj pobyt si spestrovali skromne rôznymi spôsobmi, napríklad oslavami v kláštorenej jedálni. Dôvodov bolo dosť, pretože každá rehoľa má svoje špecifické sviatky, nehovoriac o spoločných cirkevných. O zábavu núdza nebola, pretože sa medzi rehoľnicami nachádzali aj talentované poetky či hudobníčky. Išlo prevažne o náboženské texty s podtextom aktuálnej situácie.⁴⁰

Režim mal za cieľ okrem iného sústredené sestry kontrolovať. Návštevy sestier tvorili zväčša príbuzní. Nejaký čas mali tajný vchod pre návštevy cez kostoľ, no ten bol prezradený.⁴¹ Raz v apríli roku 1951 zazvonili dvaja muži v civile, jeden s pištoľou v ruke. Sestra predstavená sa odvážne opýtala, čo chcú, prečo vytvárajú paniku.⁴² Vysvitlo, že to si ŠtB prišla odvieť sestry križiačky „za účelom šetrenia“.⁴³ Predznamenovalo to odsun zvyšku sestier. V októbri až novembri 1951 vyviezli podstatnú časť sestier do severného českého pohraničia a staré a choré sestry presunuli do charitných domovov.⁴⁴

Postupný vznik charitného domova

Koncom novembra 1951 sa riešilo, čo s budovou kláštora. Predtým sa uvažovalo sa o jej pridelení na školské či zdravotnícke účely, no po odsune sestier sa predbežne rozhodlo, že sa budova stane príbytkom pre staré a práceneschopné osoby.⁴⁵ Budova kláštora neskôr prešla definitívne do správy Ústrednej Charity na Slovensku. V koncom januára 1952 sa do Beckova dostala ďalšia veľká skupina rehoľníč. Bola menšia – prihladnuc k beckovským priestorom kláštora a tvorilo ju asi 55 sestier s prevahou vincentiek, a s veľkým počtom starších i chorých sestier. Početný stav od počiatku zasa úmyselne presahoval optimálnu normu beckovského kláštora, a civilní nadriadení márne ráťali s dobrovoľným odchodom sestier.⁴⁶

Vnútro františkánskeho kostola na dobovej fotografii.
Zdroj: Kosecova C. Spomienky, s. 17.

V tomto období sa kláštor označoval zväčša ako charitný domov, no prvky povinného sústredovacieho centra rehoľníč ešte nezmizli. Nezmenilo sa nič podstatné ani na technickom stave kláštora. Sestry neváhali a uvedomili si, že treba v zimnom období myslieť na palivo, a tak požiadali ochotných občanov o pomoc so zakurovaním v miestnostiach i na poschodí.⁴⁷ V kláštore zostali našťastie nejaké zásoby paliva.

V roku 1952 sa v kláštore nachádzali s určitosťou tieto rehole: vincentky, vykupiteľky, anglické panny a mariánky.⁴⁸ Neskôr pribudlo zopár saleziánok, v navivnej domnienke, že snáď bude vyvolané prnutie medzi jednotlivými rehoľami. Aj časté presuny mali podlomiť morálku rehoľníč. Štatisticky, napríklad od februára 1953 do konca roka 1960 bolo v kláštore prítomných celkovo 148 rehoľníč a za to isté obdobie ich tu zomrelo štrnásť.⁴⁹

Prvým zmocnencom v CHD Beckov bol Josef Kučera v rokoch 1952 – 1957. Jeho zdravotný stav spôsobil, že bol viackrát zastupovaný. Zmocnenku, zastupujúcu Kučera, sestry presvedčili, aby presadila zriadenie vodovodnej prípojky pre kláštor, ktorú Kučera nechcel.⁵⁰ Posledným civilným zmocnencom tu bol Ján Srnánok a odišiel v 60. rokoch. Zmocnenci sa chovali k rehoľniciam humánne a starali sa o chod kláštora prevažne tak, ako mali. V ich hláseniach sa pravidelne vyskytovali formulácie typu: hoci sú rehoľnice proti režimu, ale pracovité.⁵¹ Sestry pracovali občas pre JRD – pri zbere úrody, ale aj inokedy podľa potreby. Mali aj vlastné hospodárstvo: priviezli so sebou tri kravy, pár ošípaných a sliepok. Pri kláštore bolo aj pole, na ktorom si rehoľnice dopestovali hlavne zeleninu. Dôležitá bola napr. príprava paliva na zimu. Mnohí ľudia im vyšli v ústrety, išlo najmä o humanitu a súcit.⁵² Inak pracovali hlavne na chode charitného domova.

V Beckove boli v tomto období príslušníčky viacerých rádov označených ako nepriateľských voči režimu, konkrétne vincentky, anglické panny, mariánky a saleziánky.⁵² Rehoľnice mali kontakt s ľuďmi, a to ako osobne – v kostole, tak i poštou. Keďže manželka zmocnenca Kučera pracovala na susednej pošte, kde obaja bývali, mohla poštu sledovať. Zmocnenc sa ponosoval snáď iba na politický vzdor vincentiek, a z najmenších výmen názorov usudzuje, že sa sestry medzi sebou neznášajú.⁵⁴ Lenže sestry vedeli, že v úmysle komunistov je vyvolať napätie a konflikty, a pritom sa dozvedieť o aktivitách rehoľí. Tento tlak zo strany režimu spájal viac, než rozdeľoval. Celkovo spoločenský život v kláštore ožil okolo roku 1956.⁵⁵ Istá uvoľnenosť umožnila účasť aj iných rehoľníč než z tohto kláštora na bohoslužbách v kláštore. Oživenie sa týkalo aj výchovy a vedenia kandidátok vincentiek, čo vykonávali niektoré sestry z Beckova.⁵⁶ V duchovnej správe ešte nejaký čas pôsobil páter Petrašovič.⁵⁷ Potom vznikol návrh, že by bol kostol pre verejnú uzavretý zvonka, a rehoľniciam by ostal voľne prístupný z kláštora, a bol by im pridelený kňaz.⁵⁸ Boli to od roku 1955 postupne františkán Andrej Majcher,

Vnútro františkánskeho kostola v súčasnosti.
Zdroj: Karlík J. a kol. Beckov 1, s. 171.

redemptorista Daniel Sztítás, jezuita Matej Marko, a rad duchovných správcov pokračoval takto ďalej.⁵⁹

V 60. rokoch sa kláštor v Beckove formoval už ako charitný domov len pre kňazov na dôchodku, s izbou pre každého jedného z nich. Rehoľnice sa postupne systematicky presúvali inam, poslednými mimo vincentiek boli anglické panny – presunuté v roku 1965.⁶⁰ Nakoniec zostali len predstaviteľky Spoločenstva dcér kresťanskej lásky, teda vincentky. V marci roku 1964 prišiel páter jezuita Felix Záhorec,⁶¹ ktorý bol cirkevným správcom do roku 1985. V polovici 60. rokov začal plynulý príchod kňazov na odpočinku. Keďže zdravie mnohých kňazov bolo podlomené, aj ich vek bol už vysoký, viacerí zomreli krátko po svojom príchode. V ďalšom období bol beckovský charitný domov postupne oproti svojmu predchádzajúcemu štádiu najmä zásluhou vincentiek a ich predstaviteľiek čoraz lepšie zariadeným domovom s príkladnou opaterou sestier vincentiek. V roku 2013 sa nevelký charitný domov s kapacitou do 20 miest pre kňazov na odpočinku presunul do modernejších a súčasnejších podmienok inam, čím zostal kláštor zasa prázdny. V súčasnosti časť objektu využíva Centrum Novej Evanjelizácie blahoslaveného Jána Pavla II., čiže priestory už bývalého kláštora.

Poznámky

- ¹ KVASNIČKOVÁ, J. Rehole včera a dnes – vo svete i u nás, s. 62 – 63.
- ² Za ne celé storočie mali 2000 pôsobísk. KVASNIČKOVÁ, J. Rehole včera a dnes – vo svete i u nás, s. 64.
- ³ BABJAK, J. Rehole a kongregácie na Slovensku, s. 57.
- ⁴ KVASNIČKOVÁ, J. Rehole včera a dnes – vo svete i u nás, s. 71.
- ⁵ KVASNIČKOVÁ, J. Rehole včera a dnes – vo svete i u nás, s. 132-134; Beckov počas svojej existencie prešiel z vonkajších príčin z mariánskej do salvatoriánskej provincie. JURČOVIČ, F., Františkáni na Slovensku, s. 24 – 25.
- ⁶ JURČOVIČ, F., Františkáni na Slovensku, s. 8.
- ⁷ KARLÍK, J. a kol., Beckov 1. s. 169.
- ⁸ KARLÍK, J. a kol., Beckov 1. s. 169.
- ⁹ www.obec-beckov.sk/upload/pamiatky/b_-_vincentky_-_klastor.doc, 22. 4. 2013.
- ¹⁰ KARLÍK J. a kol., Beckov 1. s. 170.
- ¹¹ www.obec-beckov.sk/upload/pamiatky/b_-_vincentky_-_klastor.doc, 22. 4. 2013.
- ¹² JANDA J., Katolícke Slovensko 833-1933, s. 188.
- ¹³ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV NMnV 1945-60, šk. 257, 370/1949, Soznam kláštorov 20.5.1949.
- ¹⁴ Text je voči originálu mierne upravený. SNA, f. SNF, šk. 1/A, číslo s. 6 - Františkánsky kláštor...
- ¹⁵ SNA, f. SNF, šk.1/A, číslo dok. 43 Zpráva o nehnuteľnostiach kláštorných budov.
- ¹⁶ KOSECOVÁ, C. Spomienky, s. 16.
- ¹⁷ Svedectvo sr. Kosecovej.
- ¹⁸ Situáciu opisuje cirkevný referent Sedláček. SNA, f. SNF, šk. 1/A, č. 408/8.
- ¹⁹ SNA, f. SNF, šk. 1/A, 408, Kláštor a rehole – šetrenie, oddiel ŠTB Nové Mesto nad Váhom.
- ²⁰ SNA, f. SNF, šk. 1/A, č. 408, Smluva o používaní.
- ²¹ ŠA Bratislava, f. KNV 1949-60 – cirkevný odbor (cirk.), šk. 13, 291.5/51, Budovy reholí – evidencia.
- ²² ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV Nové Mesto nad Váhom 1945-60, šk. 257, 370/1949 – činnosť reholí...
- ²³ SNA, f. SNF, šk. 1/A, 408, Kláštor a rehole – šetrenie, oddiel ŠTB Nové Mesto nad Váhom.
- ²⁴ Danišovič bol údajne organista a Tokár vinohradník. Archív ÚPN, fond KSZNB ŠTB Ban. Bystrica, admin. spisy 331 A, s. 369.
- ²⁵ Boli to kuchárka a domáci sluha. SNA, f. SNF, šk. 1/A, 408, Kláštor a rehole – šetrenie.
- ²⁶ SNA, f. SNF, šk. 1/A, 408, Kláštor a rehole – šetrenie, oddiel ŠTB Nové Mesto nad Váhom.
- ²⁷ Bol údajne aj politicky spoľahlivý. ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV 1945 – 1960, šk. 259, 370/1950.
- ²⁸ SNA, f. SNF, šk. 184, sústredovacie kláštor, s. 2.
- ²⁹ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV NMnV 1945-60 , šk. 259, 370/1950, Zpráva o priebehu Akcie R.
- ³⁰ Jednotlivé izby boli optimálne pre jediného človeka. ŠA Bratislava, f. KNV 1949 – 1960, šk. 7, 291.4/51, Sústredovací kláštor Beckov – soznamy.
- ³¹ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV NMnV 1945-60, šk. 259, č. 179, Kláštor – rády. šetrenie.
- ³² Archív ŠSND, svedectvo sr. Viktórie – „Ako som prežívala svoj zasvätený život za totality.“, s.1.
- ³³ Zmocnenka o sestrách tvrdí, že „sú pracovité a všetky pracujú ako môžu i v domácnosti“. SNA, f. SNF, šk. č. 1/A, č. j. 117, Denné udalosti – hlásenie.
- ³⁴ Archív ŠSND, kronika ZLATÉ JUBILEUM, s. 109.
- ³⁵ SNA, f. SNF, 117/III Úradný záznam.
- ³⁶ KOSECOVÁ, C. Spomienky, s. 26.
- ³⁷ SNA, f. SNF, šk. 176, č. 344, Zoznam kláštorov a ich zamestnancov.
- ³⁸ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV NMnV, šk. 259, 370/1950 – Zpráva o stave kláštora.
- ³⁹ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV Nmnv 1945-60 , šk. 260, 119/1951, Uvolnenie zmocnenkyne...
- ⁴⁰ Svedectvo sr. Kosecovej.
- ⁴¹ Archív ŠSND, Svedectvo sr. Viktórie; KOSECOVÁ, C. Spomienky, s. 23.
- ⁴² KOSECOVÁ, C. Spomienky, s. 20 – 21.
- ⁴³ ŠA Bratislava, f. KNV 1949-60 – cirk., šk. 13, 291.4/51, Mimoriadne

hlásenie – kláštor v Beckove.

⁴⁴ DUBOVSKÝ, J.M. Akcia Rehoľníčky, s. 155 – 157.

⁴⁵ ŠA Bratislava, f. KNV 1949-60 – cirk., šk. 21, 293.8/51, Kláštor v Beckove – žiadosť o pridelenie.

⁴⁶ DUBOVSKÝ, J.M. Akcia Rehoľníčky, s. 161 – 163.

⁴⁷ Palivo a odpad z kúrenia v kachliach sa museli ručne vynášať a znášať, a aj všetko ostatné, napr. voda.

⁴⁸ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV Nmnv, šk. 261, 292.8/52, Predstavené rehoľnic – zistenie.

⁴⁹ Domová kniha s. 2 – 31.

⁵⁰ Svedectvo a spomienky sr. Siváčkovej, s. 2.

⁵¹ Svedectvo a spomienky sr. Siváčkovej, s. 2.

⁵² Svedectvo a spomienky sr. Siváčkovej, s. 4.

⁵³ SNA, f. SÚC, šk. 80, č.1409, Zpráva o činnosti organizačno-politického referátu za rok 1955.

⁵⁴ ŠA Bratislava, f. KNV 1949-60 – cirk., šk. 39, 290.2/53, Situačná správa, december 1953.

⁵⁵ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV Nmnv 1945-60, šk. 466, 13, situačná správa, 21. 9. 1956.

⁵⁶ Aj za to si v roku 1962 si príslušníci ŠtB prišli pre Šelleyovú aj pre sestru Siváčkovú za „rozvracanie republiky“, čím boli zatiahnuté do toho istého a posledného procesu s rehoľnicami u nás. Svedectvo a spomienky sr. Siváčkovej, s. 5 – 6.

⁵⁷ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. ONV NMnV, šk. 261, 292.8/52, Predstavené rehoľnic – zistenie.

⁵⁸ K funkcii duchovného pastiera kláštora sa postupne integrovala aj funkcia údržbára a záhradníka.

⁵⁹ Domová kniha, s. 21 – 45; Svedectvo sr. Siváčkovej.

⁶⁰ Domová kniha s. 36 – 45; Svedectvo sr. Siváčkovej.

⁶¹ Domová kniha s. 38 – 39.

Zoznam použitých prameňov

- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív:
- fond Slovenský úrad pre veci cirkevné (SÚC)
- fond Slovenský náboženský fond (SNF)
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bratislave:

Vstup do Františkánskeho kostola v Beckove. Zdroj: archív I. Z.

Vstup do kláštora dnes. Zdroj: archív I. Z

fond Krajský národný výbor v Bratislave 1949 – 1960 – cirkevný odbor - Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín, fond Okresný národný výbor v Novom Meste nad Váhom (1927) 1945 – 1960 - archív Ústavu pamäti národa - Charitný domov Beckov, Domová kniha (obdobie 1953 – 1969), nahliadnuté v r. 2010 - provinciálny archív Školských sestier Notre Dame (archív ŠSND), Nové Mesto n. V. - Archív autora, Svedectvo a spomienky sr. Ch. Siváčkovej, sr. Cecílie Kosecovej, rok 2010

Zoznam použitých publikácií

- BABJAK, J. Rehole a kongregácie na Slovensku. Trnava: Dobrá kniha, 1998. 367 s.
- DUBOVSKÝ, Ján. Akcia Rehoľníčky. Martin: Matica slovenská. 2001. 325 s.
- JURČOVIČ, Fidé. Františkáni na Slovensku. Trnava: Pro manuscripto, 2001. 106 s.
- JANDA, Jozef a kol. Katolícke Slovensko. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1933. 651 s.
- KARLÍK, Jozef a kolektív. Beckov 1. Nové Mesto nad Váhom: WillArt, 2006. 204 s.
- KOSECOVÁ, Cecília. Spomienky. Bratislava: SOVA. 1996. 147 s. ISBN 80-967003-4-0
- KVASNIČKOVÁ, Jana. Rehole včera a dnes – vo svete i u nás. Bratislava: USPO Peter Smolík.1995. 190 s.
- www.obec-beckov.sk/upload/pamiatky/b_-_vincentky_-_klastor.doc, 22.4.2013

Autor

Mgr. Ján Kubica, (1987). Vyštudoval odbor história na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Venuje sa dejinám františkánskeho kláštora v Beckove a vybraným témam zo súčasného svetového diania. Pracuje vo Verejnej knižnici Michala Rešetku v Trenčíne.

Resumé

Františkánsky kláštor v Beckove bol postavený koncom 17. storočia. Jeho pôvodní obyvatelia, Rád menších bratov, teda františkáni, mali za cieľ svojej činnosti popri dodržiavaní zásad chudoby a hlásania evanjelia aj vzdelávaciu a misijnú činnosť. Kláštor však hrstka posledných beckovských františkánov musela opustiť počas Akcie K v roku 1950. Po nich boli do objektu nastahované následkom Akcie R na viac než rok rehoľné sestry rôznych rádov prevažne z okolia. Tie boli však taktiež popresúvané inam a koncom roka 1951 sem bola prístahovaná nová skupina, opäť vytvorená z rôznych ženských reholí. Postupne bol kláštor, ktorý už dlhodobo neponúkal optimálne podmienky pre trvalé obývanie, premenený na charitný domov pre rehoľné sestry, potom pre kňazov. Najväčšou skupinou rehoľných sestier v charitnom domove boli vincentky, ktoré tam zotrvali až do konca roka 2012.

Igor Zmeták

Kláštor ako múzeum – portugalské inšpirácie

Akú spojitosť možno hľadať medzi vnútrozemským, stredo európskym Slovenskom a Portugalskom, krajinou na najzápadnejšom výbežku Európy, orientovanou výrazne na oceán a námorné aktivity? Napriek vzdialenosti a pochybnostiam existujú impulzy, nepriame historické, a priame súčasné.

Jedným z výrazných tlakov na zámorské objavy v 15. a 16. storočí bol citeľný nedostatok zlata a striebra v celej Európe, ktorú dovtedy zásobovala z veľkej miery produkcia zo stredoslovenských banských miest. Portugalsko využilo túto príležitosť, ako aj svoju polohu, a stalo sa námornou veľmocou.

Z bohatých čias – úspešných zámorských výprav pre Portugalsko, a ťažby drahých kovov na území dnešného Slovenska – zostalo obom krajinám množstvo kultúrnych pamiatok, ktoré boli v priebehu

20. storočia už spustnuté, a niektoré takmer rozpadnuté. Dnešnou portugalskou inšpiráciou pre Slovensko je využívanie zdrojov Európskej únie na záchranu a obnovu kultúrneho dedičstva. Je to ukážka toho, že „eurofondy“ sa dajú využívať aj zmysluplne – záleží len na domácom nastavení.

Od roku 1926 až do Karafiátovej revolúcie v roku 1974 vládla v Portugalsku tzv. Salazarova diktatúra, ktorá priviedla krajinu k hospodárskemu

úpadku. Pri vstupe do Európskeho hospodárskeho spoločenstva (dnešnej Európskej únie) v roku 1986 bolo Portugalsko jedným z najmenej rozvinutých štátov, a tak vyzerali aj jeho kultúrne pamiatky.

Za posledných 20 rokov sa však táto situácia podstatne zmenila – z európskych fondov sa zachránila a zrekonštruovala väčšina kultúrneho dedičstva tak, že v súčasnosti sú portugalské mestá vyhľadávanými destináciami kultúrnej turistiky z celého sveta. Nielen metropola Lisabon a Porto, ale aj menšie mestá ako Coimbra, Óbidos, Sintra, Faro.

Kláštor karmelitánov – archeologické múzeum

Na jednom z lisabonských kopcov v centre mesta, nad námestím Rossio (Praca Dom Pedro IV.), sa nachádza zrúcanina kláštorného kostola **Igreja do Carmo**.¹ Tento karmelitánsky kostol bol postavený v rokoch 1389 – 1423 v antickom, neskorogotickom štýle a patril

Karmelitské múzeum – hlavná loď kostola s oknom v manuelinskom štýle.

k najväčším a najobľúbenejším kostolom v meste. Počas zemetrasenia v roku 1755, ktoré zničilo veľkú časť mesta, bol chrám plný modliacich sa ľudí. Väčšinu z nich pochoval padajúci strop.

Igreja do Carmo – pozostatky zrúteného stropu.

Karmelitáni, *Rád bratov blahoslavenej Panny Márie na hore Karmel*², riadiaci sa pravidlami Alberta Jeruzalemského o poslušnosti, vytrvalosti v modlitbe, chudobe, posvätnom mlčaní, čistote a službe uprostred ľudu, opustili Svätú Zem v roku 1238. Postupne, cez Cyprus

Igreja do Carmo – interiér.

Azulejos v kláštore Sao Vicente de Fora.

a Sicíliu, sa koncom 14. storočia dostali aj do Lisabonu. Kláštor, ktorý dal postaviť v roku 1389 rytier Nuno Álvares Pereira, sa stal od roku 1392 karmelitánskym kláštorom až do zániku rádu v roku 1834.

V 19. storočí boli pokusy opätovne dostavať kostol a zrekonštruovať kláštor (Convento do Carmo), ale pre finančnú náročnosť sa to nepodarilo zrealizovať. Obytná časť kláštora bola v roku 1836 prestavaná na vojenské kasárne³ a dodnes je v jednej časti starého kláštora základňa vojenskej polície⁴. Významným krokom k fyzickej záchrane a novému využitiu zrúcanín bol rok 1863, keď bola založená „Spoločnosť portugalských architektov a archeológov“⁵. Tento spolok hneď v roku 1864 urobil zo zrúcaného kostola a časti bývalého kláštora múzeum – **Museu do Carmo**.

Múzeum „do Carmo“ malo od začiatku za cieľ zachrániť a ukázať verejnosti ruiny karmelitánskeho kostola a prezentovať ich spolu s archeologickými, historickými a umeleckými pamiatkami svojej doby. Po prestavbe kláštora v 20. storočí v novogotickom štýle sa múzeum rozšírilo a stalo sa archeologickým múzeom, predstavujúcim nálezy od prehistórie po súčasnosť v rôznych kultúrnych súvislostiach.

Dnes je v pozostatok monumentálneho trojloďového chrámu s pôdorysom latinského kríža zakonzervovaný tak, ako zostal po katastrofálnom zemetrasení, doplnený náhrobnými kameňmi, ako aj nájdenými

Azulejos – múzeum.

47

architektonickými fragmentmi. V zastrešených apsidách a v príľahlej časti kláštora je vytvorených päť výstavných sál s expozíciami, ktoré približujú artefakty z domácej histórie, ale aj iných kultúr, s ktorými prišli do styku najprv portugalskí moreplavci, neskôr portugalskí archeológovia.⁶ Na dejiny kláštora a karmelitánov nadväzujú kultúrne odkazy na miesta pôvodu rádu – Blízky východ so sochou sv. Kataríny Alexandrijskej, ale aj sarkofág s egyptskou múmiou z Ptolemaiovskej dynastie. Expozícia pokračuje ukázkami práce portugalských archeológov a kultúrnym dialógom prostredníctvom artefaktov s predkolumbovskými kultúrami Aztékov a Inkov, ktorý dopĺňa novovybudovaná historická knižnica kláštora.

Kláštor Sao Vicente de Fora – múzeum azulejos

Renesančný kláštor Sao Vicente de Fora je v súčasnej podobe ukážkou manieristického štýlu. Pôvodný kláštor v románskom slohu na tomto mieste stál už v roku 1147, keď ho prvý portugalský kráľ Alfons Henriques dal postaviť pre augustinianskych mníchov. Súčasná podoba je výsledkom prestavby kráľa Filipa I., ktorá

Azulejos – La Fontaine – Kohút a líška.

začala v roku 1580. Kostol sa stihol prestavať do roku 1629, potom nasledoval kráľovský panteón dynastie Bragança, ostatné kláštorné budovy boli dokončené až v 18. storočí.

Keď v roku 1834 boli v Portugalsku rozpustené všetky cirkevné rády ako nepotrebné, bol kláštor premenený na arcibiskupský palác. Dnes slúži budova kláštora širokej verejnosti, ako ukážka azulejos⁷ z 18. storočia, ktoré ilustrujú jednak históriu kláštora, jednak zachytávajú výjavy z každodenného života a významné historické udalosti.

Azulejos – keramické kachlice, sú jedným z výrazných prvkov portugalskej kultúry. Zdobia exteriéry i interiéry budov, bývajú vo forme jednoduchých dekoratívnych prvkov, až po monumentálne obrazové výjavy, ktoré zobrazujú celé historické a mytologické cykly. Veľký rozvoj výroby azulejos nastal po obnove zemetrasením zničeného Lisabonu v 18. storočí a túto

46

Kláštor Hieronýmov.

fázu vývoja azulejos dokumentuje interiér kláštora Sao Vincente de Fora. Pozoruhodnou časťou expozície je kompletný súbor La Fontainových bájok, zobrazených touto technikou.

Kláštor Hieronýmov v Beléme – múzeum objaviteľov a manuelizmu

Niekoľko kilometrov od centra Lisabonu sa nachádza bývalý prístav Belém, odkiaľ sa vydávali na svoje plavby do neznámych portugalskí moreplavci a objavitelia. Na mieste kaplnky, v ktorej sa Vasco da Gama modlil v noci pred vyplávaním do neznámych, s cieľom objaviť cestu do Indie, dnes stojí kláštor Hieronýmov – Mosteiro dos Jerónimos.

Kláštor sa rozhodol postaviť kráľ Manuel I.⁸ na pamiatku objavenia námornej cesty do Indie. Stavba sa začala 6. 1. 1501 a mali ju financovať výnosy⁹ z obchodu zo zlatom z Afriky. Dokončená však bola až o sto rokov, v roku 1601 a je jednou z najkrajších a najvýznamnejších pamiatok manuelizmu. Z architektonického hľadiska je to neskorá portugalská gotika kráľa Manuela, ktorá zahŕňa do svojho výtvarného prejavu námorné prvky, ako sú laná a kotvy a vytvára štýl, ktorý pripomína cukrárske umenie. Stĺpy sú vyrezávané ako závitý lán, slepé okná zdobia koraly a morské príšery.

Kláštor Hieronýmov.

Kláštor Hieronýmov – detail. manuel. slohu.

Kláštor je zaradený do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Rád sv. Hieronýma¹⁰, ktorý založili pustovníci podľa regule sv. Augustína, mal po duchovnej stránke na starosti námorské misie, predovšetkým hlásanie Slova Božieho v Amerike. Mnísi z tohto rádu sprevádzali portugalských objaviteľov na všetkých výpravách. Rád Hieronýmov mal spravovať od 14. storočia aj kráľovský Kláštor Panny Márie Guadalupskej v španielskej provincii Extremadura¹¹, kde sa v 13. storočí našla nepoškodená drevená socha „tzv. čiernej madony“¹². Na tomto mieste, v španielskom pohorí Sierra de Guadalupe, sa zrodil kult Panny Márie Guadalupskej, odtiaľ sa dostal kult Panny Márie Guadalupskej, odtiaľ sa dostal do Mexika¹³. Na základe veľkej popularity Panny Márie Guadalupskej v Amerike sa kult vrátil späť do Európy – na Slovensku sa s touto tradíciou stretne napr. na Skalke pri Trenčíne¹⁴.

Hieronýmsky kláštor v Beléme je dnes múzeom, kde prebieha kultúrny dialóg naprieč storočiami – pamiatky na objaviteľov dopĺňajú tí, ktorí prekračovali kultúrne obzory v rôznych obdobiach, ako napr. novodobí spisovatelia Alexandre Herculano a Fernando Pessoa.

Spoločným menovateľom vyššie uvedených kláštorov a ich dnešného muzeálneho využitia nie je iba konzervácia, ale prekročenie dokumentácie striktné pôvodného účelu a otvorenie týchto priestorov, kde sa stretáva sakrálna a profánna nie v protiklade, ale v symbióze. A z materiálneho hľadiska a finančného zabezpečenia sa toto všetko sa podarilo prostredníctvom grantov Európskej únie.

Poznámky

- ¹ „Igreja do Convento de Nossa Senhora do Vencimento do Monte do Carmo“.
- ² Ordo fratrum Beatae Virginis mariae de monte carmelo (sk. OCam.), založený v 12. storočí pustovníkmi v pohorí Karmel v Izraeli, nadväzoval na tradíciu starozákonných prorokov a na proroka Eliáša, ktorý na hore Karmel zvíťazil nad kňazmi boha Baala a Ištara. Rád v roku 1226 schválil pápež Honorius III.
- ³ Významnú úlohu zohral objekt aj počas Karafiátovej revolúcie v roku 1974, ktorá zvrhla politickú diktatúru v krajine – v kláštoroch kasárňach sa ukrýval portugalský prezident Marcelo Caetano.

Kláštor Hieronýmov – detail manuel. slohu.

⁴ Guarda Nacional Republicana.

⁵ „Real Associação dos Architectos Cívicos e Archeólogos Portugueses“, zakladateľom bol architekt Joaquim Possidónio da Silva.

⁶ Dnešné „Museu Arqueológico do Carmo“ prevádzkuje „Associação dos Archeólogos Portugueses“.

⁷ Azulejo – keramické kachlice na výzdobu stien a podláh, termín pochádza z arabského „al zulaich“ (kamenok). Pôvodné ornamente postupne vystriedali figurálne výjavy s náboženskými a mytologickými témami. Vývoj azulejos postupoval cez techniku majoliky a suchého špagátu „cuerda seca“ napusteného vysychajúcim olejovým atramentom, ktorý bránil zmiešaniu farieb, cez reliéfnu techniku a plastický povrch v 16. storočí, až po kobaltovo modrú fajansu v 18. storočí. Tradičný rozmer azulejos je 14 x 14 cm a na 1 m² tak bolo treba 7 x 7 kachlíc.

⁸ Manuel I. (1469 – 1521), nazývaný aj *O Venturoso – Šťastný*, vládol 1495 – 1521.

⁹ Na stavbu kláštora bolo určených 5 % dane z obchodu.

¹⁰ Ordo Sancti Hieronymi, uznaný pápežom Gregorom XI. v r. 1373, rozšírený v Španielsku a Portugalsku v 14. storočí. Odev tvorila biela tunika s hnedým vertikálnym pásom na prednej strane, s hnedou kapucňou a hnedým plášťom.

¹¹ Santa Maria de Guadalupe – na mieste, kde pastier Gil Cordero vykopal v 13. storočí neporušenú, iba stmavnutú sochu drevenej madony, bola postavená svätyňa, kde sa bol pomodliť aj kráľ Alfonso XI. pred bitkou s Maurami pri Rio Salado. Kráľ Alfonso IX., z vďačnosti za víťazstvo, nechal na mieste postaviť kráľovský kláštor, ktorý sa stal jedným z najvýznamnejších v Španielsku. Bol sa tu pomodliť aj Krištof Kolumbus pred prvou cestou cez Atlantik a podľa tohto miesta bol nazvaný aj Karibský ostrov Guadalupe, ktorý Kolumbus objavil v roku 1493.

¹² Tzv. „čierna madona“ sa nachádza aj v Trenčianskom kraji – v Kostole Narodenia Panny Márie v Novom Meste nad Váhom a je z roku 1571.

¹³ Villa de Guadalupe, založená 1563, s bazilikou Santa Maria de Guadalupe, pôvodne aztécky Tepeyac – dnes časť Mexico City.

12. decembra 1531 sa tu zjavila Aztékovi Juanovi Diegovi Panna Mária hnedej pleti, prihovorela sa mu v jeho reči – nahuatli a zanechala svoj obraz na jeho plášti. Toto zjavenie privedlo na kresťanskú vieru väčšinu domorodého indiánskeho obyvateľstva Mexika. Obraz na plášti sa doteraz nezmenil, a stal sa najuctievanejším obrazom Južnej Ameriky. Panna Mária Guadalupská sa stala patrónkou Mexika.

¹⁴ Na Skalke pri Trenčíne sa Panna Mária Guadalupská slávi od roku 2011, na základe iniciatívy Mgr. Stanislava Strapka, farára a duchovného správcu Skalky.

Autor

Mgr. Igor Zmeták, PhD., (1965). Vyštudoval kulturológiu a etnológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (FIF UK). Špecializuje sa na výskum historických knižničných dokumentov, kultúrne dejiny Slovenska, dejiny etnológie a porovnávacia mytológiu. Pôsobí na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FIF UK v Bratislave a vo Verejnej knižnici Michala Rešetku v Trenčíne.

Kláštor Hieronýmov – nádvorie.

Resumé

Z bohatých čias zostalo obom krajinám množstvo kultúrnych pamiatok, ktoré boli v priebehu 20. storočia už spustené, a niektoré takmer rozpadnuté. Dnešnou portugalskou inšpiráciou pre Slovensko je využívanie zdrojov Európskej únie na záchranu a obnovu kultúrneho dedičstva. Je to ukážka toho, že „eurofondy“ sa dajú využívať aj zmysluplne – záleží len na domácom nastavení. Okrem toho sa možno cez kláštory a múzeá z Iberského polostrova priblížiť k pôvodu kultu Panny Márie Guadalupskej (jej tradícia ožila aj na Skalke), alebo sa zamyslieť nad tzv. „čiernou madonou“, ktorú nájdeme aj v Novom Meste nad Váhom.

Kláštor Hieronýmov - manuelský sloh detail 2.

Historické kláštory – od záchrany k súčasnému využitiu

(okno)

kultúrno-historická príloha katalógu
6. ročníka medzinárodného
výtvarno-literárneho sympózia
ORA ET ARS – SKALKA 2013

Zostavil: Igor Zmeták

Návrh obálky, typografické ilustrácie,
konceptcia a grafická úprava:

Jozef Vydrnák

Gramatické korektúry:

Trenčianske osvetové stredisko v Trenčíne,

Jana Muchová

Fotografie a obrazové ilustrácie archívy autorov:

Michal Slivka, Eszter Kovács, Mária Vdovičková, Peter Martinák,

Anton Šumichrast, Ivan Horváth, Juraj Dúžek, Ján Kubica,

Igor Zmeták a zo sympózia ORA ET ARS – SKALKA.

Príprava do tlače: Mgr. Marián Rosa

Tlač a knižárske spracovanie:

Tlačiarne Pardon, Trenčín

Náklad: 1000 výtlačkov

Vydalo: Mesto Trenčín

© Mesto Trenčín a autori

ISBN: 978-80-971417-2-1

2013

...

KLÁŠTOR

Bratia z Limburgu: Prebohaté hodinky vojvodu z Berry, Vyobrazenie mesiaca jún, okolo roku 1415, Chantilly. Farebná ilustrácia k príspevku č. 4 – Mária Vdovičková: Stredoveké záhrady – princípy ich pamiatkovej ochrany a obnovy (s dôrazom na kláštorne záhrady).

STŘEDOVĚKÁ
ZÁHRADA

S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

TRENČÍN

TRENČIANSKY
SAMOSPRÁVNÝ
K · R · A · J

TNOS
V TRENCÍNE

 SLOVENSKE
ELEKTRÁRNE

 VEREJNÁ
KNIŽNICA
MICHALA
REŠETKU
V TRENCÍNE

 KONŠTRUKTA
INDUSTRY

ISBN: 978-80-971417-2-1

ORA ET ARS

6.
ROČNÍK

MEDZINÁRODNÉ
VÝTVARNO - LITERÁRNE SYMPÓZIUM
ORA ET ARS - SKALKA 2013

863-2013

CYRIL
METODSKÉ
JUBILEUM

1150. VÝROČIE
PRÍCHODU
SOLÚNSKYCH
BRATOV
NA NAŠE
ÚZEMIE